Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag

til

EN DANSK PRÆSTE OG SOGNEHISTORIE

(Kirkelig geografi)

1849–1949 (1965)

Samlet og udgivet af

PAUL NEDERGAARD

Sognepræst

VII

AARHUS STIFT

Hefte 7. (Hefte 62)

Meddelelserne paa bagsiden bedes venligst læst!

KØBENHAVN 1965

† 21. juli 21. ~ 26. okt 19 Ane Sofie Rasmussen, * 26. marts 85 Præstø (~[2]) valgmenighedspræst Even Marstrand, Osted-A, se II, 58). Forældre: Kbmd Peter R og Bodil Christine Knudsen. – Søn: Faaborg-Aa.

Pastor H var præstegaardsbarn, men valgte efter at have taget teol embedseksamen at blive lærer. En af hans gamle elever fra Herlufsholm fortæller, at H var fra begyndelsen sovesalslærer, og med stor omhu og interesse tog han sig af drengene. Hans hovedfag var dansk, og han forberedte sine timer med stor samvittighedsfuldhed. Han var ikke skrap med disciplinen, hvilket vel stod i forbindelse med hans hjertensgodhed. I de tider, da eleverne betragtede lærerne (hørerne) som fjender, indtog Holdt lidt af en særstilling, idet han i højere grad havde deres fortrolighed, og den kristne gymnasiastbevægelse fandt større tilslutning blandt herlovianerne, da han gentagne gange var med i elevernes bibelkredse for at lede. Saa blev han præst i Dallerup-L. Fra disse sogne hedder det: »Naar vi, der holdt af ham som præst og menneske, skal udtrykke vort forhold til ham, kan vi sige »Han boede midt iblandt os«. Frit og utvunget kunne enhver komme til ham. Der var ingen fornemhed eller holden paa afstand. Det var menneske mod menneske. Hans kærlighed og sanddruhed gjorde, at man fik tillid til ham. Han ønskede ikke at herske, men at tjene. Hver gang han stod paa prædikestolen, indledede han med en stille bøn, velsagtens om velsignelse over ordet. Hans vidnesbyrd var altid fremført i et mesterligt sprog, klart, – et grundigt arbejde laa bagved. Og naar sorg og smerte kom os nær, var han midt iblandt os. Han sagde ofte: »Jeg ville saa gerne sige noget rigtig godt til dem, for de trænger saadan til det.« Og saa kunne han tale af Guds naade, saa det aldrig blev glemt. Han kunne selv bære sine sorger og smerter paa en underlig ligevægtig maade, saa man forstod, hvor mageløs barnlig han var i sit forhold til Gud.« (Lærer *P. Hjuler,* Laasby). – Provst *H. N. Wistoft,* Røgen, skriver: »Man mærkede det trofaste tjenersind hos pastor H deri, at han ikke kom for at tjene et enkelt parti, men for at samle alt og alle, der ville tjene Herren om det, vi deler med hverandre som kristne uden at spørge om, hvor mennesker regner sig hen.« – Paa den mindesten menigheden rejste paa hans grav paa Dallerup kirkegaard, satte man ordene: »Han boede midt iblandt sit folk.«

6. 21. okt 1921–20. nov 38 (sp Sdr Omme 31. aug 11) **Karl Knudsen,** * 4. nov 74 Sdr Højrup. Forældre: Gdjr Knud Nielsen og Ane Marie Larsen. Landmand til 95. Stud. Odense 99, c 05[2] (h_1), højskolel Kvissel 06, elev paa Statens gymnastikkursus 06–07, lærer c theol Jacobsens realskole, Aalborg 07, hjpr Fruering-V 31. dec 09, † 20. nov 38. ~[1] 2. nov 07 Anna Marie Kristine Nielsen Høirup, * 9. april 79 Sdr Højrup, † 17. nov 22. Forældre: Lærer Lars Peder Nielsen H og Karen Kristiansen. ~[2] 12. juni 25 Ingeborg Rendal, * 14. nov 75 Odense. Forældre: Politiassistent Jens Rasmussen og Ane Marie Petersen. – Søn Haslund-Ø. 1. hustrus brodersøn: Biskop dr H. N. Højrup, Aarhus.

Pastor *Karl Knudsens* barndomshjem i Sdr Højrup laa ikke langt fra Ryslinge. Det hørte til Ryslinge valgmgh, og uden barndommens oplevelser i Ryslinge menighedsliv var han næppe blevet præst. *Karl Povlsens* billede stod altid paa hans skrivebord. Hans moder var lærerdatter fra Sdr Højrup, og hendes barndomshjem havde ogsaa nogen forbindelse med Ryslinge. Men *Karl Knudsen* blev ved landbruget, saa han først tog fat paa at læse, saa han var 30 aar, da han blev c theol. Alligevel blev han ikke straks præst. Han var vel ikke sikker paa sig selv, sin duelighed, sin »værdighed« til denne tjeneste. Lærer *H. E. Jensen* skriver i sin bog (s 160): »Pastor K var ingen glimrende præsteskikkelse, men en god og trofast arbejder i menigheden, jævn og venlig i al sin færd, frisindet over for skolen og interesseret i dens arbejde«. Her er sagt noget væsentligt om K. En og anden ville maaske opfatte udtrykket »Ingen glimrende præsteskikkelse« lidt »nedsættende«. Men saadan er det sikkert ikke tænkt. Hvis K selv havde hørt dette, ville han have sagt: »Det er rigtigt! glimrende er jeg ikke og ville nødigt være det«. Han glimrede ikke, var ikke veltalende i ordets almindelige betydning; hans tale var sand og troværdig, ydmyg over for menighedens budskab. Han kom næppe let til sine prædikener. En tilhører skriver at den eneste han vist citerede ud over salmevers, (som han ofte brugte som bøn før prædikenen) var *Søren Kierkegaard*... et tegn paa, at han arbejdede med sine prædikener; hermed tænkes ikke paa det studiemæssige, for han »studerede« ikke meget. Han kunne staa paa prædikestolen og sige det saa inderligt: »Gud give os lykke og gode raad, sin naades lys os tilsende...« eller Chr. Richardts vers: »Du, som freden mig forkynder« osv. (Slb 456).

Pastor K forblev tro mod arven fra Ryslinge. Men han kaldte sig dog vist ikke grundtvigianer. Hvor han var præst, færdedes han flittigt rundt paa husbesøg, han huskede de gamle og de syge. Han gjorde et arbejde for ØM og for foredragsforeningen. Baade i Sdr Omme og i Dallerup drev han selv præstegaardsjorden. Han døde pludseligt uden foregaaende sygdom paa et besøg i Sdr Omme. Ja, han var en god og trofast arbejder i menigheden, jævn og venlig i al sin færd...

7. 10. marts 1939–6. nov 63: **Aage Ammitzbøll,** fl t Hornslet, se der.

8. 12. marts 1964 (hjpr Varde 1. sept 62): **Ole Rydal Kristensen,** * 23. jan 34 Haderslev. Faderen: Frimenighedspræst, Ryslinge, † 53, se der. Stud Nyborg 53, c 61[1] (l-84). ~ 26. juni 58 Else Holck, * 27. okt 34 Assens. Forældre: Overbibliotekar, c theol Jørgen Ove H og Astrid Flemmer.

Fmd Studenterkredsen 58—59.

Litt foruden ovenn: H. E. Jensen: Tovstrup i forvandlingens tegn, Østj hj 1944, 5 f. Anders Nielsen Kaae: Husmandsliv i Gern herr for 100 aar siden, smst 1945, 33 f. Aksel R. Søndergaard: Erindringer fra L, smst 1955, 48 f. IM hist 1912, s 97.

HAMMEL—VOLDBY—SØBY

Hammel-Voldby havde Sall som anneks 1673—1812. I middelalderen havde Hammel-Voldby sognet Jernit som 3. anneks, 1558 befaledes det, at Jernit kirke, som var meget brøstfældig, skulle brydes ned, og det lille Jernit sogn, som kun havde 6 gaarde, blev lagt under Hammel. Hammel-Voldby-Sall blev ved kgl res af 19. nov 1802 omlagt, men først 1812 traadte omlægningen i kraft. Sall blev lagt som anneks til Haurum, medens Søby, der hidtil havde været anneks til Haurum, blev anneks til Hammel.

Den nedlagte Jernit by skal have ligget mellem Frijsenborg og gaarden Jernit, men kirketomten paavises vest for Frijsenborg. Materialer fra den nedbrudte Jernit kirke blev anvendt i Hammel kirke.

Hammel sogn, 2435 ha, præges af grevskabet Frijsenborg og den købstadlignende by, Hammel. Sognet er naturskønt, ret højtliggende og bakket, en tredjedel er dækket af skov. Grænsen langs Viborg amt er en smuk dal med skove og skovklædte slugter, Pøt mølle er søgt udflugtssted, bakkerne hæver sig til 104 m, ganske god, lermuldet jord. Mod syd en del mose.

Hammel by, 2562 indb (1792 i 1930), ligger i bakket terræn, vandtaarnet mod øst ligger 97 m over havet, medens villakvarteret mod vest ligger i et engdrag. Der udgaar landeveje til Viborg, Silkeborg, Skanderborg. Aarhus og Randers, mange rutebiler. Banen (fra 1908) er nedlagt. Oplandet er ikke stort, men tæt bebygget. Der er en del træindustri, svineslagteri, mejeri, hoteller, banker, butikker, maskinfabrik, konfektionsfabrik, planteskole, minkfarm m m. Desuden realskole (fra 1883, selvejende 1960), kommuneskole, handelsskole, Frijsenborgegnens ungdomsskole, mh fra 1904, fh, tinghus, dommerbolig, amtssygehus fra 1894, sidst udvidet 1957, De gamles hjem, opf 1948, Civilforsvarets mobiliseringsstation for midtjylland, vandrerhjem, apotek, lystanlæg, stadion, flere stiftelser m m. Østergade er byens strøg. Hammel er fra gl tid herredets hovedby, tidligt bygget op om Frijsenborg.

Grevskabet Frijsenborg omfatter 5985 ha (330 td hartkorn), landets største gods med F avlsgaard, og gaardene Jernit, Fuglsang (i H sogn), Søbygaard i Søby sogn, Frijsendal og Kraglund i Haurum sogn samt skovridergaard m m. Oprindelig blev F gods skabt af byerne Jernit og Emdrup, der nedlagdes i 16. aarh. Kong Fr II mageskiftede 1583 landsbyen Jernit til Valdemar Parsberg, der opførte hg Jernit. Godset forøgedes stadigt, det blev 1665 solgt til Mogens Frijs, der 1671 adledes; 1672 oprettedes grevskabet Frijsenborg, og baroniet Frijsenvold. Desuden ejede han Boller og Møgelkær. 1763 uddøde den mandlige linie af greveslægten Frijs, og datteren Christine Sophie Frijs gift m grev Erhard Wedel-Friis arvede godserne. Omkr 1800 overgik godset til stiftamtmand, baron *Jens Krag-Juel Vind,* der tilføjede Frijs til sit navn († 1815). Sønnen, greve, *Jens Chr. Krag-Juel-Vind-Frijs* († 1860) gjorde meget for at ophjælpe det forsømte gods. 1849 overgik det til sønnen lensgreve *Chr. Emil Krag-Juel-Vind-Frijs* († 1896), godset var da i alt 6750 tønder hartkorn. Han var konsejlspræsident 1865–70. Hans søn, grev *Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs* († 1923) overtog styrelsen af grevskabets nordlige del 1882, senere det hele. Grevskabet ophævedes 1920, og efter grevens død 1923 kom F til datteren, overhofmesterinde *Inger Krag-Juel-Vind-Frijs,* gift med grev *Julius Wedell,* Wedellsborg. Ved grevskabets ophævelse vurderedes det til 21,4 mill kr. 1270 ha blev udstykket, andet blev solgt. 1950 blev F avlsgaard overdraget til sønnen, *Tito Wedell,* som 1958 overtog hele godset; gaardene omfatter nu 1102 ha, skovene 4885 ha.

Frijsenborg slot gemmer bag sine mure Jernits gamle hovedbygning, ligger paa et stort firesidet voldsted, og er i sin nuv skikkelse opført 1860 (arkit F. Meldahl) som en næsten fyrstelig residens, med slanke hjørnetaarne over det sortglasserede tag. Stor, pragtfuld park med dyrehave. I en bakke mod øst i Dyrehaven er en indhegnet gravlund for den grevelige familie. Ved vejen til Hammel en broncestatue af konsejlspræsident, lensgreve C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs, afsløret 1874.

Der er 5 oldtidshøje, 11 er sløjfet. En helligkilde (Mærsk Stigs kilde), i Kappelsdal (Schmidt: DH, 148). Runesten i kirkens sydmur. Frijsenborg birk oprettet 1672, fra 1919 under politikreds nr 39.

Voldby sogn, 1100 ha, er bakket mod syd, mere fladt mod nord, ret frugtbart, byen V, 442 indb, med fh, sportsplads, m m, befrielsessten. Ingen bevarede oldtidsminder.

Søby sogn, 1338 ha, er højtliggende, ret bakket, smukke dale, Søbygaard sø, omgivet af skove. Frugtbart. Hg, Søbygaard under Frijsenborg. I sognet S kirke og byerne Svenstrup med fh fra 1933, Møgelby, Vadsted.

9 oldtidshøje. — Søby kloster (opr omkr 1380) var Augustiner-nonnekloster, som senere kom under Tvilum kloster. Voldstedet af den ældre Søbygaard ses i et engdrag ind mod Sall. Østj hj 1954, 48—49 (Poul Rasmussen). 1481 ejedes Søbygaard af Thomas Vesteni, hvis søn Lauridis blev dømt fredløs i 7 aar, og sat i band p g a et overfald paa provsten i Tvilum, der havde fornærmet hans moder. Han tvang biskoppen til at ophæve bandet og drev derefter nonnerne ud af klostret.

Af den ældre præstehistorie

Den første lutherske sp, *Laur. Knudsen Lang* flyttede 1549 til Hornslet, i tiden til 1716 var der ret hyppigt præsteskifte, kun provst *Jens Olsen Warde Høst* (1648–93) var her i længere tid. Han var gift med en dt af biskop Hemmet, Ribe og mindes ved et epitafium. Pgd brændte 1674. I hans tid nedlagdes 2 landsbyer i H sogn, og grevskabet Frijsenborg oprettedes. Sall blev anneks til Hammel-Voldby 1672 (se ovf). (Søby var anneks til Haurum.)

Mag *Mads Rasmussen Trane* (1693–97) havde været feltpræst, var forfatter, flyttede til Ormslev-K, blev senere stiftsprovst i Viborg. De flg 2 sp flyttede begge til Kvislemark-F, *Matth. Henningsen* (1697–1702) og *Mads Holm* (1702–06), den sidste døde 1738 som stiftsprovst i København. *Jacob Bagger* (1706–16) havde været rektor i Kerteminde, flyttede til Hvirring-H. – Provst *Otto Chr. Lime* (1716–54) af Fjaltring-T havde 3 døtre, som blev præstekoner, en blev gift med Høeg, Sunds, en med Toustrup, Aarslev-Tilst, den 3.

med eftermanden *Jens Lassen Høeg* (1752–92), broder til Høeg i Sunds. Der høres ikke om pietisme her. – *Jens Høst Birch* (1792–97) flyttede til Vitten-HH, han var søn af birkedommeren paa Frijsenborg. *J. G. Manniche* (1797–1820) flyttede til Søften-F. I hans tid (1812) skete sogneomlægningen, som længe var forberedt. *N. F. Basse* (1820 32) flyttede til Tamdrup, *J. C. Schmidt* (1832–41) havde været adjunkt i Horsens, flyttede til Tyrsted-U, se der.

Tiden efter 1841

Omkr 1840 bestod pastoratet af 3 smaa, afsides sogne, der var uberørt af vækkelser men præget af det store gods, som indtil den tid var forgældet og forsømt.

Pastor *P. M. Andresen* (1841–77) var præstesøn, jævn og stilfærdig, afholdt, højkirkelig, tungsindig, se ndf. Om hans forb med pastor *Slamberg,* Støvring-M og dennes liv paa Søbygaard, se her Randers amt s 63.

Provst *J. C. H. Møller* (1877–1914) var her i 37 aar og omtales som den præst, der har betydet mest. Han oplevede Hammels vækst og Frijsenborgs fremgang, han kunne virke kold og utilgængelig ved første møde med ham, men de, der lærte ham nærmere at kende, mærkede baade hans livlighed og hjertelighed. Han var en dygtig embedsmand, og især en hjemmets mand, kirkeligt uden partipræg. Se ndf.

I disse aar blev der et lille IM-samfund i Hammel. Provst *Møller* stod venligt over for IM.

Pastor *Chr. Hasselbalch* (1915–20) var gr, stærkt skoleinteresseret, blev seminarieforstander. Det var under den 1. verdenskrig og den spanske syges tid, og H kom trofast rundt i hjemmene, var en søgt foredragsholder. Han kaldte pastoratet »ret uopdyrket«.

Pastor *Jørgen N. Lundbye* (1920–44) var gr, ledede KS i Hammel, oplevede her den 2. verdenskrig, var interesseret kirkehistoriker.

Pastor *M. K. Trærup* har været her siden 1944.

Et kaldskapellani (omdannet til rkp 1961) blev oprettet 1946 med bolig i Voldby. Pastor *E. Værge* var kkp her 1946–63.

Efter hans forflyttelse blev embedet nedlagt, og der oprettedes et embede som rkp, og sp i Lading, Sabro herred, blev udnævnt til tillige at være rkp Hammel-S-V, med særlig forpligtelse til at betjene Voldby.

Det kirkelige liv har været almindeligt, folkeligt, uden særlige vækkelser eller begivenheder, uden skarpe modsætninger.

Indre Mission har gn aarene haft en kreds i Hammel, hvor de bærende omkr 1900 var gdjr *Jens Kjær* (fmd), skomager *J. Jensen,* fotograf *N. P. Lihn,* forretningsbestyrer *Hansen Hyttel,* savværksejer *G. P. Graversen* og mejeribest *P. Kruse.* Indremissionær *Peder Søren Olesen* var ansat her 1900–08. Han gjorde et godt arbejde og var den drivende kraft i arbejdet for at faa bygget missionshuset »Bethania« (Grundstenen nedlagt 17. maj 04 af provst Møller, huset blev indviet 21. sept 04 af DMS' fmd, pastor A. Busch). Hidtil havde IM holdt sine møder i et lokale paa kommuneskolen. Missionshuset blev brugt flittigt. 1908–18 var *P. Rasmussen* missionær her. Han fik betegnelsen »De unges ven.« Han døde her og er begravet i Hammel. *Niels Nyholm* var missionær her 1920–28, han var født i Voldby og blev altsaa missionær i det pastorat, hvor han var født. 1927–28 var der vækkelse i Hammel, og flere af dem, der den gang kom med, har været med til at præge IM, baade her og hvor de flyttede hen. Derefter var *L. C. Christensen* missionær her til 1934 (han bor nu i Bjerringbro). 1934–55 var der ingen missionær i Hammel. Arbejdet blev passet af fiskehandler *Kai Andersen,* der boede i missionshuset og gjorde et stort arbejde for IM i H. Han var kredsfmd i Hammel-kredsens IM og betød meget. I den første tid var han slagteriarbejder, kom efter sin omvendelse meget ud som taler i egnens missionshuse. Han flyttede senere til Hvidovre. 1955–65 har missionær *J. Kjær Frederiksen* virket i Hammel med bopæl i mh, og tillige været fmd for IMs Hammelkreds, hvor han har øvet en betydelig indsats. Det var et tab, da han flyttede til Næstved efter en smuk afskedsfest.

Der er øvet et godt arbejde ud fra »Bethania«. Blandt dem, der har baaret arbejdet skal nævnes proprietær *Rasmussen,* herregaardsmissionær *Hald* og missionær *Johs. Stouby,* som nu alle 3 er døde. *Stouby* var i 10 aar fmd paa Hammel savværk under G. P. Graversens ledelse. Savværksejer *G. P. Graversen* var i mange aar fmd for IM i Hammel, og denne betydelige mand huskes stadigt. Efter ham blev købmand *Søren Aaen* († 1962) fmd, »En af de flinkeste samfundsfmd«, blev der sagt i IMs landsstyrelse. Han havde en enestaaende offervilje, forstod den kunst at være en glad giver, IM og DMS havde især hans hjerte. Han strøede rundhaandet ud, hans højre haand vidste ikke, hvad den venstre gjorde. Ved møder og bibelsamtaler, var han altid glad og taknemmelig. Evighedshaabet var levende hos ham. Postmester *J. B. V. Jørgensen* og hustru øvede en tro tjeneste i IM, fru J († 57) startede en sømandskreds for Dsk sømandskirke og kom derved i forbindelse med byens damer. Postmester J († 64) var i samfundsraadet og virkede især for DMS og LYM. Han var postmester fra 42–58 (IM tid 1964, s 646). Han udgav en erindringsbog med minder fra Haslev, Horsens og Hammel. – Murerm *Chr. P. Hansen* (* 74, † 65) var ogsaa en af IMs ledere, kredsfmd DMS, i mghr, medl af kommissionen til aflevering af Frijsenborgs kirker. Han flyttede til Randers. En søn er sp i Skaarup. – Frk *Kirstine Kjær* (* 71, † 56) var i mange aar fmd for KFUK og samlede de unge piger i sit hjem. Gdjr *Albert Andersen,* Højgaard († 62) havde et aabent, gæstfrit hjem, en af IMs solide støtter, agtet i vide kredse. Paa hans gaard holdtes vinterlejre for KFUM og K. Frk *Helga Bech-Andersen,* der i en menneskealder virkede som DMS-missionær, sidst paa Formosa, er herfra, hendes søster, frk *Sigrid Bech-Andersen* var i mange aar godsforvalter paa Frijsenborg, igennem aarene en dygtig og energisk fmd for KFUK, i mghr, (mghr-kasserer) og leder af DMS-kvindekredsen. Begge bor nu i København. *Mikkel*

Laursen († 60, 83 aar gl) døde en sommeraften paa vej fra havearbejde, var meget trofast i mh, holdt hvert aar sin fødselsdag i mh, offervillig, en bønnens mand, en af de stille i landet. Gdjr *Laurs Nielsen* er nu fmd for samfundsraadet, han har sm m sin broder, gdjr *Frederik Nielsen,* Skovridergaarden, været med til at præge IMs smf paa god og sund maade. – I lang tid har graver *Harry Pedersen* været fmd for KFUM, og særligt spejderarbejdet gaar godt. Der samles mange spejdere og forældre ved festlige lejligheder i mh. Fotograf *Julie Albrechtsen* afløste frk Sigrid Bech-Andersen som fmd for KFUK og gør der et godt og udholdende arbejde, samler de unge piger i sit hjem hver uge. En børnekreds syr til fordel for et plejebarn i Indien (DMS) under ledelse af fru graver Pedersen. – Unge hjem har siden 1955 holdt møde i mh, ledet af missionær *J. Kjær Frederiksen,* fra 1964 holdes møderne paa Frijsenborgegnens ungdomsskole, ledet af gartner *Herluf Mikkelsen,* der ogsaa leder den ene af de to bibelkredse for unge familier. Desuden har IMs samf en samtalekreds. Alle disse kredse samles i private hjem. Søndagsskolen har været i tilbagegang, men synes nu at faa større tilslutning. Den lededes af missionær *J. Kjær Frederiksen.* I mange aar var fotograf, frk *Julie Albrechtsen* en trofast søndagsskolearbejder.

Indre Missions kredsen for Hammel og omegn blev stiftet 12. april 1917. I begyndelsen var det en fælles kreds for Silkeborg- og Hammel-egnen. Senere er kredsen blevet delt i een kreds for Silkeborg-egnen og een for Hammel-egnen. Hammel-kredsen omfatter: Aidt, Alling, Dallerup, Sorring, Gern, Søbyvad, Gerning, Gulev, Hammel, Haurum, Hvorslev, Laasby, Linaa, Mollerup, Laven, Røgen, Sahl, Sall, Skannerup, Skorup, Sporup, Søby, Thorsø, Tulstrup, Tvilum, Vejerslev, Voel og Voldby. Der er missionshuse i Sorring, Gern, Gulev, Hammel, Mollerup, Laven, Thorsø, Tørring, Horn og Voel. Tre missionshuse: Toustrup, Røgen og Søbyvad, er solgt i løbet af de sidste 5 aar. De to førstnævnte er solgt og omdannet til beboelseslejligheder, og sidstnævnte er solgt til nedrivning paa grund af Aarhus—Viborg landevejens flytning.

I aarenes løb er der afholdt en række kredsmøder i Hammel-kredsen. To gange aarlig, den første tirsdag i marts og den første tirsdag i oktober, indbydes der til kreds-samfundsmøder, som gaar paa omgang i de forskellige samfund, missionshuse og kirker. Der indledes med altergangsgudstjeneste i den stedlige kirke, og der er offergang til Indre Missions arbejde i kredsen. Efter gudstjenesten samles man til et forhandlingsmøde i missionshuset. Disse møder er altid godt besøgt. Desuden holdes der hvert aar i januar et kreds-repræsentantmøde. Den aarlige mandslejr holdes ogsaa i januar paa to eftermiddage. Husmoderlejren holdes i september maaned, ligeledes to eftermiddage. Hvert aar i november i en weekend holdes bibelkursus i Gern. Og endelig er der et sommerstævne i Pøt Mølle ved Frijsenborg. Disse kreds-arrangementer samler stor tilslutning. Forstander **H. Gorridsen,** Gern, betød meget.

Foruden de indremissionærer, som er nævnt her under Hammel, og som boede her, har flg virket i kredsen: **Rasmus Fastrup,** Laven (se Linaa-V), **Søren Peder Johansen** i Thorsø fra 1929—1941 († 1965 i Vemmelev), **A. Graven Nielsen** i Thorsø fra 1942—1950 (nu i Ringkøbing), **Hans Kristian Overlund** i Thorsø fra 1950—1953 (nu i Esbjerg), **Th. Larsen** i Gern fra 1949—1953 (har nu et hvilehjem i Ulbjerg og virker stadig som indremissionær).

Kredsbestyrelsen bestaar af gdr **Herluf Nielsen,** Mollerup pr Silkeborg, gdr **Hans Poulsen,** Horn pr Faarvang, landmand **Jens Graugaard,** Laven, gdr **Henry Nielsen,** »Thorshøjgaard« pr Thorsø, murermester **N. Juul Ditlefsen,** Gerning pr Bjerringbro, gdr **Ejnar Sørensen,** Nøddelund pr Bjerringbro, graver **Harry Pedersen,** Hammel (næstformand og kasserer), indremissionær **J. Kjær Frederiksen,** Hammel (kredsformand) forflyttet dec 65 (J. Kjær F).

Missionær **J. Kjær Frederiksen** skriver:

Da **Søren Aaen** var død, havde vi mistet den mand, der havde vist en enestaaende offervilje over for Indre Missions arbejde. Jeg regnede ikke med at møde en lignende gavmildhed over for missionshuset, men blev beskæmmet, idet et par ældre venner inden for samfundet har skænket saa store beløb til installation af fjernvarme i missionshuset, saa det sammen med andre anonyme gaver er blevet muligt at faa fjernvarme baade i den store og den lille sal. — Med hensyn til Voldby kan det nævnes, at der i mange aar har været holdt søndagsskole, først under ledelse af graver **Harry Pedersen,** Hammel, der da boede i Voldby og ogsaa arbejdede med FDF. — Senere var det fru pastorinde **Mariane Værge,** Voldby, og fru **Sigrid Madsen,** »Thygaarden«, Voldby, der gjorde et stort arbejde i søndagsskolen og samlede mange børn. Efter at pastor Eilif Værge er flyttet fra Voldby, er søndagsskolen ophørt.

I Svendstrup boede i nogle aar møbelsnedker **Erik Madsen;** i deres hjem og i forsamlingshuset holdtes der søndagsskole under ledelse af missionær **Kjær Frederiksen,** Hammel. Efter at møbelsnedker **Erik Madsens** er fraflyttet egnen, er søndagsskolen ophørt, men børn fra Svendstrup kan være med i søndagsskolen i Hammel, ligesom de ogsaa er med i spejderarbejdet i Hammel.

En kreds af KS blev ledet af pastor *Lundbye.*

Frijsenborgegnens ungdomsskole i Hammel (opr 1950) først ledet af frk *Banke Larsen,* blev 1955 overtaget af forstander *Rasmus Enemærke* (* 13). Den havde da kun 8–10 elever. Enemærke og hustru har virket ved fængselsvæsenet og paa Himmerlands ungdomsskole, og de har nu skabt en vel renommeret og godt besøgt ungdomsskole her. (36 elever).

Blandt *førende skikkelser* nævnes:

Lensgreve *C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs* (* 1817 Frijsenborg, † 96 paa Boller, begravet ved Frijsenborg), blev student fra Sorø, c jur 42, overtog styrelsen af nordre del af F 49, blev lensgreve 60, arvede Stensballegaard 67, var en dygtig, vidtskuende og human leder af det store gods, foregangsmand, som ikke satte sig imod fæsteovergang til selveje, og meget fæstegods blev bøndernes ejendom paa favorable vilkaar, men han var imod bondevennernes arbejde for tvangsafløsning af fæsteforholdene. Han blev amtsraadsmedlem, medlem af rigsraadet 58, sluttede sig til den konservative helstatsgruppe, var ikke taler, holdt sig i baggrunden, »brød sig ikke en snus om popularitet«. Han kom til at staa de nationalliberale fjernt, stemte 63 imod novemberforfatningen. 1865 blev han konsejlspræsident efter ministeriet *Bluhme.* Han skrev, at folket »var sygt efter al den strid, modgang og fejlslagne forhaabninger, en kur med kølende pulvere og omhyggelighed var nødvendig«. Med »sejg vilje, ikke med stærk kraftudvikling ville han bestræbe sig paa at gennemføre disciplin og orden, og arbejde paa en forsoning ml landbostandens forskellige elementer«. Han gennemførte betydelige love: kommunallov, jernbanelov, hærlov, straffelov og valgmenighedsloven. Den sidste voldte ham vanskeligheder i Landstinget og gennemførtes kun ved hans personlige indgriben. Han havde ogsaa den kildne opgave at føre forhandlingerne med prøjserne om opfyldelsen af Prag-fredens § 5. Efterhaanden følte han sig træt af at lede regeringen, og han benyttede Folketingets nægtelse af et par

forsvarsbevillinger til at demissionere 1870. Han var landstingsmand til 1880 og bevarede en ledende stilling. 1874 sagde han nej tak til atter at blive konsejlspræsident. 1888 var han ærespræsident for den store nordiske udstilling i Kbhvn. Hans søn:

Lensgreve *Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs* (* 1849 paa Søbygaard, † 1923 paa Frijsenborg), student fra Horsens, attaché ved det danske gesandtskab i London 76–80, bevarede en udpræget forkærlighed for engelsk væsen og statsskik, personlig ven af kong Edvard VII. Han blev 1880 sin faders efterfølger som landstingsmand, fratraadte frivilligt 1918, amtsraadsmedl 86–04, blev 82 besidder af F gods' nordlige del, besad hele godset og Stensballegaard fra 96. Han gik i sin faders spor, var højremand, livligere, mindre stadig end faderen, bedre taler, kvikkere, en indtagende personlighed, gerne optaget af fritidssysler især jagt. Om hans politiske virksomhed, se DBL VII, 453 f, 1909 bad kongen ham om at danne ministerium med forsvarssagens gennemførelse som program, men da de tre forsvarsvenlige venstregrupper ikke ville medvirke, opgav han forsøget dagen efter. Han støttede derefter ministeriet *Holstein,* enedes med ministeriet *Klaus Berntsen* om de omstridte skattelove, men 1912 afbrød han samarbejdet, da han ikke ville medvirke til almindelig valgret til Landstinget. Ved et møde paa Frijsenborg havde han søgt at bevæge ministeriet til at vende tilbage til I. C. Christensens to-tempi-politik, og da forsøget glippede, traadte han i afgjort opposition, nærmede sig landstingets højregruppe og deltog sammen med den i udvandringen fra Landstinget ved den afgørende afstemning 9. juni 14, der gjorde tinget ubeslutningsdygtigt. Efter grundlovens vedtagelse 1915 betragtede F sin særlige politik som endt, men var dog mæglende med i konflikten 1916 om salget af De Vestindiske Øer. Striden om den konservative minister *Rottbølls* forbliven som kontrolminister gav anledning til, at F sammen med 3 landstingsmænd udtraadte af det Konservative Folkeparti. 1918 søgte han ikke genvalg til Landstinget, deltog ikke i sine standsfællers modstand mod udførelsen af lensloven 1919, og var en af de første, som søgte afløsning (se litteratur-oversigt DBL VII, 453 og 458).

Lensgrevinde *Inger Wedell,* dt af lensgreve *Mogens F* blev 07 gift med lensgreve *Bendt Wedell,* Wedellsborg; var overhofmesterinde hos dronning Alexandrine 35–52, ejede Frijsenborg gods til 1958. Hendes søn:

Lensgreve *Tido Wedell* (* 08 i London), student Mtrp 26, overtog F 1958, er medlem af flere faglige og kommercielle organisationer. ~ 32 baronesse Irene Raben-Levetzau, der en tid har været næstfmd i H menighedsraad.

For lægen og filantropen *Joh. Chr. Bredfeldt* († 1804) har beboerne rejst et monument af norsk marmor i H kirke, Blicher nævner ham i novellen: »Landsbydoktoren«. Aarh aarb 1918, 51 f.

1797–1854 var *N. P. Schøler* (* 1772, † 1851) lærer i H, en varm talsmand for landalmuen, modtog Landhusholdningsselskabets belønning for sin kamp mod hoveriet, var ivrig for bekæmpelse af plantesygdomme og planteavl, og modtog 1807 Landhusholdningsselskabets store guldmedalje. (Hist aarb f Aarh amt 1919, s 80–122, Ugeskr f landmænd 1874, s 161 f, Carl Christensen: Den dsk botaniks hist 1926, s 290 f).

For distrikslægerne *C. A. Ditzel* (af Reerslev-V) og *P. W. H. Ditzel* har beboerne rejst en mindestøtte 1893 v hovedgaden i Hammel.

Realskolebestyrer *N. A. Føns* (* 94) har ejet og ledet realskolen siden 1927, har deltaget meget i det kulturelle arbejde, i mghr, kirkeværge osv.

Førstelærer *A. Jensen,* sogneraadsfmd, H tillige organist.

Skoleinspektør *A. V. Sørensen,* Hammel (* 17).

Hammel har flere gange været omtalt i dagspressen i fornøjelige anliggender, f eks omkr 1954, da man læste i alle aviser om Hammelboernes krig med uglerne i kirketaarnet; saa læste man om den 71-aarige Bine, der fløj til USA for at forsone sig med sin 93-aarige mor; saa læste man om Hammels idræt og dygtige fodboldspillere; saa om, hvordan lensgreven paa Frijsenborg var blevet afløst som sognekonge af overretssagfører **Ad. L. Eriksen,** borger i Hammel siden 1912 og oldermand for Hammels berømte klub, Hønsegildet, hvor alle byens mænd træder dansen uden damers hjælp. Næsten lige saa stor betydning siges formanden for idrætsforeningen, **Svend Christensen,** at have. Hans fader, cigarhandler C, var længe et af de mest aktive medlemmer. Og saa læste man om de 5 ferme Hammel-piger, der med gaa-paa-mod og forretningstalent aabnede »Den blaa bod«, en festlig butik i en bjælkehytte . . . Ja, skrives der: »Der er krummer i de Hammel-folk!«

1920 oplyses: Der er en fast kreds af kirkegængere i alle 3 kirker. Pastoratet er i aandelig henseende ret uopdyrket, men der er god hørelyst, især over for gr forkyndelse. Lidt IM. 1927: Jævnt god kkg, ingen skarpe modsætninger, IM-smf, KS (sp), lille KFUK, stationsbyforhold. 1939: Kkg 5 pct i alle 3 kirker, en del almindelig kirkelighed, IM-kreds, velvilje. Sp i Lading er forpligtet til at deltage i den kirk betjening af Voldby. 1947: Kkg 4–5–4 pct, folkekirkelige forhold, faa for, færre imod! IM-smf (60), KFUM og K., velvilje. 1963: 3 pct, folkekirk. forhold, IM (50), KFUM og K, Unge hjem, uorganiseret ungdomsarb. 3 fh. Enkelte baptister og frimiss. Mange smaa hjem. Mange arbejdere.

Hammel kirke, midt i byen, ved torvet mellem Vestergade og Banealleen, er ret anselig, i tidens løb stærkt ombygget. Kernen, skib og kor med kamgavle, er romansk af granitkvadre. De to portaler, tæt ved vestgavlen, er bevaret tilmuret, sydportalen har søjler og krucifixrelief i tympanon, nordportalen har Eustachiuslegenden. Koret er stærkt forlænget med et gravkapel, antag fra 16-hundredetallet, af kvadre med en romansk vinduesmonolit over nedgangen til krypten mod øst, indvendig omdannet med fladt stukloft 1738 og lav kuppel, i nyere tid er kapellet skalmuret med røde mursten og kamgavl. Kirkens taarn er opført 1881, af røde mursten, med højt, firesidet spir, forhal i taarnrummet. Koret har 2 hvælvinger, skibet stukloft i rokokostil. Gotisk altertavle med maleri fra 1848 (J. L. Lund: Jesus med kalken), egetræsfont fra 1898, tegnet af prof Hans J. Holm, i en art barokstil, med fontehimmel (fra Uth kirke). Barok-prædikestol med samtidig opgang, med rigelig anvendelse af forgyldt storakantus, fra 1694, med Frijsernes vaaben. Orgelpulpitur mod vest. 4 stolegavle, med Parsbergs vaaben, rester af herskabsstol. I koret anselig ligsten over Vald. Parsberg m familie, hvis kister stod i krypten,

men er ryddet og samlet i een kiste. Mange epitafier osv. Kapellet mod øst har rundbue til koret med gitterport, 8 marmorkister i kapellet (slægten Frijs). Den største klokke fra 1517. 200 sd. Orgel.

Voldby kirke, nordligt i byen, ved landevejen Aarhus—Viborg, er romansk af granitkvadre paa skraasokkel. En relieftympanon fra syddøren nu over taarnindgangen. Spor af romanske vinduer. Taarnet skal have været større, er stærkt ombygget i 19. aarh med smaa røde mursten, har 4 afvalmede gavle (i pyramideform). Det snævre taarnrum er forhal. Den romanske korbue er bevaret. Panelloft. Prægtige messingalterstager, renæssancealtertavle fra c 1600, flyttet hertil c 1850 fra Hammel, dobbelte korinthiske søjler, nadvermaleri. I topstykket ses Gravlæggelsen. Efter Frijsenborgs afløsning er der 1924 i kirken genopstillet en senkatolsk fløjaltertavle, fundet i sin tid paa kirkeloftet af grev Mogens Frijs, rest af Magnus Petersen, med fremstilling af de 10.000 ridderes martyrium, og på fløjene Maria Magdalene og Sct Leodega, skaaret af Claus Berg. Stærkt ophugget romansk font af granit. Renæssancepræ dikestol fra c 1600, flyttet hertil 1889 fra den nedbrudte kirke i Nebel ved Horsens. Den har bærepille med s-formede bøjler og korinthiske søjler, 4 rundbuede felter. 2 lysekroner fra 1936. Romansk gravsten i taarnets ydermur. 140 sd. Orgel.

Thorlacius-Ussing: Claus Berg, 1922, 64, Østj hj 1954, 110 f.

Søby kirke, ved Svenstrup, er tegltækt. Koret har flad altervæg. Skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Gennemgribende rest 1867, da murene blev omsat, et vaabenhus mod syd blev revet ned, og indgangen lagdes i det sengotiske taarn, der har et lille, løgformet spir i barok form (1857). Fladt loft. Nyere altertavle med Thorvaldsens Christus i gips. Romansk granitfont med ornamenter. Renæssancepræ dikestol fra c 1630. Af de 3 lysekroner er den ene skænket af distriktslæge C. A. Ditzel 1887. Romanske gravsten i taarnet. Skriftløs klokke fra c 1200. 100 sd. Orgel. Ligkapel fra 1924.

Uldall: Kirkekl, s 8.

Folketal: 1850: 652 og 331 og 300, 1901: 1651 og 664 og 494, 1921: 1979 og 707 og 470, 1960: 2832 og 855 og 526.

Altergæster: 1919: 599 og 195 og 199, 1942: Ialt 880, 1946: 642 og 88 og 86. 1963: 881.

Menighedsraad: 1918: 1 IM, 6 soc, resten gr ell u p, 1934: 2 IM, 2 gr, 10 soc, 6 borg, 1945: 2 IM, 9 soc, 9 borg. 1961: 8 soc, 12 borg, valg. 1965: do.

Kommunevalg: 1943: S 875 (5), K 286 (2), V 221 (1), 1962: S 1064 (4), V 703 (3), BF 418 (2). Fmd: konsulent **J. Jacobsen** (V).

Sognepræst

Indtægt: 1859: a) 43 rug, 58 byg, 76 havre, b) 100 rdl, 10 rug, 13 byg, 10 havre, c) 10 lpd ost, 30 sn æg, 30 faarelaar, 6 fv brænde, d) 404 rdl, e) 187 td ld, 9 td hartk. Dels meget gammel pgd, dels opf omkr 1800, 8 smaa vær. 1870: Regul: 2296 kr. Netto: 5068 kr. 1913: 1. kl. 1958: 12. kl. pgd opf 1877.

16. 12. maj 1841–18. aug 77 (hjpr Vellev 9. dec 37): **Peter Michael Andresen,** * 3. marts 10 Søllinge. Forældre: Sp i Keldby, ksstrd Christopher Otto Andreas A, † 56, se der. Stud Randers 29, c juli 35 (h*), afsk 18. aug 77, død 24. okt 77. ~ 28. april 42 Christine Elisabeth Sophie Bay, * 18. aug 11 Randers, † 8. aug 48. Forældre: Svensk-norsk vicekonsul, kbmd Niels B og Anna Pauline Aarslev. – Søn: Boeslunde. Søsterdt ~ Brandt, Taulov.

Pastor A var ven med pastor Carl Fog, Skjolde. (Se Minder fra gl gr hj II, 63) og pastor H. C. Slamberg, Støvring-M, se her. Randers amt s 63. Fr. Barfod har (»Et livs erindringer, 1938, s 128) skildret A som »en flittig fyr, noget tung i vendingen. Ikke uden tilbøjelighed til tungsind. Han gensaa ikke Kbhvn efter at han var flyttet til Hammel. Han var ærbar og tro, et menneske af jævne, almindelige evner. Han førte ved ingen lejlighed an iblandt os, men han holdt ærligt trop, kun var han ingen natteravn som de fleste af os. Han blev en alvorlig og nidkær præst, vel ingenlunde af den grundtvigske retning, snarere af den mynsterske. Han var afholdt i sin menighed. Han levede som enkemand i mange aar. Ensomhed og sygelighed skal yderligere have udviklet hans tungsind. Et sagn siger, at tyskerne, da de 1849 besatte Hammel, kaldte ham »ein Mürrischer kerl«. Se Khst saml 6. r II, 611, 612.

17. 5. nov 1877–11. dec 1914 (kkp Højby 6. okt 73): Provst **Johannes Christian Herman Møller,** * 8. aug 47 Kbhvn. Forældre: Urtekræmmer Christian Elias M og Mariane Sørensen. Stud von West inst 65, c 71² (1), provst Hjelmslev-Gern herr 6. aug 84, r af Dbg 98, afsk 11. dec 14, † 29. dec 14. ~ 9. juni 81 Ida Christiane Augusta Amundin Friis, * 9. nov 61 Hammel, † 5. jan 37. Forældre: Prokurator, branddirektør, godsforvalter ved Bidstrup Niels Anker F (af Aarslev-H-L), og Johanne Charlotte Elisa Amundin. – Hustrus fætter: Ostenfeld, Skibby og Ostenfeld, Hem-H.-D. Fætters søn biskop O.

Fmd Tiendeafløsningskomm i Aarhus stift 04.

Oversat 73: Th. Zoll: Bibel und natur. Skrev nogle afh om udenlandsk teol litteratur.

Med provst Møllers død sluttede en epoke i pastoratets kirkelige historie (med højkirkelige præster). Gennem mere end en menneskealder øvede han en saare samvittighedsfuld præstegerning i disse sogne. Hans ven, provst *H. N. Wistoft,* Røgen, talte ved hans baare, ud fra linien: »Gud give os at skinne saa som himmellys, skønt af de smaa, da randt for os guldterning: »Provst M fik naade til at sprede lys, ikke af egen kraft, men af den rette art. Det staar ikke i noget menneskes magt at lyse af sig selv, men kun ved ham, som er verdens lys. Han var i dyb og virkelig forstand en hjemmets mand, det vil ikke sige, at han var et hjemmemenneske. Hans store virksomhed som præst i 3 sogne, som provst og kommissionsfmd førte med sig, at han ofte maatte ud paa rejser. Han elskede sin gerning, gik op i den med sjælden omhu og samvittighedsfuldhed, men altid higede han mod sit hjem og de kære derhjemme for at finde hvile efter en travl arbejdsdag. For 33 aar siden stod han her foran altret i Hammel kirke ved sin unge bruds side og førte hende ind i præstegaarden som sin hustru. Helt let var det ikke for hende, thi mange smaa og store opgaver ventede. Men hun havde ved sin side en trofast, elskelig og paalidelig ægtefælle og raadgiver, og saadan stod de sammen til døden skilte dem ad. Og det aabne, hjertelige forhold mellem forældre og børn viste, at der var ingen lukkede døre mellem dem. Provst M forstod ungdommen, lagde aldrig noget pres paa de unge.

En søn, læge *Valdemar Friis Møller* uddybede, hvad provsten havde betydet for sine børn: Sandhedskærlighed og ridderlighed var de første bud i hjemmet... Ofte brugte provsten salmen: Dagen gaar med raske fjed (den lød ogsaa ved hans begravelse). Det sidste aar var præget af svær sygdom, hjertet blev svækket, men det var alligevel tungt for den gamle provst at skulle søge afsked fra sin

livsgerning og bryde op fra det hjem, hvor han havde levet lykkeligt i saa mange aar. Men døden kom brat midt i juletiden, som de alle havde fejret sammen, og han forskaanedes fra at flytte fra præstegaarden.

Provst *Th. Sørensen,* Skanderborg, talte ud fra ordet: »Nu lader du din tjener fare i fred« »De, som kendte provst M ville sige, at han var en retfærdig og gudfrygtig mand, som havde set Guds frelse. Retsindig var han i al sin færd, han ville gaa de lige veje, velvillig og venlig mod alle og med et aabent øje for alt lyst og godt. Mit første minde om provst M er om ham som protokolfører ved teologisk embedseksamen, og han sagde da: »Det kommer ikke an paa, at blot fejlene og det mindre rigtige bliver skrevet op. Det er fuldt saa nødvendigt, at de udmærkede svar og de træffende bemærkninger bliver optegnet. Først da faar man det rigtige billede af den, der prøves«. Dette var betegnende for ham: Han ville saa gerne se *lyssiderne* hos mennesker. Det mærkede præster, lærere og menighed. Hans gudfrygtighed viste sig især i hans ydmyghed. Han havde ikke store tanker om sig selv, var mærkeligt beskeden, og det kunne være helt gribende at se, hvor forundret han blev, naar han blev paaskønnet. Han syntes ikke, at han fortjente det... hans paalidelighed satte præg paa hans personlighed og forkyndelse, gav hans ord baggrund og bragte den ind i kredse, hvortil den ellers ikke ville være naaet... nu brast hans hjerte ved tanken om afsked med sin gerning. Og saa kom hans afskedsprædiken paa en helt anden maade... (afskedspræd var fastsat til nytaarsdag).

Lærer *Sørensen,* Voldby, skrev: »Provst M var ikke af de præster, der hverken ved veltalenhed eller følelse kunne rive folk med sig. Derfor flokkedes de store skarer ikke om ham. Han kunne ikke begejstre, dertil var hans forkyndelse for jævn og ligetil. Bundet af teksten syntes hans prædiken at savne varme, og stemningsmennesker hyldede han ikke. Den øjeblikkets rus, som folk ynder at være i, og som mange præster evner at indgive, var han ikke i besiddelse af, men naar han stod ved døbefont og nadverbord, og naar han lyste Herrens Velsignelse fra altret, da mærkede man, at der var varme og inderlighed. – For mængden syntes han at være en kold, utilgængelig mand, men vi, som kendte ham nøjere, ved, at det var ikke saa. Han var som nødden med den haarde skal og den bløde kærne. Han havde et medfølende og godt hjerte, men han gik ikke med det paa tungen. »Det er saa svært for mig at finde de rette ord paa de rette steder!« kunne han sige. Navnlig faldt det ham tungt at deltage i en samtale, hvor der var flere, der deltog. Da kom han som regel kun med enstavelsesord. Men havde man ham paa tomandshaand, var han livlig, ligefrem og hjertelig... Hørte han ikke til spidserne blandt præsterne, saa var han meget betydeligere som skolemand. Der var sikkert ikke én lærer i provstiet, som ikke var tilfreds med ham som skolens tilsynsmand. Uden at slaa af paa de krav, det offentlige stillede til skolen, lod han lærerne virke i fuld frihed, og var der tvivlsspørgsmaal mellem skolen og autoriteterne, tog han skolens parti. Glad var han, naar lærerkredsen samledes i præstegaarden... Han var kontormand til fingerspidserne. Sine embedssager ville han have i orden, og han opsatte aldrig til i morgen, hvad han kunne udrette i dag. Sløseri var ham en modbydelighed, og det ærgrede ham, naar præster eller lærere udviste sjuskethed. Dette var nok medvirkende til, at han 1903 blev fmd for Tiendeafløsningskommissionen, et arbejde han omtrent fik fuldført, og som tyngede haardt paa hans i forvejen anspændte kræfter...

Lærernes blad »Folkeskolen« omtalte provst M som en sjældent god tilsynsmand, enestaaende til at opmuntre lærerne i deres arbejde, han virkede for økonomiske forbedringer for lærerne, for bedre skolelokaler og undervisningsmidler. Der var højtid, naar han var tilstede... Vel havde han sine fejl og svagheder, men lærerne her skylder ham stor tak...

En datter, fru *Ellen Riise,* skriver: Jeg var den yngste i en børneflok paa 6, og præstehjemmet i Hammel har altid staaet for os som det hyggeligste og tryggeste hjem i verden. Far var højkirkelig, men havde et godt forhold til IM, kom gerne i mh og talte eller kom som tilhører; mange missionærer og præster boede i pgd, naar de skulle tale i mh. Ofte kom præster, lærere og sognefolk og søgte raad hos far. Far rejste meget rundt, sled sig op i provstiet og sognene. Der hørte 2 store haver og et lille landbrug til pgd. Skønt han var københavner, drev han jorden selv, men overlod det meste til en karl og en havemand; han holdt af at følge med i arbejdet. Kørehestene elskede han, og de var hans stolthed. Selv puslede han med tilsaaning, mistbænke og aspargesbede, men han havde for lidt tid dertil. Lykkeligst var han, naar børnene var hjemme, 4 sønner studerede samtidigt, saa budgettet var stramt. – Om eftm gik far gerne paa besøg i sognet eller paa sygehuset, læste sin prædiken og sang salmer. Han havde en smuk stemme. Meget smukt messede han for alteret. Der var ikke kirketvang derhjemme, hverken for os børn eller for husets 4–5 medhjælpere, men arbejdet blev tilrettelagt, saa alle kunne komme i kirke. Far var trygt forankret i sin gudstro, og denne tryghed forplantede sig til hans omgivelser. Det var en stor lykke, at han fik lov at dø i sin præstegaard og slippe for opbrud og lediggang...

18. 26. juni 1915–1. aug 20 (sp Brøndum-H 29. april 10: **Christian Peter Lindhansen Hasselbalch,** * 12. marts 73 Frederikshvile, Dronninglund. Forældre: Proprietær Hans Jacob Frederik H og Johanne (Henny) Marie adopteret Lindhansen. Stud Mtrp 90, c 96[2] (1), højskolel Testrup 96, religionslærer Th. Langs seminarium, Silkeborg og forstander dettes øvelsesskole 00, sp Rødding-L-P 9. juni 05, afsk 1. aug 20, forstander Jelling statsseminarium, afsk 41, † 13. nov 60. ~[1] 15. aug 98 Marie Blichfeld, * 29. maj 71 Tved, † 24. okt 05. Faderen: Provst, Skibby, † 25, se der. ~[2] 7. juli 08 Vera Møller, * 7. juli 82 Rise Møllegd, Sandby, Lolland. Forældre: Gaard- og mølleejer Bernhard Nicolai M og Elisebeth Marie

Ida Mathilde Schmidt. – Søster ~ Frimodt-Møller, K Helsinge-D.

Fmd Dsk seminarieforening flere aar, BM Dsk skoleforening.

Pastor *Chr. Hasselbalch* var gr, en dygtig taler og foredragsholder, en meget beskeden mand; han havde altid noget at bringe. Lejlighedsvis kunne han markere skarpe standpunkter. Det huskes f eks, at han ved et repræsentantmøde i KS, hvor han var et betydende medlem, udtalte, at naar han stemte for Biskop *Rud* som fmd for KS var det absolut ikke at opfatte som tilslutning til Ruds kirkepolitik, som han var modstander af (Det var under Rørdam-fejden i Ryslinge, da sognekirkerne blev lukket for Rørdam). H var meget frisindet, havde paa Testrup højskole faaet stærk paavirkning af *Jens Nørregaard,* og saa blev han seminarielærer i Silkeborg. I 15 aar var han præst, 3 forskellige steder, 5 aar hvert sted, saa tog seminariet ham, skoleinteresseret som han var, en dygtig pædagog, der tidligt havde sluttet sig til dansk skoleforening. Hans historie hører i øvrigt hjemme under seminariernes historie. »Folkeskolen« omtalte ham meget smukt ved hans død. Se iøvr under Jelling.

19. 22. nov 1920–15. april 44 (sp Sahl-Ejsing 13. maj 12): **Jørgen Nicolai Lundbye,** * 23. april 74 Hvidbjerg vesten aa. Faderen: Sp Boddum-Y, † 14. Stud Aalborg 95, univ guldmed 98, c $o1^2$ (h_1), lærer Kbhvn, afsk 15. april 44, † 20. okt 49. ~ 30. april 04 Elise Ruge, * 30. juli 83 Frederikshavn. Faderen: Overinspektør.

Sekr Studentersangforeningen 08—09, fmd Vinderup realskole 19—20. Fmd KS i Hammel.

Udg. 03: Herrnhutismen i Danmark. Skrev flere khst afh (Khst saml m m). Udg 47: Kirkekampen i Danmark 1730—46.

Pastor L har i »Avisen«, Hammel 21. april 44 givet en skildring af sig selv og sin gerning, baaret af en varm tro paa, at »kristendom og menneskelighed er to ting, som ikke blot kan forenes, men bør være i kontakt med hinanden«. Han var præstesøn, blev født i et fattigt klitsogn, men voksede op i det rige landskab i Boddum. Livet i pgd, samværet med de grundtvigske bønder i Thy, skolekammeraterne, som han havde forbindelse med hele sit liv, prægede ham. 1898 fik han universitetets guldmedalje, og hans afhandl om herrnhutismen fik smuk anerkendelse. Efter embedseksamen var han i Herrnhut med ministeriel understøttelse og drev arkivstudier til den bog som udkom 1903. Han blev ikke herrnhut, men det fik betydning for hans præstegerning, at han havde faaet forstaaelse for pietistisk mentalitet i denne form. Han sluttede sig klart til grundtvigianismen. I Sahl blev *Morten Larsen* paa flere maader hans læremester og L lærte af ham det betydningsfulde, at »kan man ikke være menneske som kristen, kommer der aldrig rigtig kristendom ud af det, ligesom alt menneskeliv naturligvis maa bygge paa det kristelige.« – Som kandidat havde L været lærer paa flere skoler i Kbhvn, især paa kirkeskolerne (»Børn er herlige«, sagde L), om hans gerning i Sahl-Vinderup, se her VI, 557. – »I mine øjne er *Hammel* det helt rigtige sted at være præst«, her kunne han faa lov at være sin egen herre, de kirkelige retninger var ikke skarpere, end de kunne være gode venner, kkg var god, ogsaa fra ikke-gr side. Der var meget at gøre, pastoratet var stort til én præst, sygehuset stillede store krav. I sognene »er kirkelivet maaske lidt svagt, men dog kendeligt. Der er mange dejlige hjem og ikke mindst børnene har glædet mig.« Pastor L søgte at værne om præstegaardskulturen ved at gøre pgd til et kristent kulturhjem. Han dyrkede baade musik, historie og kunst. Han spillede smukt, musikken var hans store interesse, han havde været studentersanger og 1911 deltaget i studentersangforeningens tur til USA, og i flere aar var han medl af en strygekvartet, hvor han spillede bratsch. I de senere aar optog kirkehistorien ham, og han naaede at faa udgivet sin bog om kirkekampen mellem ortodoksi og pietisme i Danmark 1730–46. Han skrev flere kronikker (f eks om den danske patriot grev Fr. Danneskiold-Samsøe (Jyllandsposten 10. aug 46), og artikler. Som foredragsholder virkede han meget i Sahl-E. – Han fulgte godt med i litteraturen, dyrkede især *Holberg* (»Han kan give hovmodet et stød«).

En, som stod ham nær, omtaler det smukke forhold mellem pastor L, hans hustru og børn. Kærlighed og pligttroskab prægede ham. Han gik *til fods* rundt paa husbesøg med stok i haand aaret rundt og drøftede alle mulige problemer med sine sognebørn. (Han kunne udtale sig forbitret om kollegers dovenskab med at komme ud i deres sogne. Et udtryk for hans pligttroskab var det, at han altid lærte sine prædikener *udenad* og blot havde en lille seddel med hovedpunkter med op paa prædikestolen til støtte. I kirken var han helt Guds tjener, og der var højtid over hans gudstjeneste, præget af ydmyghed over for ordet. Han var fast forankret i det grundtvigske, gav sine børn et godt eksempel med det præg af autoritet, som der var over ham. – Kirkeværge *N. Føns* skriver, at L blev en meget afholdt og anerkendt præst gn de mange aar han virkede her, hans medfødte kultur og hjertevarme bevirkede, at han let kom i kontakt med folk inden for alle samfundsklasser, han glædede folk med sine besøg, en god, hyggelig aand udstraalede fra ham. Han var en afholdt religionslærer paa Hammel realskole, han forstod at tale til ungdommen, og give dem rigt udbytte ved sin store viden. I menighedsraadet var der et godt samarbejde, og han gjorde sit yderste for, at alt skulle forløbe uden misforstaaelse, men ogsaa med myndighed. Hans ord havde vægt. I skolekommissionen gjorde han et værdsat arbejde, ikke kun af pligt. Han satte sig et smukt og varigt minde i disse sogne.

20. 31. aug 1944 (sp Mygind-K-S 14. dec 31): **Mads Kristensen Trærup,** * 14. nov 05 Haasum. Forældre: Gdjr Peder Kristensen T og Else Jensen Møller. Stud. Viborg 26, c 31^2 (1). ~ 30. juni 37 Inger Margrethe Schmidt, * 5. aug 15 Lime v Randers. Forældre: Gdjr Kristen S og Nielsine Jensen.

Residerende kapellan

(Embedet oprettet som kkp 18. juni 1946, omdannet til rkp 1961). 12. kl bolig i Voldby.

1. 4. nov 1946– 8. aug 63 (hjpr Holme-T 45): **E. Værge,** fl t Henne-L, se der.

Embedet blev ændret 1. febr 1964, idet der i stedet oprettedes et embede som rkp Hammel-Voldby-Søby forbundet med embedet som sp i Lading (se her s 240) og sp i Lading, C. V. Nielsen, udnævntes til dette embede.

Litt: Jyske byer og deres mænd, 1917, Dsk herregaarde III, 1920, Det ny aarhundrede I, s 475 f, Khst saml 7. r II, 76, Aug. F. Schmidt: Fra Voldby sogn, Østj hj, 1954, 10 f, Søren Vasegaard: om Hammel i »Sund sans« 1938, 173 f, T. Bundgaard Lassen: Træk af Frijsenborgs Hist, Aarh Aarb 1950, 67—95, Frijsenborg: Hverdag og fest, 1863 flg, Aarh Aarb 1955, 224 f, Evald Tang Kristensen: Træk af hoverilliv paa F godt, Aarb for dsk kulturhistorie, 1895, 132 f, Dsk herregaarde IV, 1945, 421—34, Om Jernit og Pøt mølle, se Chr. Heilskov i Aarh Aarb 1943, 55 f, H. H. Bilmann: F skove, Østj hj 1952, 9—32.

RØGEN—SPORUP

Røgen sogn, 1091 ha, er mod syd stærkt bakket (indtil 112 m) mod øst mere jævnt og smaabakket. Smuk, skovklædt, slynget dal danner grænsen til Dallerup sogn. Lidt skov og plantage. – Byerne R med fh fra 1893, nyopført 1960. Et mh fra 1897 er nedlagt. Klintrup.

Der er 5 oldtidshøje, 16 er sløjfet. Mellem Røgen og Sorring har ligget en landsby, Sinding, nævnt sidste gang 1490.

Sporup sogn, 1890 ha, langstrakt fra øst til vest, er ret fladt mod nord, mod syd kuperet bakkeland, der hæver sig til 126 m. Krarup skov. Byerne S, Farre, 214 indb, plan om centralskole, bibl, fh fra 1903, omb 1957, Lyngby.

Der er 6 oldtidshøje, 24 er sløjfet. Paa Lyngby mark har der været en hellig kilde (Schmidt: DH 148).

Af den ældre præstehistorie

Den første lutherske sp skal have heddet hr Laurits. Præsterækken er usikker, indtil ca. 1629, da provst Jens Sørensen Klemp blev sp her, til 1679. Hans søn, som var ham adjungeret, døde før faderen.

Søren L. Laurberg (1679–91) omtales som en stor poet (W. II, 682). Et epitafium minder om provst *Søren O. Grønbech* (1691–1748). Han efterfulgtes af sin brodersøn, provst *Andreas J. Grønbech* (1748–96), saa der var kun 2 sp her i 105 aar, begge af samme slægt. Der høres ikke om pietisme her. Pastor *Chr. Cramer* (1796–1813) angives at have været rationalist. Om Johan Jessen 1813–52), se ndf.

Tiden efter 1852

Det kirkelige liv har været stilfærdigt, ingen særlige begivenheder. *Rasmus H. Holm* (1852–59) er den første sp som efter ref blev forflyttet herfra. Pastor *C. H. Hübner* (1859–67) skal have været en meget jævn præst, ikke nogen stor prædikant. I disse aar blev begge kirker ombygget og fik nye taarne.

Pastor *E. A. Hjort* (1867–80) var sønderjyde og præget deraf, en god, dansk mand, højkirkelig. En del søgte til Dallerup-L for at høre provst Deichmann, og der blev enkelte IMs folk her, og samtidig forsøgte man 1868–77 en folkehøjskole i Røgen, men den kunne ikke gaa. Den fortsatte som friskole til omkr 1900, da den blev kommunal, og lærerinden, frk *Jensen,* blev kommunelærerinde. Den første lærer ved friskolen var *Peder Christian Eskesen,* der senere blev direktør i Fællesforeningen for De danske Brugsforeninger. Hans søn var valgmenighedspræst *Asger Eskesen,* Skanderup. Senere var der en lærer Peder Mortensen.

Pastor *K. S. Borgen* (1880–86) var en afgjort gr præst, en særpræget natur, han havde ret god kirkegang, og der blev en lille gr kreds.

Pastor *F. H. Koed* (1886–91) var IM, mødte en del modstand, IM var kun faa, men Koed hængte flittigt i, uden at se større resultater.

Pastor *N. P. J. Bak* (1891–98) var gammelgrundtvigsk, folkelig og afholdt. Der blev bygget fh 1893. Og i disse aar byggedes mh i Røgen, 1897, her holdtes sdsk og møder.

Thorvald Pind (* 1881), nu i Kbhvn, fortæller glimt fra 1890'erne:

Min far, gdjr *Knud Nielsen Pind,* Oustrup Østergaard, døde da jeg var 3 aar, saa ham husker jeg ikke meget om, men min mor, født *Ane Kjerstine Sørensen* var en dygtig og et troende menneske, der læste flittigt i sin bibel, og ofte højt for os, hun fødte 12 børn, hvoraf 4 døde som smaa, og jeg var den yngste. Desværre led hun sine sidste aar af kræft, og da det lakkede mod enden var vi allesammen inde hos hende i soveværelset, og da hun saa, vi stod og græd, udbrød hun: »Hvorfor græder I, det jeg lider er ikke noget imod hvad vor Frelser har lidt for mig.« Det var ord man aldrig glemmer! Jeg var 10 aar, da min mor døde, og min ældste bror, *Niels Pind,* overtog saa gaarden. Jeg gik jo i skole hos lærer *Lassen* i Røgen, der var en enestaaende dygtig lærer, og en stor personlighed, jeg husker ham som kirkeforsanger og fra fester, det være sig sorg – eller glædesfester, altid var det ham der ledte bordbøn og salmesang, vi har alle meget at være ham taknemmelig for, han var et fint og ædelt menneske. Jeg blev konfirmeret af pastor *Bak,* han lavede selv en fiks vogn, som han kørte rundt i; og der var helt godt besøgt i kirken.

Pastor *J. P. Jørgensen* (1898–1908) var nærmest gr (se her III, 678).

Pastor *K. T. Andersen* skriver om den kirkelige udvikling:

Der har nok været nogle, som var grundtvigske, siden en række familier fra begyndelsen af 80-erne begyndte at søge til Bering valgmenighed, 40 km borte, hvor *J. Teilmann* var præst. Dette gjaldt kun Røgen sogn, hvor den kirkelige interesse var større end i Sporup.

Enkefru *Elisabet Byriel* (f Dein), Røgen, og *Alfred Solberg,* Hammel som begge er vokset op i Røgen sogn og i øvrigt har gaaet i Røgen friskole fra 1894 til 1901, har fortalt, at de fra deres barndom og ungdom husker, at *Teilmann* en 4–5 gange om aaret kom og holdt en hverdagsgudstjeneste, undertiden m daab, i Røgen k, hvorefter den grundtvigske vennekreds – ogsaa de, der stadig stod i folkekirken – samledes rundt omkring i hjemmene. Til disse sammenkomster var ogsaa pastor *Jørgensen* med. Pastor Jørgensen begyndte i øvrigt med ungdomsmøder i præstegaarden – godt besøgte, selv om man sad paa en bænk uden rygstød og ingen kaffe fik. Han var ogsaa ivrig med i arbejdet omkring Røgen fh, hvor bl a seminarieforstander *Winther,* Silkeborg, undertiden talte.

Forsamlingshuset blev bygget i 1893. Grunden skænkede gdjr *Jens Kammer,* valgmenighedsmedl, sognefoged. Han var i komitéen sammen m gaardejerne *Niels Pind,* Oustrup, *Søren Pallesen,* Lykkegaarden, *Niels Faarup,* Røgen Vestergaard, samt *Mejer,* Klintrup.

Interesseret og medvirkende var ogsaa N. *O. Lassen,* som i en lang aarrække var kirkesanger og skolelærer i Røgen. Han skrev en sang til husets indvielse. Pastor Teilmann havde 1883–1908 20 begravelser og 5 vielser samt flere daab i R kirke.

IM har ogsaa spillet en rolle. *Mads Hjort,* som kendes fra andre sogne (se s 409), boede en tid i Røgen. Efter de gamles udsagn følte han sig kaldet til at være Guds udvalgte profet, som gik omkring og forkyndte. Han blev gift med en enkefru *Laursen* her i Røgen sogn. En søn af dennes første ægteskab, *Laurs Laursen (Hjort),* var primus motor i opførelsen af Røgen missionshus, som blev indviet den 16. nov 1897. Grunden gav gdjr *Jens Peter Jensen,* som var ivrig med i arbejdet. Endvidere var proprietær *J. Rasmussen,* Lyngbygaard, senere herregaardsmissionær, boende i Hammel, med ved husets opførelse og arbejdet deromkring. Gennem mange aar var husmand *Mikkel Pedersen,* Lyngby, fmd for missionshuset, som nu er solgt til privat beboelse.

Provst *H. N. Wistoft* (1908–45) var ungkarl, velhavende, en sirlig, forsigtig embedsmand, uden partipræg, se ndf. Han efterfulgtes af pastor *Richard Damm* (1945–60), der blev seminarielektor i Silkeborg.

Lærer *Knud Hansen* skriver:

»1945 blev pastor *Richard Damm* kaldet som sognepræst for Røgen og Sporup sogne. Menighederne stillede med gode forventninger til den nye præst. Nu kom der jo ogsaa en præstefrue i præstegaarden, hvilket for de allerfleste var noget nyt, idet provst Wistoft havde været ungkarl. Pastor Damm var paa flere maader en modsætning til sin forgænger i embedet. Det viste sig straks bl a ved, at han arrangerede et møde for menighederne i præstegaardens have, der blev talt først af pastor *Svend Fredslund Andersen* og derefter af pastor *Damm*; men alene den ting, at mødet blev arrangeret, var noget helt nyt; flere af de tilstedeværende havde aldrig før betraadt præstegaardens have. For børnene, der var vokset op i landsbyen, havde der været noget eventyragtigt spændende ved »provstens have«, hvortil der aldeles ingen adgang gaves. Præstegaardens gaardsplads havde der ogsaa meget sjældent været lejlighed til at betræde, vovede et barn at sætte en fod indenfor, blev der straks raabt gevalt af kalkunerne, der ligesom gjorde opmærksom paa, at her havde man at stikke fingeren i jorden.

Efter omtalte møde i præstegaardshaven blev pastor Damm opfordret til at fortsætte mødevirksomhed, enten i præstegaarden eller i skolerne. Saaledes blev der begyndt paa en række bibellæsningsmøder i præstegaarden, i Farre byskole og Farre hedeskole.

Ogsaa i kirken var pastor *Damm* modsætningen; han prædikede kun 20 min; menighederne var vant til op til 1 time. Tit havde folk klaget over provstens lange prædikener og gav dem – med rette eller med urette skylden for den svigtende kirkegang; engang gik lederen af IM i Røgen *Laurs Laursen (Hjort)* over til provst *Wistoft* og sagde, at han mente, at provsten skulle prædike noget kortere. Hertil svarede provst *Wistoft:* »Det er lettere at kritisere end at lave en prædiken!« og der skete ingen forandring.

Nu kom den saa. Pastor Damm sparede sig ingen anstrengelser i forberedelsen af sine prædikener eller varetagelsen af sit embede i det hele taget; bedst var han maaske ved en begravelse, hvor der var stor sorg, aldrig dømte han mennesker. Pastor Damm indførte straks ny messe og nye korsvar og navnlig i begyndelsen en mængde nye Laub-melodier, hvilket vakte misfornøjelse og undertiden protest. Senere gik Damm noget mere maadeholdent til værks i den henseende. Der blev paa D's initiativ oprettet et sangkor og stiftet en sangforening, som ogsaa arrangerede foredrag med kendte ordførere som talere. I øvrigt fortsatte Damm mødevirksomhed i forsamlingshusene, i skolerne og i præstegaarden, navnlig ungdomsmøderne blev ved at samle tilslutning.

I 50'erne blev D valgt til fmd for Røgen fh, der paa dette tidspunkt var utidssvarende. Mange gange havde en omfattende restaurering eller fornyelse været paa tale. Nu kom fornyelsen, idet et nyt fh blev bygget og indviet i foraaret 61. Og vel var det gdjr *Jens Bundgaard,* der har æren for, at sagen rent praktisk lod sig gennemføre; men det var dog D, der stod for det forberedende arbejde og fik sagen vedtaget.

Tegningerne til forsamlingshuset skænkedes af arkitekt *Holger Pind,* født i Oustrup, (nu Kbhvn). Det er et af de mest moderne forsamlingshuse i viden omkreds, stort og praktisk. Det krævede en stor indsats af det lille sogn + Lyngby«.

Pastor *Richard Damm* skriver bl a:

»Ved dette aarhundredes begyndelse fandtes der i Røgen sogn baade en indre missionsk og en gr bevægelse, begge livskraftige. Der byggedes baade et missionshus og et fh. Missionshuset bruges meget lidt nu, fh bruges meget, men har ikke mere speciel tilknytning til den grundtvigske bevægelse. Begge de omtalte kirkelige retninger er da ogsaa i dag svundet ind til næsten ingenting. Antallet af grundtvigske lader sig ikke angive, men de, som selv ville kalde sig saadan, kan nok tæl-

les med et encifret tal. Ved min præstetids begyndelse, i 1945, var der ca ti familier tilknyttet IM, men dette tal er siden gaaet yderligere ned. Af saakaldt »gammeldags kirkelighed« (er det mon det samme, som nu skal hedde »folkereligion«?) er der meget lidt tilbage. I de første aar af min præstetid var der vel enkelte gamle, som maatte kaldes »gammeldags kirkelige«, men jeg tør knap sige, om der er flere tilbage af dem nu.

I Sporup sogn har der øjensynlig aldrig været vækkelsesbevægelser af betydning, men vel en del gammeldags kirkelighed. I dag er forholdene nogenlunde ens i begge sogne. Kirkegangen er ringe, relativt vel ringest i Sporup sogn, hvor kirken ligger afsides. Der er dog stor velvilje overfor baade kirke og præst, men det er en yderst passiv velvilje.

I min præstetid har jeg holdt møder i præstegaarden for ældre og unge samt gaaet meget paa husbesøg. Desuden har jeg taget stærkt del i sognenes alm folkelige og kulturelle liv. Jeg har deltaget i ungdomsforeningernes arbejde, spillet med i deres amatørskuespil m m. Endvidere har jeg været medvirkende i aftenskole- og aftenhøjskolearbejde i begge sogne. Endelig har jeg i de sidste aar været fmd for Røgen fh og har i denne egenskab været med til at opføre et nyt fh, som blev indviet kort efter, at jeg var fraflyttet sognet. Det maa ogsaa nævnes, at jeg i nogle aar var leder af en foredragsrække, fælles for begge sogne. Jeg har ogsaa taget del i familiefester af forskellig art, og jeg har som præst følt, at jeg hørte til i sognets fællesskab. Derimod har jeg ikke taget meget del i privat selskabelighed«.

Fra 1947 virkede pastor Damm tillige som seminarielærer i Silkeborg, og 1960 opgav han præsteembedet for at blive fast seminarielærer.

Pastor *K. T. Andersen* (1960–65) skriver:

Jeg søgte afsked for at blive universitetsadjunkt med det formaal at koncentrere mig helt om videnskabeligt arbejde med Det Gamle Testamente, en interesse, jeg har dyrket ved siden af præstegerningen gennem længere tid og bl a ved et studieophold i Bonn i 1959–60. Jeg har været glad for tiden i Røgen-Sporup, og naar jeg rejser er aarsagen ikke befolkningens manglende kirkelige interesse. Selv om denne ikke kan siges at være overvældende og der i visse perioder kan være ringe tilslutning til gudstjenesten, saa staar det næppe daarligere til her end i andre østjyske sogne, maaske endda bedre end i nogle sogne. Har der været skuffelser, har der ogsaa været glæder, bl a god tilslutning til menighedsmøder i præstegaarden, saavel ved fremmede talere som ved undertegnede. Et aarligt adventsmøde i Røgen forsamlingshus har kunnet samle over 200 voksne og børn. Røgen mh er blevet nedlagt i min tid, men de faa familier, der stadig føler sig tilknyttet IM, er blandt de trofaste deltagere, saavel i gudstjenester som i menighedsmøder.

1963 opgives: Kkg 4 pct. stor velvilje, intet retningspræg, ungdomsm i pgd, kirkeblad, 3 fam til IM, overvej bondebefolkning, ingen skarpe sociale skel.

Indre Mission

Det er et sørgeligt kapitel med hensyn til IMs arbejde i Røgen. Der har tidligere været et IMs samfund, men det er døet ud, der er kun en enkelt i sognet, der slutter sig til IM. I mange aar var gdjr *Mikkel Pedersen,* Klintrup, fmd for IMs samfund, da han døde, overtoges hvervet af hans søn *Jens Bakbo Pedersen,* men da han flyttede fra sognet, blev missionshuset solgt til privat beboelseslejlighed. I nogle aar var tømrer *Kr. Thomassen,* Gern, fmd for samfundet i Røgen, han var dengang tømrermester i Røgen. Da blev der holdt sdsk i Røgen missionshus, og til juletræsfesterne kunne der samles mange børn og forældre. – Senere fortsattes sdsk i Røgen missionshus af Mikkel Pedersens datter frk *Anna Pedersen* bistaaet af missionær *Kjær Frederiksen,* Hammel.

Da Anna Pedersen blev gift og bosat i Borris ved Skern og missionshuset solgtes, ophørte dette arbejde. De enkelte IMs venner, der er i sognet, søger til samfundene i nabosognene. (J. Kj. F)

Blandt kendte mænd:

Gdjr *Marius Byriel* (* 82 Sporup, † 47) voksede op i et politisk og folkeligt vaagent hjem, overtog 1909 fødegaarden. Blev fmd for mejeriet, menighedsraadsmedl, 1921 fmd for Hammelegnens svineslagteri, 26 bm for de samv danske andelssvineslagterier, næstfmd 32. Her fik han landsomfattende opgaver (produktionsregulering, m m), 1936 fmd for Andelssvineslagteriernes Fællesstyrelse. Løste med stor dygtighed en række komplicerede og vanskelige opgaver. Ved sin organisationsmæssige virksomhed og ved sin velovervejethed og naturlige evne til at klarlægge og fastholde sine synspunkter har B indtaget en førende stilling i dansk landbrug og andelsbevægelse. (DBL XX VII, 126, A. Axelsen-Drejer: Andelsslagterierne i Danmark 1887–1937, Andelsbladet 1942.)

1931 oplyses: Kkg nogenlunde, rolige forhold, intet særligt, lidt IM, 1943: do, 1951: Kkg 4 og 3½ pct, rolige forhold, ringe kirkelig interesse, lidt IM, (7 fam) ukirkelig ungdomsf, intet særligt, 1955: Kkg 5 og 3 pct. Der har tidligere været store retningsmodsætninger, men nu er retningerne saa godt som uddøde og har trukket den »gammeldags kirkelighed« med sig i graven. Dog stadig velvilje mod kirke og præst, 1963: Kkg 4 pct, kirkeblad, gymnastikf, 2 fh.

Røgen kirke, sydligt i byen, højt paa en banke med stejlt fald mod øst og syd, er romansk af granitkvadre paa skraasokkel, stærkt ombygget 1864. Begge døre er forsvundet, men ved taarnet er et par søjlerester og kapitæler. 1864 blev en apsis revet ned og en ny korgavl opført af apsissidens sten, vinduerne (indfattet af røde mursten) blev tilmuret 1938. Sidemurene forhøjedes; der indsattes store jernvinduer, og der opførtes et taarn af røde mursten med kamgavle, og hovedindgang i taarnet, kor og skib har kamgavle. Flødt gipsloft. Altertavle fra 1861 (P. A. Lyders: Kristus indbyder menigheden). Romansk granitfont med storformede løver (billede i Trap), og relieffer paa den firkantede fod. Ret primitivt udskaaren renæssanceprædikestol med firesidede balusterstave og panelfelter fra 1650. Flere gravminder; i koret en anselig ligsten, 3 middelald kruci-

fixer er fjernet til Den gamle By i Aarhus. Series pastorum. 125 sd. Orgel.

Mack D 234, 241, 244, 246, 252, Østj hj, 1954, 97 f.

Sporup kirke ligger ensomt vest for Farre. Den er ret anselig, af granitkvadre paa skraasokkel, men stærkt omsat 1856. Den tilmurede norddør er bevaret, enkelte vinduer synlige. korbuen har svære profilerede sokkel- og kragsten. Gotiske hvælvinger med moderne kalkdekorationer, der delvis efterligner sengotiske kalkmalerier, der fremdroges 1890. Slankt taarn med kamgavle, opf 1866 af røde mursten, her forhal. Udskaaren barok-altertavle fra 1676 (som Skannerup), nadverrelief i midten, flankeret af store figurer (Mt, Lk), kortfattet i topstykket. Romansk granitfont med dobbeltløver, renæssancepræ dikestol fra 1676, i hjørnerne staar 4 apostle som ramme om felterne med evangelisterne og Kristus. Ligsten. Der har været gaben begravelsen for slægten Fischer (Pont atl IV, 215) til omkr 1850. 175 sd. Orgel.

Mack D 229, 233.

Folketal: 1850: 319 og 560, 1901: 415 og 782, 1921: 432 og 772, 1960: 399 og 684.
Altergæster: 1926: 130 og 114, 1938: 74 og 132, 1962: 100 og 150.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 10 gr (u p), 1934: do, 1945: do, 1957: 1 IM, 1 soc, 10 u p. 1965: 12 u p.
Kommunevalg: 1943: S 121 (2), V 254 (4), Husm 46 (1), 1962: S 142 (2), V 399 (5). Fmd: Gdjr **Ejner Pedersen** (V).

Sognepræst

Indtægt: 1859: a) 44 rug, 85 byg, 77 havre, b) 34 rdl, c) 14 lpd ost, 50 sn æg, d) 270 rdl, e) 91 td ld, 6 td hartkorn. God, firlænget pgd fra 1854. 1870: Regul: 1640 kr. Netto: 3358 kr. 1913: 3. kl., 1931: 2. kl., 1958: 12. kl. Pgd fra 1854.

12. 5. nov 1813–24. maj 52 (miss Grønland 21. febr 06): **Johan Jessen**, * 26. dec 82 Marienborg, Møn. Forældre: Forpagter (senere paa Petersgaard) Jes J og Elisabeth Cathrine Hammerich. Stud Vordingborg 00, c juli 04 (nc), † 24. maj 52. ~ 19. dec 13 Magdalena Sophie Neergaard, * 6. dec 85, død 22. marts 51. Forældre: Forpagter af Høvdingsgaard og Lilliendal Peter N og Susanne Staal. – Søn Peter Neergaard J, Grønbæk-S.

Pastor Olaf Jessen, Grønbæk, skriver (Fra Grønbæk præstegaard, 1920, s 51)

»I aarene 1813–52 sad den strenge og velbyrdige hr *Johan Jessen* (min oldefader) som »Guds ords prædikere« i Røgen og Sporup v Frijsenborg.

Han var født paa Møn, hvor faderen, *Jes Jessen,* sandsynligvis af sønderjysk slægt var forpagter paa Petersgaard i Sydsjælland og ejede desuden øen Tærø, hvor han boede tilsidst, og hvis eneste gaard, Jesminde (320 td ld), bærer navn efter ham.

Da *Johan Jessen* havde faaet sin teologiske attestats, meldte han sig som missionær til Grønland og rejste derop i 1806. Jeg har i mit eje en morsom lille egetræs kiste, som gjorde grønlandsfærden med. – Det var paa den engelske krigs tid, og dette fik man at mærke blandt andet derved, at engelskmændene opsnappede alle de skibe, som bragte proviant og bud fra Danmark. Som følge deraf havde *Johan Jessen* i 6 aar ikke forbindelse med hjemlandet, maatte leve udelukkende af spæk og sælkød og døjede meget. – I 1813 vendte han tilbage til Danmark, blev udnævnt til sognepræst for Røgen og Sporup og giftede sig samme aar med *Magdalene Sophie Neergaard.*

Johan Jessen var en original, en præstemand af den gamle skole. – En dag, fortælles der, kom han ridende gennem sognet, da en kone fra et hus ved vejen kom løbende ud til ham og fortalte grædende, at Jens, hendes mand sad inde i huset og ville hænge sig, om »vor far« ikke ville følge med ind og hjælpe hende med at hindre det. Oldefader stod af hesten og fulgte hende ind. Dér sad Jens i sengen, havde slaaet et reb om halsen, derefter op igennem loftskrogen og holdt saa rebets anden ende i haanden. Altsaa en ganske ufarlig maade at hænge sig paa. Begyndte nemlig rebet at stramme om halsen og tage vejret fra ham, løsnede han taget i rebet, saa han igen kom til pusten. Præsten saa straks, at det hele var komediespil for at skræmme og true den enfoldige kone. Han gik hen til sengen og spurgte i en streng tone: Jens, er det din hensigt at hænge dig? Ja, det var hans alvorlige mening, lød svaret. Hertil bemærkede præsten: Saa maa jeg hellere hjælpe dig; greb derefter fat i rebet, saa synderen blev klynget op, mens han samtidig med den anden haand bearbejdede ham kraftigt med ridepisken. Da vejret var ved at forgaa ham, gav oldefader slip paa rebet, saa han dumpede tilbage i sengen, og spurgte derefter: Naa, Jens, vil du fremdeles hænge dig? Svaret kom i en temmelig ynkelig tone: Nej, hr pastor; a skal aalle gjør et mier.

Johan Jessen var en ivrig rytter, og lige til sin død i en alder af omtrent halvfjerds aar red han hver søndag til annekskirken i Sporup. Hans høje, kraftige skikkelse tog sig meget anselig ud til hest. Han havde i adskillige aar en gammel militærhest, han havde faaet fra de »Horsens kyradsere«. Saa snart han var redet ud af præstegaardens port, sporede han straks hesten til galop, det saa helt drabeligt ud; men da den var meget stivbenet, blev det ikke til saa meget, som det saa ud til; man kunne næsten i skridtgang følge den galoperende hest.

Præsten havde den idé, at han ikke ville have korn til mølle for at faa det malet. Maaske troede han, at mølleren ville snyde ham; møller-standen yndede han ikke. Men da det jo var en nødvendighed at faa kornet malet for at have mel og gryn til husholdningen og foder til svinene, benyttede man tiden om søndagen, naar den gamle var redet til Sporup. Kornet blev læsset paa vognen, og en af karlene kørte til mølle, alt hvad remmer og tøj kunne holde. Med mølleren var der saa i forvejen truffet aftale. Men desværre kunne det hænde, at præsten kom tilbage og overraskede dem, før man havde ventet ham. Der var ikke blevet gudstjeneste i Sporup, fordi ingen var mødt. Og saa var gode raad dyre. Thi alle skælvede de for den gamle, naar han var vred. Han var nemlig en meget hæftig natur. – Naar han ved bordet skar ost af, maatte han holde osten tæt ind til ansigtet, da han paa grund af stærk nærsynethed ellers ikke kunne se. Engang kom han saaledes uforvarende til at skære sig i næsen, hvorover han blev saa forbitret, at han løb ud i gaarden og splintrede kniven mellem brostenene.

Hans hustru var en elskelig kvinde med et mildt og blødt sind; hun har næppe altid haft det let med sin hæftige mand, der nok var

noget af en gammeldags hustyran. I sine sidste aar led hun af og til af sindssyge.

Oldefader var ikke rationalist; han troede paa Jesus som Guds søn, men var naturligvis paa forskellig maade paavirket af tidens tanker fra sin ungdoms dage.

Den ældste søn, min farfader, født 1822, var døbt *Peter Neergaard Jessen* efter sin morfader. Han blev kapellan hos faderen i Røgen indtil dennes død i 1852. Den gamle havde stor respekt for sønnens præstelige dygtighed og overlod ham væsentlig embedets besørgelse. Han spiste hos forældrene i præstegaarden, men havde sine værelser i det saakaldte enkesæde, et lille hus bagved haven. Naar faderen var optaget af et eller andet, løb han altid op til sønnen for at sætte ham ind i sagen, og denne kunne staa i sin stue og høre ham med ungdommelig iver komme springende op ad stentrappen fra haven. En dag kom han farende og sagde: Nu tror jeg pinedød, at folk bliver taabelige, nu vil de til at bygge skibe af jern; men det er jo noget, enhver véd, at jern kan ikke flyde ovenpaa, det gaar jo til bunds. Dertil svarede Peter: Du kan jo prøve at sætte en af moders gryder ud i dammen, saa kan du se, om den ikke kan sejle. Den gamle saa et øjeblik uforstaaende paa ham, sagde saa: Du er lige saa taabelig som alle de andre, drejede rundt paa hælen og gik sin vej.

Kort efter at *Peter* var blevet kapellan hos faderen, blev han forlovet med *Kristine Kiilsgaard,* datter fra gaarden Peterslyst i Gern sogn. Faderen var foruden landmand tillige murmester eller arkitekt for grebskabet Frijsenborg. I Gern kirke hænger der en malmlysekrone, skænket af ham og hans hustru.

I et brev fra 1848 skriver Johan Jessen

»Med *Peter* er jeg vel tilfreds som kapellan. Han klarer sine prækener, skriftetaler i en haandevending. 130 kommunicanter er for ham en visk. I morgen aften skal han i en sangforening paa Bidstrup. Han holder ridehest og er i det mindste 5 dage hver uge i besøg. Saaledes gaar tiden ganske gemytligt. Nu herefter vil han blive noget indskrænket af konfirmanderne, som kræver hans hjemmeværelse hver tirsdag og fredag.

I Stormen forleden blev 9 spænd af min lade afdækkede, gavlen i enkesædet revet bort og en deel mere skade paa husryggen tilføjet.«

Oldefader døde pludselig af hjerteslag, han blev uden forudgaaende sygdom en dag lige efter middagsbordet fundet død i lænestolen i sin stue. Hans hustru var død et par aar i forvejen.

I efteraaret 1913 var det hundredaaret for hans udnævnelse til Røgen-Sporup. Fader og jeg holdt da en mindegudstjeneste i Røgen kirke, for øvrigt en af de sidste gudstjenester, fader kom til at holde inden sin død. Efter gudstjenesten talte vi med en gammel mand, der var konfirmeret af oldefader. Han omtalte ham med stor ærbødighed og sagde blandt andet: de kaldte ham nok »den gale præst i Røgen«, men han var sandelig klog nok, og han var altid god ved os.

Røgen præstegaards smukke gamle lade af egebindingsværk, hvilende paa en sokkel af mægtige kampesten, er først blevet nedrevet i sommeren 1920. I bjælken over porten var skaaret følgende latinske indskrift:

Pax intranti salus exeunti.

Bjælken med inskriptionen bliver muret ind i det nye hus som bliver bygget« (Olaf Jessen).

Se endv.: K. Ostermann: Den grønl kirke og miss Hist, 1921, s 221.

Hjælpepræst hos pastor Jessen

1849—52 (sønnen): **P. N. Jessen,** Se Grønbæk-S.

13. 25. aug 1852–4. marts 59 (sp Dollerup-F-R 8. jan 44): **R. H. Holm,** fl t Torsager-B, se der.

14. 14. maj 1859–2. april 67 (sp V Hornum-H-F 31. dec 49): **Christian Hieronymus Hübner,** * 22. juni 05 Hillerød. Forældre: Amtsstuefuldmægtig Hans Christian H og Pouline Schiertner. Stud Frborg 24, c jan 31 (nc), hjpr Everdrup 25. maj 32, do. Ølstykke 35, do. Dalby-T 37, rkp Vissenbjerg 28. maj 39, † 2. april 67. ~ 15. sept 39 Jensine Caroline Almind, * 19. maj 09, † 20. dec 91. Forældre: Grosserer og lysestøber i Kbhvn Jens Pedersen A og Caroline Hørup.

15. 18. juni 1867–17. sept 80 (sp Spandet 11. okt 55): **Erhard August Hjort,** * 2. nov 17 Torstrup. Forældre: Sp i Jerne-S Søren Spandet H, † 35, og Mechtilde Helene Hyphoff. Stud priv 35, c nov 40 (h), hjpr Hygum 26. marts 46, afsat af tyskerne p gr a edsnægtelse 29. maj 67, afsk 17. sept 80, † 7. juni 96. ~ 12. dec 55 Sofie Caroline Matzen, * 8. sept 19 Hobro, † 23. marts 97. Forældre: Provst Hygum, Sdj, † 54, se der. – Broder: Sdr Broby. Hustrus broder: Madsen, Ringe. – Se ovf.

16. 26. nov 1880–27. maj 86 (sp Alsted-Bjergby 16. juli 77): **K. S. Borgen** fl t Nordby, Samsø, se Lejrskov-J.

17. 11. aug 1886–19. juni 91 (sp Nr Snede-Ejstrup 2. dec 84): **F. H. Koed,** fl t Skørping-F, se der.

18. 31. aug 1891–13. juli 98 (sp Ry 31. juli 82) **N. P. J. Bak,** fl t Sdr Vissing-V, se der.

19. 20. sept 1898–2. marts 1908 (sp Ho-O 22. febr 92): **J. P. Jørgensen,** fl t Bregninge, Ærø, se der.

20. 10. juni 1908–8. juni 45 (hjpr Borris-F 2. dec 01): Provst **Henrik Nicolaj Wistoft,** * 29. juni 75 Aarhus. Forældre: Kbmd Anton Martin W og Emma Theodora Emilie Michelsen. Stud Aarhus 93, c 00[1] (l), huslærer Ruggaard, Veflinge, provst Hjelmslev-Gern herr 3. nov 15, r af Dbg 27, afsk 8. juni 45, Dbm 47, † 13. marts 63. Ugift.

Medlem inspektionem for de gejstlige enkekasser i Aarhus stift 32—41, BM Understøttelsesf for enker og børn af præster i Aarhus st til 43.

Udg 08: Afskedsord til Borris—Faster menigheder.

Biskop, dr theol *Skat Hoffmeyer* skriver:

Provst Wistoft var en nydelig og fornem skikkelse, den inkarnerede provinskultur fra den tid, da denne endnu var forskellig fra hovedstadskulturen. Han var den korrekte mand; jeg svømmede engang min daglige tur i en af Silkeborgsøerne, da »Hjejlen« gled forbi; en herre rejste sig fra sin plads paa agterdækket, gik hen til rælingen, tog hatten

af og leverede et sirligt buk ned mod hovedet i vandskorpen, – det var Wistoft. Nogle af sine bedste timer havde han med nogle ligesindede i Hammel, de spillede kammermusik. Han læste vist ikke meget hverken af litteratur eller teologi (udover aviser og blade), havde ikke mange bøger, – dog Søren Kierkegaard, men ham læste han sikkert heller ikke. Han var en passiv natur; blev vi uenige, sagde han nye tider nye skikke, og akkvicerede ved det. Han var altid forsigtig og hensynsfuld, saarede aldrig nogen, var beskeden m h t sin boligs vedligeholdelse. Han havde øje for, naar nogen blev glemt, i fundatsen til et af de legater, hvormed han betænkte sit provstis præstefamilier, nævner han udtrykkeligt præsters *søstre*. Hans prædikener var i og for sig solide, men han tog op af posen, som han havde faaet fyldt som student under P. Madsens kateder; men saa kunne den beskedne og tilbageholdende mand virke med myndighed paa stolen. Som provst var han uden initiativ; kirkesynene overlod han til de bygningskyndige, og han holdt ikke provstiudvalgsmøder; han var ikke nogen ven med tal og lod stiftsfuldmægtigen revidere regnskaberne – samtidig med, at han førte sit private regnskab over hver eneste sag, hvor ogsaa priserne paa frimærker og konvolutter blev bogført. Saa vidt gik hans hæderlighed, og det holdt han af, – »jeg savner mine protokoller«, sagde han, da han var faldet for aldersgrænsen og var flyttet ind til Aarhus igen. Han var ugift; hans smukke og hyggelige hjem blev i mange aar bestyret af frk Beitzel. Den venlige mand var altid taknemlig for venlighed.

Provst W var meget musikalsk og messede smukt.

21. 5. nov 1945–31. juli 60 (hjpr Kragelund-F 14. dec 44): **Rikard Julius Ingemann Damm**, * 10. jan 15 Linaa. Forældre: Gdjr Mikkel Rasmussen D og Ane Marie Andersen. Stud Silkeborg 37, c 43[2] (egr-121). ~ 15. febr 44 Metha Kristensen, * 19 april 14 Ø Jølby. Forældre: Fabrikant Anders Nielsen K og Anina Elise Madsen. – Fætre: Damm, Esajas k, Kbhvn, Andersen, Kettrup-G.

Lektor Th. Langs seminarium, Silkeborg, 60.

Red »Det tredie standpunkt« 43—44.

22. 18. nov 1960–30. sept 65 (kkp Munkebjerg kirke, Odense 28. juli 57): **Knud Tage Andersen**, * 6. marts 27 Kettrup. Forældre: Boelsmand Jens Christian A og Jenny Christine Larsen. Landbrugsmedhjælper 41–46, medarb KFUMs soldatermission 47–51. Stud Statens kursus 50, c 56[1] (1-93), hjpr Helleruplund 7. maj 56, afsk 30. sept 65. ~ 1. jan 52 Gerda Buchwald Hansen, * 21. aug 29 Thisted. Forældre: Boelsmd Johannes Buchwald H og Dagmar Pedersen.

Studieophold i Bonn 59—60.

Universitetsadjunkt Aarhus Univ (gl Tst) fra 1. okt 65.

Litt: Aarh aarb 1938, 1—69 (om Ovstrupgaard), Byvedtægt fra Farre i Østj hj 1940, 46—47.

GERN—SKANNERUP

Gern sogn, 2142 ha, er aflangt, timeglasformet, med G by liggende yderst mod syd paa sognets midterste, smalle del, ved Gernaa mellem smukke bakker; den brede Gudenaadal er grænse mod vest til Svostrup, hvis kirke ligger lige ved Gudenaa. Den østlige del er bølget bakkeland med god jord, medens den vestlige del er et virvar af skovbevoksede bakker (Gern bakker) og kløfter (Aashøj 104 m) ud til Gudenaa. Gernaadalen meget naturskøn.

Byerne G, 563 indb, bymæssig bebyggelse m mh, fh, alderdomshj, hotel, børnehj, flere hvilehj, teglværk, butikker osv. Ellerup, Naarup, Søbyvad (hvor der var kro til 1962) m mh. Genforeningssten i G by. Jernbanen (Silkeborg–Langaa) 1908, skabte stationsbyen Gern.

Blandt oldtidsminder: Den 40 m lange Aabrohøj ved G by, 28 høje, flere ret anselige, 38 høje er sløjfet. Boplads fra Gudenaa-kulturen. — Ved Troldhøj i G bakker nær Gudenaa har der været en hellig kilde (Schmidt: DH, 147).

Skannerup sogn, 1145 ha, er bakket (Glimshøj 110 m), en del plantage, skovklædte skrænter og enge langs Gernaa og vandløbene, ret god jord. Byerne S med fh fra 1952, planteskole, Holmstol med det store midtjyske fjerkræslagteri (50 arb) og metalvarefabrik, Kragholt med Gern-S kommunes centralskole fra 1963 med bibl.

Der er 10 oldtidshøje, flere anselige, 31 høje er sløjfet. Paa kirkegaarden har der været en hellig kilde. Pastor **Thura** (1792—1836) skriver i embedsbogen, at »mange hundrede fra mit embedes begyndelse have mundtligt og skriftligt anmodet mig om bøn for syge, lige fra Aalborg og ned til Holsten.« Iflg D Atl IV, 214 havde mange syge søgt kilden, indtil en mand toede en blind hest deri, hvorved kilden tilstoppedes, og vandet mistede sin kraft, hvorover folk i stedet lod bede for sig fra prædikestolen.«

Skannerup var i middelalderen eget pastorat, vist med Sminge som anneks (se Voel sogn). Efter 1555 blev Skannerup annekteret til Gern.

Af den ældre præstehistorie

Præsterækken er noget usikker de første aar efter ref. Den første luth sp skal have været *Mikkel Rasmussen*. Der er i G kirke et epitafium, opsat 1639 af provst *Rasmus Christensen* og hustru Bodil over hendes første mand, *Niels Michelsen*, der døde som sp her 1620, samt over hans to børn. Epitafiet har portrætter og billede af Lazarus' opvækkelse. Udvendigt i skibets portal er indmuret gravsten med relief af Niels Michelsen. *Hans Jensen Aarhus* († 1667) mindes ved en trætavle paa skibets nordvæg over hans to sønner. *Erik Thomsen* (1672–1700) blev kendt for sine retssager (se Poul Rasmussen i Østj. hj. 1953, 108–14). Pgd brændte 1685. Efter *Rasmus Petersen Kjærbye* (1700–23), som skrev sig Stagnoppidanus, kom provst *Peder Hansen Fabich* (1723–62), hvis dt blev g med P. Krogstrup, sp Haurum. S Nicolai Knob (1762–84) var vist præstesøn fra Pjedsted, hans hustru Magdalena Jacobæus var præstedt fra Ledøje. Der høres ikke om pietisme her. 1784–92: *Søren Bull. Ferdinand Thura* (1792–1836) havde været præst hos grev *Adam Molt-*

ke og kom hertil fra Dollerup-F-R. Som ung oversatte han Lentz: Jesu forsoning, og 1810 skrev han i Fallesens Teol kvartalsskrift om overtro i Jylland. Overtroen huserede i Midtjylland, specielt i Gern. Thura var en original og kraftig personlighed, han blev 76 aar og fejrede 50-aars-jubilæum her. Han var 2. gang gift med en dt af A. Grønbech, sp i Røgen-S (N, 615, E III, 384, ES III, 431). *J. O. F. Lund* (1836–50) er den første sp, som er forflyttet herfra. Han var vist nærmest rationalist, havde stor interesse for landbrug og kommunale anliggender, en praktisk mand.

Tiden efter 1850

Der var ikke meget aandeligt liv her omkr 1850. Mormonerne agiterede en del. Senere blev der en del IMs og gr liv, med skarpe retningsmodsætninger, saa Gern-S omkr aarhskiftet blev betegnet som et af de mest aandeligt levende i herredet.

Allerede pastor *C. C. Wittrup* (1850–54) vakte noget røre, havde stor kirkegang, var en dygtig prædikant. Han mindes som en kraftfuld skikkelse, meget punktlig, en ordensmand, og meget elskværdig. Han var skolemand, havde været lærer i mange aar, sidst 11 aar adjunkt i Kolding, stod biskop *Ulrich Boesen* nær (talte ved hans begravelse), *Abraham Becker* (1855–72) skriver (Hertz) 1859, at »bef er fredelig og kirkeligt sindet, men mormonerne gør fortræd«. Han var højkirkelig, en kultiveret mand, til sidst svagelig.

Pastor *C. P. Ussing* (1872–83) var en fin, belæst mand, præget af sine mange aar som præst i Sønderjylland, højkirkelig. En del søgte i disse aar til provst *Deichmann,* Dallerup, og der vaktes lidt IMs røre.

Pastor *Ludvig Christensen* (1884–94) var gr, med ham begyndte en ret stærk gr bevægelse, han var stilfærdig, omhyggelig og samvittighedsfuld, de fattiges ven, flittig til besøg (se her II, 91).

Pastor *C. P. E. Wolf* (1894–98) var uden særligt partipræg, veltalende og dygtig, følte sig draget mod grundtvigianismen. Han blev afholdt baade af IM og gr, som begge havde fremgang i disse aar.

De 3 flg sp var udpræget IM, og missionshuset »Bethlehem« i Gern blev midtpunkt for et vidtforgrenet mødeliv for børn, unge og ældre, medens retningsmodsætningerne stadigt blev mere mærkbare.

Pastor *C. Madsen* (1899–1913) kom hertil fra Harboøre, hvor han havde oplevet bevægede aar med vækkelse og store strandingsulykker. Han var en ægte IMs mand, og helt igennem sognepræsten, ansvarsbevidst, nidkær og flittig i sine sogne. Mest gav han maaske i den personlige sjælesorg. Der var vækkelse her i hans tid, og »troslivet blomstrede«. Han var luthersk, ikke snæver partimand. Paa hans væg hang ordet: »Han bør vokse, men jeg forringes.« Præstegaarden var aaben, og der kom mange. Der var en stor børneflok. Fru M var præstekone i ordets bedste forstand, aktiv i arbejdet blandt kvinderne. Ydre Mission indtog en stor plads i hjemmets liv. (En datter blev senere gift med kina-missionær *Aksel Jul. Sørensen* (sp Dreslette) og en søn er C. Hoffmann-Madsen, sp Aabenraa, KFUMs tidligere generalsekretær.) Pastor M aflagde husbesøg efter en bestemt plan, og hans loyalitet mod dem, der ikke var IM, var positiv. Han var bange for dømmesyge, søgte efter evne ogsaa at blive de grundtvigskes præst ligesaa vel som IMs. Konfirmanderne fik en grundig undervisning, ogsaa rent kirkehistorisk, hvad der satte præg paa mange af dem (se her IV, 479).

Præstevalget 1914 blev ret bevæget. IM og gr stod lige i menighedsraadet. Der var mange ansøgere at vælge imellem (45), og man indstillede sideordnet den kendte gr seminarieforstander *S. J. S. Noe-Nygaard,* Ribe, der senere blev valgmenighedspræst (se sp Lunde-O) og en af Indre Missions mest kendte præster (der ogsaa var seminarieforstander), sp i Nr. Nissum: *C. C. J. Asschenfeldt-Hansen.* Han var da 58 aar gl.

A-H skriver, at han ikke havde ventet at faa embedet, da ministeren havde sagt til en rigsdagsmand, at *Noe-Nygaard* skulle til Gern. Men IMs venner bad til Gud og »Stine tækkemand, et troens og bønnens menneske, syntes, at ministerens nej maatte have et ja fra Herren«. Efter et besøg i Gern trak *Noe-Nygaard* sin ansøgning tilbage (han følte sig for stærkt knyttet til sin skolegerning i Ribe). Saa blev A-H udnævnt, og han var sp her 1914–26. Han havde følt, at hans tid i Nr Nissum var omme, arbejdet var overvældende der, og han ville gerne til lettere forhold i sine sidste aar. IMs venner fandt, at »Herren havde sagt ja, skønt ministeren sagde nej«, Gern-S tog imod ham med blandede følelser. IM var glad, men de grundtvigske var skuffede og dannede valgmgh (se ndf). A-H kom dog hurtigt til at føle sig hjemme i det skønne Gern. Han gik flittigt paa husbesøg, holdt smaa møder i gaardene, hvor man ville aabne hjemmene, og han »fik mange skønne mindeblomster« samlet i Gern-S. (Han har fortalt derom i »Smaa mindeblomster«). F eks om den troende stenhugger, der laa paa knæ og kløvede sten. A-H sagde til ham: »Gid jeg kunne faa hjerterne knust, som De kløver stenene!« Manden svarede: »Gør De det paa knæ, hr. pastor?« Det var for A-H en kort, men vægtig prædiken, og han maatte ofte paa knæ for sine sognebørn. A-H fortæller om den gamle ringer, som var haard og selvretfærdig og trøstede sig med, at han bad sit fadervor og læste prædikener, men han blev omvendt efter et sygebesøg af A-H. – Mange møder holdt A-H, men han fik ogsaa her tid til sit omfattende skriftlige arbejde, han udgav en kristelig tros- og sædelære for menigheden: »Hvad staar der skrevet?« samt en andagtsbog: »Ved gry og ved kvæld«. Mange timer tilbragte han ved skrivebordet og mellem sine bøger. 1916 traadte han ud af DMSs bestyrelse, hvor han havde været medlem i 26 aar, 1917 blev han red af »Annekset«, og 1919 af IMtidende (Fra 1920 var IMs fmd hovedred og A-H medhjælper), et arbejde, som han fortsatte til 1928. Og 1920 blev A-H medlem af IMs landsstyrelse.

Ligesom A-H havde faaet rejst et børnehjem i Sæby, fik han rejst et lille *børnehjem* lige ved Skannerup kirke. Det var 1. s e hell 3 konger (med teksten om Jesus og børnene) 1920, han fik ideen dertil, den blev lagt frem

i IMs tidende, en prædiken af A-H (Er du kommet over grænsen? 1. Mos 12. 1-2) blev solgt til fordel derfor i 20.000 ekspl. Og 16. jan 1921 blev børnehjemmet indviet. Lederne af børnehjemmet var IMs gode støtter...

Saa kom to andre store sager til at optage den altid virksomme A-H. *Vilh. Beck* havde allerede for mange aar siden skrevet om et *IMs gymnasium,* A-H havde prøvet at fremføre tanken i Nr. Nissum, men saa saa han en annonce fra forstander *K. Herskind* paa IMs højskole i Rønde om, at han havde oprettet et præliminærkursus i Rønde. Da slog den tanke ned i A-H: Her er underbygningen til et IMs gymnasium. Ofte havde han syslet med tanken om at hjælpe mænd i mere moden alder til at faa præsteuddannelse. Han tog over til Rønde. Det var i 1917. Sagen blev fremlagt i IMtid og Kr. Dbl, store gaver indkom, og den anselige kursusbygning for Rønde gymnasium blev indviet.

Diakontjenesten, som i den første menigheds tid havde en fremskudt plads, optog A-H meget. I Sverige, Norge og Tyskland var der diakonskoler, men ikke i Danmark (efter at diakonskolen i Nyborg var lukket), kun dr *A. Sell* paa Filadelfia, Dianalund, uddannede diakoner, men mest for at pleje epileptikere. Saa henvendte prof *Prytz,* Stefansforeningens fmd, sig til IMs styrelse og bad dem tage diakonsagen op. Pastor *A. Fibiger,* som lige havde set den norske diakonskole, »følte sig helt syg i hjertet ved tanken om, hvor svagt diakonsagen stod i Danmark«. IM tog sagen op. Efter megen søgen fandt man en læge, dr *Johs. Hoff,* til forstander. Husholdningsskolen i Aarhus blev udbudt til salg. Den blev købt for 125.000 kr. A-H fik 400 af IMs venner til at give 100 kr hver, og de 40.000 kr til udbetaling var skaffet. A-H søgte orlov fra Gern, boede et aar paa diakonhøjskolen i Aarhus.

I tale og skrift og paa mange rejser kæmpede han for dette sit hjertebarn, og han fik sammen med dr *Johs. Hoff* sat den godt i gang. Det var et levedygtigt frø, han havde været med til at saa. Det viste sig, at een forstander var nok, 1920–21 var han borte fra Gern, og i efteraaret 1921 vendte han tilbage til sine sogne.

De 12 aar i Gern blev saaledes delt i 2 perioder for ham. Gern fik faktisk direkte udbytte af diakonsagen til erstatning for, at de i et aar havde maatte undvære deres præst. En af diakonerne fra Aarhus *Martin Møller,* fik frimodighed til at købe Gern hotel (hvor der havde været adskilligt drikkeri), og her oprettede han et *hvilehjem* for gamle og syge paa kristen grund.

Da A-H fyldte 70 aar, tog han sin afsked og flyttede til Langaa, ikke langt fra Gern. Børnehjemmet og hvilehjemmet stod som minder om hans tid her, og »i mange hjerter havde han saaet en sæd, der bar frugt«.

Pastor *L. Pedersen,* som vikarierede her 1920–21 skriver, at den betydelige IMs bevægelse, der begyndte her i pastor Madsens tid, »fortsattes med en blomstringstid i A-Hs tid«. Den var ikke fremkaldt gn større vækkelser, men enkeltvis var de lidt efter lidt kommet med. Pastor Pedersen arbejdede nøje i A-Hs spor.

De grundtvigske organiserede sig som *valgmenighed* i disse aar (25 familier), den var anneks til Silkeborg valgmgh. Lederen var sogneraadsfmd, gdjr *Anders Nielsen,* (fader til J. J. Nielsen, sp Gylling).

Præstevalget 1926 gik roligt, pastor *P. Sørensen* (1926–39) havde selv været lærer i Nr. Nissum, var kendt med IM fra sine tidligere embeder, stod i IM, var en kyndig salmekender. Pastor *J. Fabricius* (se Grædstrup), der var hjpr her 1935–38, skriver »Gern menighed var i 30-erne delt i to lejre: *Asschenfeldt-Hansens* venner og beundrere – og de andre. Oprindelig samledes en del af modstanderne i en valgmenighed, men pastor *Sørensens* stilfærdige og ireniske personlighed var saa afgjort præget af IM, som her var rig paa udmærkede og almindeligt respekterede lægmandsskikkelser. En saadan var manufakturhandler, frk *Else Christensen,* der i mange aar ledede KFUK og holdt søndagsskole i Søbyvad missionshus i sognets nordøstlige udkant, KFUMs mangeaarige formd, gdjr *Magnus Nielsen,* Holmstol, møller og kæmner *J. Christensen* og hustru (tidl lærerinde) og mange andre. Arbejdscentralen for Indre og Ydre Mission var det store Gern Hvilehjem, hvis leder, diakon *Martin Møller* (1889–1949), var den drivende kraft, dygtigt bistaaet af sin betydelige hustru. Han var blandt de første, der blev uddannet paa Aarhus diakonhøjskole i *Asschenfeldt-Hansens* forstandertid. Denne fik ham til at nedsætte sig i Gern, og han begyndte beskedent i en lille villa med nogle faa plejepatienter. Da det blev muligt at købe det store hotel, der var af ret tvivlsomt rygte, og som derfor var kredsen omkr A-H en torn i øjet, og omdanne det til *hvilehjem,* var grunden lagt til en blomstrende virksomhed, der ved tilkøb af andre huse og ved bygning af det store sygehjem kom til at give plads for ca 100 gamle og svage mennesker. *Møller* var missionsmand til fingerspidserne. Som *Asschenfeldt-Hansens* nære medarbejder var han ham inderligt hengiven og var personligt overbevist om, at hans arbejdssyn og metode var den eneste rette. Hans vidnesbyrd var jævnt og enfoldigt, derfor forstod børn ham saa godt i søndagsskolen, hvis forstander han var i mange aar. Han havde en særlig evne til at kunne »ryste taler ud af ærmet«. De var jævne og ligetil, spækket med smaatræk og med hans jyske lune og humor som en baggrund, der af og til glimtede frem. Hans barnlige fromhed var ægte og uskrømtet, hans missionsiver oprigtig og hans kærlighed til hans medmennesker overbevisende; derfor kunne man ikke blive vred paa ham, hvis et »vidnesbyrd« kunne forekomme at være malplaceret. Han mente det jo saa godt! Han var ivrig Blaa-kors mand og meget benyttet som taler i IMs samfund. En tid rejste han for diakonsagen.«

Endnu én bør nævnes: Frk *Kathrine Blohm,* (1900–38), patient paa hvilehjemmet. »Lidende af en haabløs, smertefuld rygmarvssygdom var hendes fysiske aktionsradius kort, begrænset til sygesengen, men hendes fine personlighed, varme menneskekærlighed og prøvede gudstro gjorde hende til en søgt sjælesørger og trofast forbeder. Hun saa sin syg-

dom som en lektie, hun havde faaet for i mesterens skole, og hendes stræben var under smerterne, der førte hende ud i bevidstløshed og mellem sygdomsanfaldene at ligne ham, den store smerternes mand. Hvert møde med hende gjorde besøgeren rigere og visere til salighed«.

Indremissionær *P. S. Olesen* (* 1872, † 1956) havde virket i Herning, Hammel, Hjørring, Horsens, Viborg og Skanderborg og boede som pensioneret paa Gern hvilehjem fra 47. Han havde været en meget dygtig missionær, og gjorde her i Gern en god gerning i det stille for IM (hans søn er A. Riis-Olesen, sp Taulov).

Ved præstevalget 1939 havde de grundtvigske flertal i menighedsraadet. Der var denne gang ikke mindre end 78 ansøgere. De grundtvigske indstillede kommunelærer, c theol *S. Fredslund Andersen,* Kbhvn, som var sp her til 1946, da han blev frimenighedspræst i Holstebro. Han var en ung, dygtig gr præst, var amtsfmd for Dsk-nordisk ungdomsforbund, og 45 var han retsforbundets folketingskandidat i Silkeborg. Han havde selv taget lærereksamen i Silkeborg 28.

Pastor *H. A. Petersen* har været sp her siden 47, gr, har været medlem af foredragsforeningen. Han og hans hustru er sønderjyder, og han er fmd for sønderjysk forening i Gern.

Der er god kirkegang, megen kirkelig interesse, men ogsaa en del ukirkelighed, især blandt arbejderne. En del retningsmodsætning fra gl tid er i aftagende. Der er ungdomsforening, menighedsmøder i pgd.

Forstander *H. Gorridsen* († 65, 65 aar) havde i 25 aar været i Sømandsmissionens tjeneste paa sømandshjemmet i Esbjerg. Siden 1949 havde han Gern Rekreations- og Sygehjem og fra 1954 ledede han tillige Gern Hvilehjem i snævert samarbejde med datteren, fru *Aase Bach.* Gorridsen var aldrig offentlighedens mand. Maaske kom han sommetider stærkt frem i folks bevidsthed, men det skete ikke efter hans eget ønske. Han var en uhyre handlekraftig, venlig og opofrende mand. Alt, hvad han foretog sig, havde sin rod i Indre Mission. Hans kærlighed til de hjem, han drev i Gern, var helt enestaaende. Gorridsens død kom ikke som en overraskelse for de nærmeste. I fire maaneder havde han lidt af en uhelbredelig sygdom. (Kristeligt Dagblad).

Forstander *H. Gorridsen* var én af de betydeligste lægmænd paa egnen og benyttedes jævnligt som taler og der lyttedes gerne til det tilforladelige vidnesbyrd han havde at bringe.

Blandt IMs ledere gn de senere aar nævnes ogsaa foruden fornævnte: Gdjr *Søren Schjødt,* bmd *Peter Sørensen,* pgdforpagter *C. Schriver,* bødker *Sv. Sørensen,* gdjr *Jens Chr. Nielsen* og kbmd *Aage Iversen,* som i flere perioder har været sogneraadsfmd. Indre Mission havde ved sogneraadsvalget 1962 193 st og fik 2 mandater. Missionshuset i Søbyvad er nyligt nedlagt.

Børnehjemmets leder har været IMs gode støtter: Frk *Karen M. Olsen* og frk *Alexandersen.*

Indre Missions samfund i Gern har i mange aar haft et godt arbejde og samlet mange mennesker i Gern missionshus. Forstander *Hans Gorridsen* († 65), rekreations- og sygehjemmet, Gern, var i en aarrække samfundets dygtige fmd, han afløstes af tømrer *Kr. Thomassen,* Gern, nu gdjr *Hakon Nielsen,* Skannerup skovridergaard.

I Gern missionshus samles der hvert aar i en weekend i nov fuldt hus til bibelkursus tilrettelagt af udvalget for IMs Bibelkursus i Danmark.

Forstander *H. Gorridsens* svigersøn, forstander *Kr. Bach,* hvilehjemmet, Gern døde 1964, kun 38 aar. Forstander *Kr. Bach* var leder af Unge Hjems Arbejde i Gern og blev savnet meget. – En anden lægmand i sognet fhv gdjr *Magnus Nielsen,* Holmstol, har ogsaa gjort et stort arbejde ikke mindst som mangeaarig kredsfmd for KFUM og K i Silkeborg-kredsen.

Foruden samtalekredsen i Gern er der en bibelkreds i Skannerup, hvor bl a overlærer *Poul Christensen,* Skannerup, er én af de ledende kræfter. Overlærer *Poul Christensen* har gjort en stor indsats paa sangens omraade, bl a ved indøvelse af nye sange og melodier ved det før omtalte bibelkursus i Gern Missionshus. – Enkelte møder har været forsøgt afholdt i Skannerup fh tilrettelagt af IMs Hammel kreds. – Det tidligere IMs børnehjem »Guds Gave« i Skannerup er nu overtaget af Blaa Kors til plejehjem og ledes af bestyrer *G. Garne,* der er fmd for KFUM i Gern -Skannerup. Der holdes bl a nogle velbesøgte aabent hus aftener for de unge i Gern missionshus. (J Kj F).

Blandt grundtvigske ledere nævnes foruden fornævnte gdjr *Chr. Nielsen.* Gdjr *N. Bak,* Dalby og gdjr *N. P. Nielsen,* Ellerup. Der er god ungdomsforening.

Blandt lærere: Lærer *Troels Madsen,* G hvis søn er sp Skeby-O. Lærer *C. C. Koudal,* * 59 Gern, lærer i Sk 99–25. Lærer *N. Kristoffersen,* (* 57, † 38), G, lokalhistoriker (Øst hj, 1959, 108). Lærer *A. K. Jensen,* overlærer *A. Leth,* * 95 Ødum, lærer i Gern 1927–65, i mghr, virksom for biblioteket m v. Centralskole opf i Kragholt, en del af Gern by, 1963. Leder: Skoleinsp *Arne V. Christensen.*

Jens Nielsen har i »Østj Hj« 1959 fortalt om den fattige skole i Gern bakker og om lærer N. Kristoffersen.

1926 oplyses Kkg 15 pct, intensivt menighedsarbejde, 2 mh, 1 fh, bibelkredse, KFUM og K, 3 DMS, 3 sdsk, 25 fam t valgmgh. 1931: Sognemgh præges af IM, 20 fam t valgmgh. 1939: God kkg, bedst i G, Blaa Kors, samtalekredse, Blaa Kors, IM og gr. 1943: Kkg 10 pct, megen kirk, int, dog ogsaa megen ukirkelighed, udprægede retningsmodsætninger, IM smf, Blaa kors, DMS, ungdoms- og mghmøder i pgd (200), gode arbejdsvilkaar. 1963: Kkg 10 og 5 pct, foredragsf, ungdomsf, IM smf, se ovf. God, solid landbefolkning, mange smaahjem, stationsbyforhold i G, mange arbejdere.

Gern kirke, yderst mod øst i byen og sognet, har romansk kor og skib af raa kamp med kvadre i skraasoklen og hjørnerne. (En del kvadre blev taget ud 1861 og anvendt til en bro). En apsis opførtes 1900 af murkesten over en gl apsis' sokkel. Gern kirke er den eneste landsbykirke, der har 3 søjleportaler, nemlig skibets to døre og en præstedør nord for ko-

ret. De er alle tilmurede, hver med 2 søjler og korsmærkede tympana. De gl højtsiddende vinduer findes som blændede nicher. Bred korbue. Sengotiske hvælvinger. Et vaabenhus mod nord blev revet ned 1861, og et slanket taarn opførtes mod vest af røde mursten med kamgavle. Forhal i taarnet. Højrenæssancealtertavle, med nadverordene i midtfeltet og Opstandelsen i topfeltet, rest 1913, det tidl alterbillede (Dolci: Nadveren) hænger i norddøren. Kalk fra 1694, stager fra 1609, romansk granitfont med baandfletning over en arkaderække (som Tvilum), sydtysk daabsfad fra c 1575, med relief af syndefaldet, indsat i et tinfad. Højrenæssancepræddikestol og himmel med kraftige tandsnitslister, renset for farver. Ny opgang. Stolestader fra 1655, Series pastorum fra 1743 med nyere kopi. Klokke fra 1877. Ligsten og epitafier, se ovf. Kirken restaur 1960. 200 sd. Orgel fra 1900 paa pulpitur.

Mack JG 121, do D: 41, 48, 338, Pont alt IV, 217.

Skannerup kirke er lille og kullet, romansk skib og kor af granitkvadre, fraadsten og al, nyere vaabenhus mod vest af røde mursten. Hovedrest 1940. En apsis er revet ned. Fladt loft. Altertavle (som Sporup) i landlig bruskbarok, med nadveren i midtfeltet, korsfæstelsen i topfeltet og evangelistfigurer, rest 1912. Kalk fra 1693 (skænket af skipper Mikkel Sørensen, Gylding), stager fra c 1675, granitfont fra c 1890, cylinderformet tin-daabskande fra 1798, prædikestol fra 1585, renset for farver, bruskbarok himmel. Nyere stolestader, lysekroner, mindetavler. 140 sd. Orgel.

Mack D 33, Aage Jørgensen: Dsk gravminder af smedejern, 1951, 113.

Folketal: 1850: 558 og 352, 1901: 819 og 511, 1921: 1002 og 480, 1960: 1087 og 466.

Altergæster: 1922: 873 og 395, 1934: 692 og 274, 1945: 800 og 240, 1962: 900 og 200.

Menighedsraad: 1922: 6 IM, 7 ikke IM, 1934: do, 1945: 6 IM, 7 gr, valg, 1957: 5 IM, 5 Gr. 3 Soc, valg i G, 1961: 5 IM, 5 gr, 3 Soc. Valg i G.

Kommunevalg: 1943: S 226 (3), IM 109 (1), UP 271 (3), 1962: S 230 (2), V 212 (2), Borgerl 155 (1).

Sogneraadsfmd opr valgt paa IMs liste: Teglværksejer **H. Fischer.**

Sognepræst

Indtægt: 1859: a) 66 rug, 70 byg, 83 havre, b) 3 byg, 27 rdl, c) 12 lpd ost, 68 sn æg, d) 325 rdl, e) 90 td ld, samt 65 hede, 7 td hartk. Gl simpel, forlænget pgd. 1870: Regul: 1638 kr. Netto: 4726 kr. 1913: 2. kl. 1958: 12. kl. Pgd opf 1882, smukt beliggende med haven langs Gernaa.

13. 25. okt 1836–14. juli 50 (adjunkt, Aalborg 30) **J. O. F. Lund,** fl t Korup-U, se der.

14. 25. sept 1850–4. dec 54 (Adjunkt Kolding 40): **C. C. Wittrup,** fl t Mariager, se Vejle-H.

15. 24. febr 1855–17. april 72: **Abraham Becker,** * 1. aug 04 Alsted. Forældre: Sp i Alsted-F Gottfred B, † 15, og Elisabeth Neergaard. Stud Rosk 25, stud med, c theol maj 39 (h), † 17. april 72. ~ 23. nov 50 Anne Cathrine Damm, * 27. sept 03 Kbhvn, † 19. nov 87. Forældre: Kopist Johan Arendt Iversen D og Agathe Hoy. – Søster: ~ Smith, Aagerup-K. – Om pastor B se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Becker

1871—72: **H. A. Barfoed,** se Føns-Ø.

16. 25. sept 1872–22. nov 83 (sp Roager 10. sept 60): **Christian Petersen Ussing,** * 25. sept 14 Ribe. Forældre: Hospitalsforst, overretsprok Theodosius U og Elisabeth Cathrine Rothmann Kaalund. Stud. Ribe 33, c juli 39 (h), kst lærer Ribe latinskole, ord kat Bogense-S 31. dec 50, sp Rømø 1. jan 54, afsat af tyskerne fra Roager pga nægtelse af edsaflæggelse til den prøjsiske konge, afsk her 22. nov 83, † 18. maj 87. ~ 21. okt 49 Johanne Marence Ravn, * 29. marts 14 Vivild, † ??. Forældre: Sp i Dalbyneder-R-S Hans R, † 36, og Mariane Sørensen. – Broder: Skamby. Fættre: Skelskør og Ørbæk. Fætters søn: Kkp Kollerup-H. Hustrus broder: Sejerø.

17. 21. jan 1884–21. juni 94 (rkp Sdr Omme-Hoven 17. sept 80): **L. Christensen,** fl t Kristrup, sp Køge-Ø.

18. 28. aug 1894–2. dec 98 (sp Sdr-Nr Kongerslev-K 10. april 89) **C. P. E. Wolf,** fl t Viby Ning herr, se Vodder.

19. 1. febr 1899–27. okt 1913 (sp Harboøre-E. 10. juli 91): **C. Madsen,** fl t Voer, se der.

20. 11. maj 1914–31. maj 26 (sp Nørre Nissum 19. sept 04): **Carl Christoph Julius Asschenfeldt-Hansen,** * 28. juni 56 i Bov. Forældre: Sp, dr phil, Sdr-Nr Kongerslev-K, † 03, se der. Stud. Viborg 74, c 79[1] (l) huslærer Røsnæs pgd, hjpr Halsted-A 2. sept 80, sp Sæby 4. sept 82, afsk 18. sept 92, rejsepræst for Kirkelig foren f IM i Danmark, med bopæl paa Frberg, sp Slemminge-F 20. febr 96, afsk her 31. maj 26, † 27. marts 34. ~[1] 14. dec 82 Emilie Christine Sørensen, * 29. maj 59 Lundforlund, † 10. juli 90. Forældre: Lærer Rasmus Emil Kirkerup S og Louise Hedvig Hviid. ~[2] 1. maj 95 hendes søster Agnes Oktavia Ingeborg Hedevig Sørensen, * 20. april 66 Lundforlund, † 12. maj 33. – Søn: Faarup-S. Sønnesøn: Aarby.

BM DMS 1890—1916, Fmd Indenl sømandsmiss 19—27, BM Kirk foren for IM 20, best medl eller medarb i talrige af IMs virksomheder. Var i Nr Nissum tillige seminarieforstander 06—14 og højskoleforstander 09—12, BM IMs artiumskursus, Rønde, og IMs diakonhøjskole, Aarhus, Utahmissionen, Magdalenehjemmet.

Red »Missionsbuddet« 88—08, red børnefortællingerne: »For mine smaa venner« fra 93, red Anmekset 17, medred IM tid 19.

Udg bl a 89 flg: Kirkehistoriske smaaskrifter, ialt 29 hefter, 94 flg: Fra guldgruben, en bibelforklaring i 7 bd, 99: Fra Vendsyssel, I-II, 99: Tusindaarsriget, 02: Fra stille timer, 03: David Zeisbergers liv bl indianerne, 03: Hvorledes den skotske frikirke blev til (i Kr samler), 07—08: Kirkehistorie f menighedem, 07: Romerbrevet, 07: Provst Deichmann, 10: Kristi billede i den gl pagt, 11: Bibelen i børnehaand, til daglig bibellæsning for børn, 12: Ledetraad i tros- og sædelære (især til brug for seminarier), 12: Vor bibel, kortfattet overs o bibelens skrifter, 13: Tag Jesus med, en lille konfirmandbog. (Udg sm m pastor C. J. Holt: Faren ved bibelkritikken), 08: Kom ihu, en lille mindebog til daglig brug, 07: Fra de gamle stier, prædikener, 1918: Hvad staar der skrevet?, 19: Ved gry og kvæld, andagtsbog, 22: Den sunde lære, 27: Smaa mindeblomster, 28: Fra dag til dag, andagtsbog, 30: Naade over Naade, erindringer, 33: Kom ihu!, en fødselsdagskalender med bibelord af kendte mænd til hver dag i aaret. Talrige art og præd i IM tid, Kr Dbl, m m.

Pastor A-H var en af IMs veteraner ved sin død. Han var jernflittig, udgav en lang række skrifter, var vækkelsesprædikant, organisator af en række levedygtige virksomheder i IMs tjeneste. Paa Lolland og i Vendsyssel fik han især stor betydning som vækker af IMs liv, og gn mange aar indtog han en central stilling i IMs arbejde, urokkeligt tro mod sine idealer. Han var født i Sønderjylland, men var kun 5 aar, da hans fader blev præst i Højslev (fra 74 i Sdr Kongerslev). Om faderen se V 221 f, faderen var fra sin ungdom rationalist, en værdig, noget tør skikkelse, meget agtet, gn sin søn fandt han til sidst forbindelse med IM.

A-H manglede kun 7 tolvtedel points i at faa udmærkelse til artium. Han var dygtig, baade i latinskolen i Viborg hos den udmærke-

de rektor Lefolii, og som student, og jernflid prægede hele hans liv. Han skriver at han i sin første studentertid gik i »en aandelig slummer«, med barnlig fromhed, men »jeg kendte ikke mig selv endnu«. Hjemmets forbøn og regelmæssig kirkegang hjalp ham. Paa en marchtur med Akademisk skyttekorps 13. dec 1874 blev han træt, men han ville alligevel i kirke, da han kom hjem (Trinitatis Kirke). Og der saa han til sin forbavselse en anden skyttekammerat, som trods træthed var i kirke. Det var *A. Busch,* som senere i Vendsyssel blev hans medstrider for vækkelse. – Ellers tilbragte A-H mest sine søndage hos en tante i Lyngby og hørte der *Peter Rørdam,* og hans fyndord bed sig fast. Senere hørte han *Rud. Frimodt.* Han hørte ogsaa en prædiken af *Vilh. Beck* i Trinitatis kirke (Mt 18,3), han tog selv ikke rigtigt imod ordet, men han oplevede, at en fattig arbejdsmand, der stod foran ham i trængslen i midtergangen, »tog imod ordet, saa taarerne randt ned ad hans kinder«... Selve det teologiske studium virkede ikke særligt paa ham, mest fik han hos *Peder Madsen.* Men hans moders død 1877 gjorde stærkt indtryk paa ham. Han gik op til embedseksamen efter 4½ aars studium og fik laud.

Han kunne prise sin fader for det gode raad: »Læs altid med pen i haand, og nedskriv i korte ord hovedsummen af, hvad du har læst.« Det gjorde han til sin død.

Efter eksamen blev A-H huslærer hos pastor *Piper* paa Røsnæs. Der var der en stærk gr bevægelse, som sluttede sig til pastor *Hoff,* Vallekilde, og der var en ret betydelig friskole. Men A-H blev ikke grundtvigianer. Han siger selv, at han ikke kan angive dag eller time for sin omvendelse, men han blev klart omvendt, begyndte at uddele traktater og forbløffede provst *Jens Vahl* ved i det lille sogn at skaffe 70 abonnenter paa »Gudelige smaaskrifter«, som Vahl udgav. IM kendte A-H den gang ikke meget til, men gn »IM-tidende« og de missionærer, der kom til Røsnæs, følte han, at her var de samme toner, som klang i hans egen sjæl. Han prædikede enkelte gange i Røsnæs kirke og gik meget flittigt paa husbesøg, kom ogsaa hos den tro ven af IM, proprietær *Otto Lawaetz* paa Røsnæsgaard, som fik Vilh. Beck til at prædike i Røsnæs kirke. Efter gudstjenesten gik A-H tur med Beck i præstegaardshaven, og de talte sammen, som ven med ven, trods forskel i alder.

Det var A-Hs første rigtige møde med IM, som han skulle vie hele sit liv.

Saa blev A-H hjpr i *Halsted-A* hos pastor *Wegener.* (Om hans gerning der, se IV, 117 f.) – Det siger lidt om hans betydning for IM paa Lolland, at han er omtalt 33 steder her i bindet om Lolland-F. Sammen med den lidt ældre pastor *Bachevold,* Rubbeløkke, blev A-H saa absolut IMs fører i dette stift. Der blev vækkelse i Halsted, mange søgte dertil, og der blev bygget mh allerede 1882.

I *Sæby* og hele Vendsyssel fik A-H om muligt endnu større betydning som vækkelsesprædikant. Pastor *Jeansson,* Horne, havde lagt grunden, men sammen med *A. Busch,* Horne, og *H. I. F. C. Matthiesen,* Asaa, blev A-H ganske førende i IM, kirkegangen voksede, og A-H tog trofast ud til møder over hele Nordjylland, (over 50 steder i dette værks beskrivelse af Vendsyssel er han nævnt, se især V s 451 f). Han fik oprettet børnehjem, begyndte de store møder i Sæbygaards skov, kirken maatte udvides, og A-H blev redskab til vækkelse i mange sogne. Det er *hans kirkehistoriske fortjeneste, at han sammen med de andre IMs præster, var med til at gøre IM kirkelig og sakramenttro i det aandeligt meget levende Vendsyssel,* hvor sekterne havde saa stor udbredelse.

Saa spurgte *Vilhelm Beck* A-H ved et møde i Kolding 1891, om han ikke kunne tænke sig at blive *rejsepræst for IM,* og i april 1892 blev han antaget som saadan, saaledes at han skulle have bopæl paa Frederiksberg det halve aar og arbejde der, og det andet halve aar skulle han rejse for IM, især paa Sjælland og Lolland-Falster. Han forlod sin rige gerning i Sæby, (hvad han vist fortrød; han var *sognepræst,* ville have en *fast* gerning). En IMs kreds (»Godthaabskredsen«) paa Frederiksberg, ledet af murermester *K. K. Andersen,* som havde meget med børnehjemmet »Godthaab« at gøre, stod bag ønsket om at faa A-H til Frederiksberg.

Det var en vanskelig og til tider utaknemmelig gerning. »Bethesda« var jo missionshuset i Kbhvn, ledet af Kbhvns IM, som da var noget andet end landmissionen. A-H havde ogsaa vanskeligt ved rigtigt at blive accepteret i Københavns menighedsliv. Han følte sig især som prædikant, men Frederiksberg kirke nægtedes ham, uvist af hvilken grund (IM tid 1893, s 332, 784), engang imellem prædikede han i Jesus kirken, i Emmauskirken, først senere aabnede Frederiksberg kirke og bedesalen paa Chr. Winthersvej sig for ham.

Han samlede en kreds til samfundsmøder i sit hjem, havde ogsaa en studenterkreds (her kom bl a *Carl Hornbeck, Fr. Balle* og *Mads Samuel Jørgensen).* Han arbejdede ivrigt for at faa et fast udgangspunkt for sit arbejde i hovedstaden, og med sin sædvanlige energi fik han 1894 rejst missionshuset »*Siloam*« paa Grundtvigsvej. *Vilh. Beck* talte ved indvielsen 23. okt 94. Hver søndag blev der holdt møder og sdsk, og der kom en ikke lille kreds. Samtidig hængte A-H i med at skrive, og han fik ideen med 2-øres-indsamlingen til *Brorsons kirke,* saa han blev kaldt Brorsonskirkens »bedstefader«. Han var i London 1894 til KFUMs 50 aars jubilæum og saa sig godt om i Sydengland. Fra disse aar stammede ogsaa hans forbindelse med »Indenlandsk sømandsmission«, og han gik ind med hele sin energi i dette arbejde, fik knyttet sin ven fra Sæby, sømanden *Niels Andersen* og *Vilh. Rasch* til missionen. Han fik ogsaa organiseret IMs *bogsælgere,* og der blev nyantaget ca 100 bogsælgere.

Men han længtes efter en fast præstegerning, og 1896 blev han udnævnt til sp i *Slemminge-F* paa Lolland, ikke saa langt fra Halsted. Om hans gerning der, se IV, s 189 f. Senere kaldte han disse aar paa Østlolland« en ydmygelsesskole«, men der var ogsaa opmuntringer.

Han maatte tilbage til Jylland, bort fra den

tunge, stillestaaende, lollandske luft, tilbage til steder, hvor der var mere trosliv, og kom saa til *Nørre Nissum* (1904–14). Her var et stort samfund, her var højskole og seminarium. Her var noget at tage fat paa for en saa levende natur og for en mand, der studerede og skrev, og som gerne ville belære og give arven videre til den unge slægt. A-H blev baade højskole- og seminarieforstander, han prædikede, underviste, skrev og sled, gik paa besøg, var i sandhed travlt optaget fra sit 48. til sit 58. aar i Nr Nissum. Om hans gerning der, se VI, s.

Hans gerning her i Gern-S er skildret ovf. Sognearbejdet, det meget skriftlige arbejde, Rønde kursus, IMs diakonhøjskole, møderejserne fyldte hans liv.

Efter sin afsked flyttede han til *Langaa* og fik et sollyst hjem lige op til en granskov. Han blev ikke uvirksom som emeritus. Han rejste, talte og skrev og havde den glæde, at over 10.000 fulgte ham paa hans bibelvandring i bøgerne »Fra dag til dag« og »Ved gry og ved kvæld«. Paa hans grav staar et ord, han selv havde valgt: Efes 3, 20–21.

Asschenfeldt-Hansen er vel nu glemt af de yngre, men han skal huskes som en af de førende i det slægtled, som fulgte efter *Vilhelm Beck* og hans samtidige: Slægtleddet, der var født i 50'erne og deromkring: *Carl og Otto Moe, A. Busch, C. Bachevold, Axel Bülow* osv. I Kbhvn fik A-H vel næppe større betydning, »Siloam« er nu varelager. Men han satte dybe spor, hvar han var præst, navnlig i sine yngre aar, han betød meget for at grundfæste IM ude i landmissionen, baade ved sin Noureddin-flid, ved sine gode ideer og evne til at gennemføre dem, hans greb paa at faa folk interesserede i de forskellige »sager« og ofre til dem – og ikke mindst ved sin skribentvirksomhed. Som prædikant kunne han nok virke lidt tør paa sine ældre dage. Men han kunne stadig faa noget sat i gang.

Han fik 1885 ideen til *fællesmøder* for IMs venner fra større kredse (det første holdtes 1.–2. sept 1885 i Tommerup) efter at man i Vendsyssel havde begyndt paa saadanne møder. – Det var en ven fra Sæby-egnen, *Chr. Mathiassen,* som fik A-H til at fremsætte tanken om at fejre *13. sept. som IMs fødselsdag* med særlige møder og offergaver (1892). Helt pudsig var fablen om, at der var ved at blive splittelse i IM, idet der var nogle, der mente, at der var ved at danne sig en yderligtgaaende fløj (»IMs yderste venstre« hvortil man mente at *Carl Moe, Otto Moe,* og A-H hørte), mens de ældre, *Vilh. Beck, Zeuthen* og *Blume* skulle høre til »den konservative fløj. (IM tid 1890, s 324 f, 1893, s 220, IM hist, s 301). Den fabel blev klart tilbagevist.

– Det var et træk, som A-H havde fortalt om den troende fisker i Skagen (han læste sin bibel paa knæ), som fik *Vilhelm Beck* til at tilraabe de teologiske professorer sit »Paa knæ for Guds ord, professorer!« ved Bethesdamødet okt 1896 (Annekset 1896, s 181, IM hist s 357). A-H var en af de ledende i *Nordisk bibelforening,* der stiftedes 1901 for »at befæste den hellige skrifts troværdighed og anseelse i menigheden«. Sammen med *H. P. Bjarnesen,* Gudum, og *Axel Bülow,* Holstebro, slog han til lyd for dannelse af *IMs kredsforeninger,* (og allerede 1901 var der 477 saadanne organiserede kredse). Han var ledende i *Utahmissionen* fra 1902 og startede *missionærkursus,* det første holdtes 1902 i Haslev. Undervisning og menighedsarbejderes uddannelse laa ham meget paa sinde (*Rønde kursus* (for at skaffe troende unge mænd lettere adgang til at blive *præster)* og *Nr Nissum seminarium* (for at skaffe troende *lærere),* for *Diakonskolen* og for *højskolerne* i Horne og Nr Nissum). Han var med til at stifte »*Dansk kirkefond*« sm m *Albert Schack* og *N. B. Hindhede,* for at skaffe IMs præster ansat paa døde egne, især som andenpræster (man ville ikke danne valgmenigheder i IM) 1910.

Han var ogsaa med blandt stifterne af *Magdalenehjemmet, Fredehjemmene,* redningshjemmet »*Sikem*« for drikfældige kvinder, *Indenlandsk sømandsmission* (hvis fmd han var i mange aar), *IMs børnehjem* osv ... redningsarbejde og socialt arbejde var ogsaa en hjertesag for ham, for ikke at tale om Ydre Mission, hvor han i mange aar var i *DMSs bestyrelse* ... ja, hans navn er indskrevet i utallige missionsvirksomheders historie.

Hans forfatterskab fylder flere hylder paa reolen, (naar man medregner de blade, han redigerede, og hvor han flittigt skrev). Hans bøger omfatter alle de teologiske discipliner i populære udlægninger for IMs lægfolk, baade kirkehistorie, dogmatik, etik, og hele bibelen forklaret, han udgav prædikener, andagtsbøger, indlæg i dagens debat, skrev talløse artikler. Man kunne møde den flittige mand i tog og paa færge, altid læsende korrektur eller fordybet i en slidt bibel og med papir og blyant klar til at notere.

Ud over IMs kredse naaede hans forfatterskab næppe, men til gengæld blev han meget læst der. Endnu i 1963 kan man træffe ældre folk, der anser »Fra guldgruben« for at være Danmarks bedste, mest bibeltro og opbyggelige bibelforklaring. Netop det opbyggelige er hovedsagen for A-H: mere prædiken og betragtninger end egentlig fortolkning. Han var gammeldags pietistisk-konservativ, vi møder IMs forkyndelse i hver linie han skrev. I fagfolks øjne rangerede han ikke højt, og der er unægteligt et svælg mellem A-Hs og Lindhardts kirkehistorie. Som eksempel paa »de lærde teologer«s syn paa A-H, kan nævnes, at professor, dr *E. Thestrup Pedersen* skriver (Berl Aften 4. aug 59):

»Værre blev det, da epigonerne og eftersnakkerne tog fat, saa endte det tit i den rene dilettantisme og latterlighed. Komplet komisk tog det sig ud, da pietisten *A-H* i sine kirkehistoriske smaaskrifter haandfast og sikkert gjorde skel mellem rette arbejdere og lumske ræve i Herrens vingaard. Den sejrende kirke repræsenterede som regel Helligaanden, medens kætterne var sluppet løs af fanden selv.«

Men den kendsgerning kan ikke rokkes, at næppe nogen i IM har gjort mere end A-H for at IM i Danmark skulle blive bibeltro.

Pastorinde *Agnes A-H* stod trofast ved sin mands side i 38 aar. Der er ikke tal paa alle de kopper kaffe hun har serveret eller alle de gæster hun har huset i sin præstegaard. »Hun

fulgte sin mands gerning i forbøn og kærlighed, og hendes sjæl brændte for menneskers frelse« (DnA, 1934, s 98).

Pastor A. Fibiger skriver (Guds vandringsmænd II, 1935, s 93 f):

»Et rastløst liv, til arbejd skabt, bortskylled tidens vover«. Denne strofe af H. P. Holsts mindedigt ved Frederik d 6'tes død i 1839 randt mig i hu, da min kære ven blev hjemkaldt; thi rastløs og myreflittig var han som faa. – Man kunne i øvrigt med føje tillempe ogsaa det nævnte digts to første linier paa ham og sige: »Indre Mission, hvad har du tabt, din gamle tjener sover«; thi han var en af de sidste paa skansen fra IMs første dage, en af banebryderne.

Hans fader var sognepræst, dr phil Hansen, og fra moderen, der stammede sydfra, fik han navnet Asschenfeldt. Dette for de jævne lægfolk saa vanskelige navn, – han kunne med sit godlidende smil fortælle om de mange variationer, han fik paa breve, med forvanskninger af hans navn.

Han var født i Bov, og det blev en af hans store glæder, at han ved genforeningen i 1920 fik lov at prædike i den kirke, i hvilken han var bleven døbt. Den gudstjeneste gaar der endnu frasagn om dernede. En god dansk mand var han alle dage.

I sin levnedsskildring – »Naade over Naade«, – en for hans ydmyge indstilling over for Gud betegnende titel – har han skildret sit rigt bevægede og meget omskiftende liv. Han var i en vis forstand rastløs, sad ikke – som *Vilhelm Beck, Frederik Zeuthen* og *Carl Moe* – forankret i et par præsteembeder; men flyttede jævnligt sine teltpæle snart sagt over hele landet.

Denne ydre rastløshed – hvilket ord dog ikke i mindste maade maa opfattes med den gængse bebrejdende bilyd; thi han var en ualmindelig trofast præst og sjælehyrde i sine sogne, flittig til møder og utrættelig paa husbesøg; – men denne rastløshed altsaa, der kun var et udtryk for hans flid og virketrang, drev ham ogsaa ud i Guds riges mangeartede og vidtforgrenede arbejder. Det er næsten utroligt, lige til at tage vejret fra en anden en, naar man betænker, hvad dette jernflittige menneske, denne nidkære præst, har kunnet rumme og tage haand med i.

Ved IMs efteraarsmøde i Haderslev 1920 havde vi i bestyrelsen en forhandling med nogle repræsentanter for den nordslesvigske IM. En fanatiker, hvis senere triste liv nu er afsluttet, fo'r ud med et ubehersket angreb paa IM og paa A-H som redaktør af IMs Tidende: »Satan har fat i den ene ende af IM gennem KFUM og KFUK, og Missionstidende er fuld af den forbandede bibelkritik?« Hvor var det pudsigt at se A-H blive helt lyserød op over sin skaldede pande ved denne i sandhed forbløffende beskyldning mod ham, den gennemkonservative redaktør. Men han svarede blot ganske sagtmodigt: »Men, min kære, det kan De da umuligt mene!«

Ved siden af sin redaktørvirksomhed fik han tid til at forfatte mange store bøger. Han søgte at sprede kendskab til kirkens historie gennem en række skildringer af kirkens stormænd, og til bibelens forstaaelse gennem det 7 bind store: »Fra Guldgruben«, – et værk, som »Videnskaben« og mange præster maaske kun har et overbærende skuldertræk tilovers for, dels fordi det er saa gammeldagsgennemkonservativt, dels fordi de oplysende dele er gennemvævede med opbyggelige betragtninger og »træk«; men »Guldgruben« staar paa tusinder af boghylder i hytter og huse, i øvrigt ogsaa i hundreder af præstegaarde, slidt og læst, brugt og elsket mere end mange lærde værker fra samme tid. Saa er der andagtsbogen »Fra Gry til Kvæld«; – endvidere en populær dogmatik og sædelære: »Hvad staar der skrevet« og sidst, men langtfra mindst: Børnehæfterne: »For mine smaa Venner«, gennem hvilke der er saaet en god sæd i tusinder af modtagelige barnehjerter. Lige til det sidste arbejdede denne rastløse sjæl. Hans sidste gave til den danske menighed var fødselsdagskalenderen: »Kom i Hu«.

Hertil kom et utrætteligt rejseliv med masser af møder. Jeg hørte ham i vor daværende hovedstad Løgstør i 1896. Der var kun faa i kirke. Da jeg efter mødet beklagede dette, svarede han ydmygt: »Ja, min kære,« (denne tiltaleform benyttede han altid og overfor alle, – en gang, i Kolding, spurgte han endogsaa: »Har ingen set min kære hat?«) »vi maa takke Gud for den naade at blive brugt og lære af vor herre Jesus. To af de længste prædikener, vi har fra ham, holdt han for kun en eneste tilhører, Nikodemus og den samaritanske kvinde. Og tænk, om nu blot én eneste sjæl i dag maatte være vunden for Gud!«

Sig saa ikke, at det ikke har været en flittig tjener, en tro søn af vor lutherske kirke, en virksom arbejder med mund og med pen, – et rastløst liv, til arbejd skabt, bortskylled tidens vover.

Ofte – fortalte han mig i et brev, da det drejede sig om diakonsagens start herhjemme – talte Gud til ham om alle disse arbejder i stille nattetimer, i »syner«, som han skrev. Han næsten hørte Herrens røst, og som i lynglimt saa han det hele, planen, stedet og medarbejderne for sig. Han henviser til Ordet i Ef 2, 10 om de gode gerninger, Gud forud har lagt til rette, for at vi skal tage dem op og fuldføre dem og fortsætter: »De kan nok forstaa, at jeg reagerede noget i begyndelsen. Det er jo ikke saadan at opgive sit embede 6 aar, før man skal. Men herren talte saa kærligt til mig derom: »Jeg vil give dig den tjeneste at være med til at sætte den skønne diakonsag, der gemmer mere velsignelse i sig, end du aner, i gang i dine sidste arbejdsaar. Den glæde skal du have, og den skal rigt veje op mod savnet af de sidste 6 aar i embedsstilling.« Og da Herrens røst den næste nat, natten mellem 1. og 2. jan (1920) atter lød til mig, maatte jeg takke ham derfor. Selvfølgelig, naar man om morgenen kravler ud af sin seng, og synet skal realiseres, kniber det mere. Men jeg ville gerne være lydig mod det himmelske syn. Jeg bævede lidt ved tanken om, hvad min hustru, min kære forstaaende medhjælp ville sige. Men til min glæde fandt jeg hende beredt af Herren til at tage imod min beretning.«

I hans forkyndelse kunne der være en mær-

kelig tveklang: noget sødladent, sentimentalt, der var godt latin i Vendsyssel-dagene; men var os af den mere realistisk indstillede tankegang ganske fremmed (og lidt usmagelig), og saa – med en pludselig overgang – noget uhyre stærkt og mandhaftigt, noget af lovens torden mod vor Herres Jesu Kristi og hans kors' fjender.

I forhandlingerne i bestyrelsen var han rolig, nøgtern og saglig. Og privat var han noget af det elskeligste, ydmyg, taknemmelig og from.

Aarsmødet for IM i 1933 i Hjørring blev det sidste for ham. Da var han svag og rystede meget paa hænderne; men aandens ild og kraft var den samme som fra den ungdomsfriske vaartid i Sæby-tiden.

For et aarstid siden mistede han sin hustru, en from og elskelig kvinde, søster til hans tidligere afdøde første hustru. Det gav ham det sidste knæk. »Det gaar mod aften,« sagde han til sin gamle søster; men hun svarede: »Nej, det gryer ad dag.« »Ja, du har ret,« sagde han, »jeg ville saa gerne, det skulle ende med et: Tak, Herre Jesus!«

Hans datter skrev: »Fem og tyve minutter, før fader døde, kl 9 aften, slog han øjnene op, hans ansigt blev mer og mer forklaret, og øjnene undredes mer og mer; men da kunne vi ingen forbindelse faa mere med vor kære, trofaste fader. Saa, efter et kort dødens stormvejr, var han hjemme hos den herre og frelser, fader levede med og for.«

Iøvrigt henvises til nekrologerne i IM tid og Kr dbl, Hjemmenes julebog 1940 (ved pastor P. Sørensen, Gern), Dsk kirkeliv 1934, s 140 f (ved A. Fibiger), samt DBL I, 555, IM historie 1912, samt nærv værk under Lolland-Falster og Nr Nissum (Bd IV og VI).

Hjælpepræst hos pastor Asschenfeldt-Hansen

1920—21: **L. Pedersen,** se Aastrup-S.

21 24. sept 1926–18. april 39 (sp Gaarslev 29. okt 13): **Peter Sørensen** * 25. nov 73 Højrup, Herslev v Kolding. Forældre: Gdjr Hans S og Ane Marie Pedersen. Stud Kolding 94, c 00[1] (1), bymissionær, Kbhvn, hjpr Nr Nissum 27. juli 01–1. sept 04, lærer ved højskolen og seminariet smst 01–07, hjpr hos IMs fmd, stiftsprovst Zeuthen, Fredericia 07, sp Assing 7. jan 08, afsk 18. april 39, † 6. juli 58. ~ 25. nov 10 Anna Brorsen, * 14. maj 76 Ribe, † 11. febr 58. Forældre: Kbmd Knud B og Ane Bothilde Nielsen.

Udg 10: Fra salmedigtningens omraade, 40: En flittig præst (Hjemmenes julebog, Asschenfeldt-Hansen), skrev i IM tid, Kr Dbl og andre blade, dels prædikener, opbyggelige betragtninger og afhandlinger om salmer og salmelitteratur, ydre mission, afholdssagen m m. Skrev enk fortæll i Blaa kors' almanak, enk digte.

Kredsfmd Blaa kors 27—38.

Pastor P. Sørensen var en stilfærdig IMs præst. Han følte sig nært knyttet til Frederiaegnen og blev begravet i Gaarslev. Han var fra sin ungdom IMs mand, var en kort tid bymissionær i Kbhvn, og kom saa til Nr Nissum, hvor *Asschenfeldt-Hansen* blev hans sognepræst 1904. Han var en solid og dygtig lærer for seminaristerne og højskoleeleverne, maaske noget tung.

Pastor *J. Fabricius* skriver: Pastor *P. Sørensen* kunne forekomme andre at være et studerekammermenneske, tør, tillukket og pedantisk. Men i virkeligheden var han et hjertemenneske, hvis tørre ydre gemte et følsomt, poetisk indre. Han var en udmærket oplæser, ogsaa paa jysk (Anton Berntsen), og var gerne dybt grebet under oplæsningen. En særlig kender var han af salmedigtningen, hvad hans lille bog »Fra salmedigtningens omraade« vidner om. Han digtede ogsaa selv, baade smaafortællinger med opbyggelig pointe til julehæfter og almanakker og smaadigte, som sjældent kom videre end til skrivebordsskuffen. Et enkelt af dem kom til at overleve ham: »Der er en udrakt haand fra Herrens trone«. Om dettes tilblivelse fortalte han engang flg: For mange aar siden overværede han et møde i Nr Nissum, hvor taleren som tekst havde vedkommende bibelord (2. Mos 17, 16). Samme aften skrev han digtet ned, hvor de hovedtanker, taleren havde haft fremme, blev gennemgaaet vers for vers. Næste dag viste han digtet til en anden, der ogsaa havde deltaget i det møde, og han gjorde ham opmærksom paa, at taleren havde haft endnu en hovedtanke fremme. Sørensen gik da hjem og skrev et vers til, hvor denne tanke kom frem, og sendte det hele til »IMs Tid«, som aftrykte det, – minus det tildigtede vers. Derfra gik digtet over i »IMs sangbog« og derfra videre til »Hjemlandstoner« (Nr 296).

P. Sørensen var den stille forsker, missionsmand af den milde observans. Da Asschenfeldt-Hansen faldt for aldersgrænsen, udvirkede den grundtvigske fraktion indenfor menighedsraadet, at det blev en missionsmand af mere afdæmpet beskaffenhed. Han var paa det tidspunkt 52 aar, høj og mager, af konstitution astheniker. Han kunne gøre et verdensfjernt indtryk, var personligt uendelig upraktisk, var ikke snaksom, men desto mere tænksom. Hans prædikener var vel gennemarbejdede, tankeklare og bekendelsestro, men tørre! Han var et fint, nobelt og hensynsfuldt menneske, from og indadvendt. Hver dag læste han et afsnit af bibelen paa grundsproget. Han var ivrig blaa-kors-mand. Skønt neurastheniker og de sidste 25 aar fysisk saa svag, at han kun faa timer ad gangen havde kræfter til at holde sig oprejst, naaede han den høje alder af næsten 85 aar. Han døde paa sygehjemmet i Gern.«

Hjælpepræst hos pastor Sørensen

1935—38: **J. I. J. Fabricius,** se Grædstrup.

22. 8. sept 1939–25. okt 46 (kommunelærer Kbhvn 30): **S. Fredslund Andersen,** fl t frimenighedspræst, Holstebro, se der, nu sp Lyngaa-S.

23. 17. marts 1947 (sp Jelstrup-M 25. aug 41): **Hans Andreas Petersen,** * 26. sept 12 Emmerske ved Tønder. Forældre: Gdjr Christian Nissen P og Mette Marie Petersen. Stud Tønder 31, c 38[2] (h[1]), højskolel Ask 39. ~ 28. april 44 Katharina Dorthea Tygesen, * 8. aug 20 Nørregaard v Tønder. Forældre: Gdjr Mathias Jacobsen T og Anna Christine Poulsen.

Fmd Sønderj foren, Gern, og fmd foredragsf Gern-S.

Litt: Aug. F. Schmidt: I Gern lyngbakker, Østj hj 1937, 155 f, Jens Nielsen: Lærer N. Kristoffersen og de Gern bakker, Øst hj, 1959, 108 f, En fattig skole i G bakker H. J. Hanelius: Minder fra G Vestermark, Aarh aarb 1929, 196—203.

ALLING—TULSTRUP

Alling sogn, 693 ha, et lille sogn, midt i Himmelbjergegnens bakke-sø- og skovland mellem Skanderborg og Silkeborg, er langstrakt fra syd til nord, gennemskæres i hele sin længde af banen fra syd til nord. Mod syd: Knudsø, Birksø og Gudenaaen, ellers kuperet jysk egn med dybe dale, Storhøj 101 m, sandmuldet jord, næsten ingen skov i sognet. Byerne A, lidt af Laven stationsby, Bomholt (med udklækningsanstalt af rotter og mus til medicinsk brug).

Kun en enkelt gravhøj, Karlshøj; 5 høje er sløjfet, bopladser fra Gudenaa-kulturen.

Tulstrup sogn, 2133 ha, grænser mod syd til Ravnsø og Knudsø med Knudaa, der ligger i en meget smuk dal, 50–60 m høje skrænter, i øvrigt storformet bakkeland med dybe dale (Tørring dal, Javngyde dal), Rishøj er 110 m. Skove omkring dalkløfterne. – Byerne T med pgd, centralskole fra 1962, sportsplads, afholdshjem, vandrerhjemmet »Knudhule« fra 1936, Tørring med mh, Javngyde med fh.

Der er rester af en stenaldergrav og 7 høje, hvoraf flere ret store. (Ulrikkehøj i en gruppe paa 3 høje nv for kirken). 32 høje er sløjfet. Ved vejen til Javngyde har der været en helligkilde.

Pastor *A. Bartholdy Møller* har hertil givet udførlige skildringer af sognene og deres historie. Alling-Tulstrup ligger længst mod syd i herredet, noget afsondret bag søerne. Navnlig Alling noget isoleret. Gammeldags skikke, levevis og næringsveje holdt sig længe, mange levede om vinteren af at lave træsko, naar høsten var i hus. Der har i det hele i disse sogne været en del hjemmeindustri med træarbejder, hvoraf meget er solgt som souvenirs. »Befolkningen har været ret ensartet, smaa landbrug, hvor man har levet nøjsomt og slidsomt. Naturen er for turisten særdeles tiltrækkende med det storslaaede jyske landskab, men landskabet kan ogsaa virke tungt, naar skyerne trækker op. Befolkningen har et kendeligt drag af tungsind (til tider uforklarlige selvmord) og alvor. Man er tilbageholdende, men præsterne kan tale med om befolkningens trofasthed mod kirke, og om reelle karakterer af egen karat. Men alt dette forandres ved tidens udnivellerende samfærdselsmidler, jag, TV, rationalisering og materialisme«. Folketallet nedadgaaende.

Fra den ældre præstehistorie

Indtil 1893 laa præstegaarden afsides i Alling, det mindste sogn, indtil den flyttedes til Tulstrup.

Den første lutherske sp skal have været hr. *Caspar,* men præsterækken er noget usikker indtil 1665, da *Laur. Justesen* († 1705) var sp her. Han var præstesøn fra Gylling. *Niels Krog Sommerfeld* (1704–36) var præstesøn fra Aarhus dk. Pgd brændte 1731, og han opførte den pgd, der 1892 blev kasseret som »ældgammel og ringe«. Provst *Adam Vilh. Henriksen Glahn* (1736–80) var en betydelig mand. Han havde været feltpræst, var søn af den kgl kok Henrik G (i vaabenhuset er indmuret en gravsten over hans broder, S. H. Glahn, † 1754, han havde »tjent i kongens køkken under 4 konger« (fra Chr. V til Fr. V). Provst *Glahn* er skildret i den glahnske slægtebog, mange af slægten nedstammer fra ham og hans 11 børn, hans søn var den kendte professor, provst Henrik C. G, Nr Vedby-NA († 1804), se stamt 35. Provst G var vist pietist, biskop *Hygum* skriver 1740, at G »har set dybere i naadens rige end andre af hans embedsbrødre«. Biskoppen anbefalede ham til forfremmelse, men han blev her til sin død. 1754 blev han provst. 1768 købte han den største gaard i T sogn, Kilsgaard (7 td hartkorn), for 598 rdl. Hans datter blev gift med *Chr. Fr. Volchersen* (adjungeret, sp her, 65–73, se sp Nysted-H). Han betegnedes som »ikke afholdt« (W II, 489). *Ludv. Bagger* (1781–97) flyttede til nabosognet Linaa-D, se der. *David Wenzel* (1797–1824 havde været sp paa Vaagø, *Andreas Hald* (1824–42) havde været sp paa Mandø, flyttede til Ousted-T, se der, var gift med en dt af Ludv. Bagger, *Joachim Funch* (1842–50) havde været miss i Grønland, flyttede til V Egede-B, (se der).

Tiden efter 1850

Pastor *C. V. H. Knudsen* (1851–62) havde i mange aar været lærer ved Søetatens drengeskole og kateket ved Holmens kirke, hans hustru var dt af den kendte *Hans Rønne,* der i 50 aar var vestindiefarer, og senere blev inspektør ved Knippelsbro.

Pastor *Johs. Meller Valeur* (1862–92) drev selv landbruget, var nærmest højkirkelig og havde i sine yngre aar god kirkegang. Han var en kultiveret mand, der nød stor ærbødighed. Men han blev tidligt svag.

Omkr 1875 var der en lærer *J. Jensen* i Alling. Han var fritidsarbejder for IM, sidste gang han omtales i IM Tid er 1883, da han var udtraadt af missionens tjeneste. Han tog sin afsked omkr 1890 og flyttede til Aarhus. Han udgav en lille sangbog med 166 aandelige sange, den udkom sidste gang 1889 med 172 sange. I »Kr børneblad« 1882 oplyses, at denne sangbog havde en betydelig udbredelse, og i forordet til 6. oplag skriver provst *I. de Hemmer Gudme,* Ormslev: »Denne sangbog, der er udgaaet under navnet »Af mange« har ved at opleve sit 6. oplag talt for sig selv og vist, at det er en bog, der er yndet af mange. Hvad der tiltaler mig ved den, er den grundkristelige tone og den barnlige enfold, som jeg finder gennemgaaende overalt. Derfor tror jeg, at den kan være et godt middel til opbyggelse, navnlig i hjemmene ligesom ved gudelige forsamlinger for enhver, der ikke læser for at kritisere.« (IM Tid, 1952, s 296, P. Poulsen.) Men kirkelivet i Alling-Tulstrup var meget stilfærdigt.

Kapellanerne fik kkg til at vokse, især pastor *Lund* (1877–80). Sognene, der hidtil ikke havde været retningsprægede, blev efterhaanden præget af IM. Det skyldtes baade *Lunds* bibellæsninger, husbesøg, prædikener og interesse for ydre mission, men ogsaa provst *Deichmann,* Dallerup, hvor en del herfra søgte til kirke. Ganske vist drev mormoner og et par frimissionsprædikanter (*Andreassen,* der rejste til USA, og svenskeren *Lindstrøm),* en ret paagaaende agitation, som satte kristen-

dom paa dagsordenen, men det sekteriske fik ikke overhaand. Der blev et lille IMsmf, som var meget kirketro, kredsen havde særligt hjemsted i Tørring. Der var her den ejendommelighed, at det mest var velstillede og ansete gaardmænd, der sluttede sig til IM, og de tog fat med frisk mod.

Pastor *A. J. Bartholdy Møller* (1893–99) en af de betydeligste præster, der har virket i herredet, var gr, tog arven op fra sit grundtvigske hjem (hans fader var pastor Fr. Benedikt M, Rønninge-R) men med stor forstaaelse for livet i IM. Han var en besindig, højt kultiveret mand, præget af dyb fromhed og mildhed. Han fik en enestaaende position her. Under vakancen 1892–93 var der sket et mageskifte mellem den gamle pgd i Alling og en ret ny bondegaard i Tulstrup; den laa mere centralt i pastoratet og i det største sogn. Det voldte nogen misstemning i Alling (særligt af hensyn til konfirmanderne), men efterhaanden faldt sindene til ro. Der blev en udmærket bolig, herligt beliggende paa skrænten ved Knud sø. B-M overtog selv avlingen, 80 td ld mager sandjord og nogle værdiløse enge. Han fik hedeselskabet til at hjælpe med kultiveringen, og skønt nabopræsterne rynkede paa næsen og med skepsis saa, at han »smed saa mange penge i mosen« opnaaedes godt resultat. B-M blev saaledes foregangsmand paa det landbrugsmæssige omraade og tog derved arven op fra de gamle rationalistiske præster, hvis aandsretning ellers var ham ganske fremmed.

Skønt gr var B-M straks paa det rene med, at han kirkeligt maatte søge sin støtte hos missionsfolkene. Ellers ville han blive hjemløs og rodløs. Han vandt deres tillid, kom til deres møder, og de kunne altid tale ud sammen, hvis der var noget, de havde forskelligt syn paa.

Pastor Bartholdy Møller skriver:

Det aandelige liv i menigheden var afgjort præget af *den indre mission*. Et par lægprædikanter fra »frimissionen« havde fremkaldt et ikke ringe røre; men ogsaa provst *Deichmann*, der havde været præst i det tilgrænsende Dallerup-Laasby, havde sat sig kendelige spor. Jeg, der var udgaaet fra et gammel-grundtvigsk hjem og havde modtaget min stærkeste paavirkning og dybeste tilskyndelse fra den side, havde ikke haft lejlighed til et nærmere kendskab til landmissionen, om jeg end havde nære venner inden for den kreds (som provst P. Ilsøe, sidst i Karlby, og P. C. Jensen i Horsens ved Aalborg). Men jeg var straks paa det rene med, at jeg maatte søge min støtte hos disse folk, og at min præstegerning ville være rodløs, hvis jeg ikke kunne samarbejde med dem og vinde deres tillid. Det lykkedes ogsaa i rigt maal. De modtog baade min hustru og mig med hjertelighed og tillid og saa os gerne ved deres møder. Jævnlig kunne der være et og andet, vi saa forskelligt paa; men vi kunne altid tale ud med hinanden derom, saa at tilliden styrkedes. En kunne f.eks. sige: Vi savner omvendelse i Deres prædikener. Jeg: Den prædiken, der ikke er omvendelse i, maa De forkaste. Men der kan være tilskyndelse til at fatte et andet sind, uden at ordet omvendelse nævnes, og omvendt er det ikke gjort med, om ordet lyder nok saa ofte. Eller: De prædiker, som De ville have alle med inden for Guds rige; men vi er og bliver dog kun en lille flok. Jeg: Vi maa dog gøre, hvad vi kan, for at drage dem alle, hvis skyldnere vi er; og missionssindet maa ligge dybere end navnet.

Da jeg paa grund af halsdaarlighed maatte tage orlov et halvt aars tid og søge helbredelse i udlandet (Capri, Männedorf, Ems), mærkede jeg, hvor stærkt mit hjerte var knyttet til menigheden og missionskredsen. Og der lyder endnu genklang i mit sind af den hjertelighed, hvormed de kunne synge til afsked: »Farvel, vor broder i Kristus saa kær – tak for de timer, vi var samlet her. Jesus, vor Frelser, vor trofaste ven – han vil os alle forene igen.«

Den nærliggende Ry Højskole var brændpunktet for den grundtvigske bevægelse i egnen. Lederen var den aandfulde *Helge Hostrup* og hans hustru, P. Bojsens datter, der havde en sjælden evne til at være meget for eleverne. Blandt lærerne kendte vi særlig *Halse* (senere seminarieforstander i Vordingborg) og *Eline Begtrup*. Der blev nogen tilslutning fra højskolens side til menigheden i Tulstrup. Men navnlig mindes jeg efteraarsmøderne, der aarlig holdtes under stor tilslutning, og hvor ordet førtes af mænd som *Karl Povlsen, Poul Bojsen, Morten Pontoppidan, Brücker, Jak. Knudsen* og flere. Min hustru og jeg hentede megen berigelse ved disse møder; men menighederne i Alling og Tulstrup var ret uberørte deraf.

Ogsaa i det midtjyske grundtvigske konvent i Silkeborg, der i sin tid var stiftet af min fader som præst i Sejling, og som stadig samlede mange af egnens lægfolk, havde vi glæde af at deltage i.

Menigheden var som helhed præget af gammeldags ærbødighed for det overleverede. Kirkegangen var god, og saa godt som alle holdt deres altergang 2 gange aarlig efter foraars- og efteraars konfirmationer, saa altergæsternes antal omtrent svarede til folketallet. Det var i den tid ikke ualmindeligt at møde skarpe udtalelser mod denne indstilling over for alterens sakramente. Jeg var heller ikke blind for de farer, der kunne klæbe ved det vanemæssige og advarede derimod. Jeg tror alligevel, der her var værdier med bevarende evne. Dels havde man saaledes lejlighed til at faa alle i tale; og jeg har aldrig mærket, at nogen kom uden ærbødighed for det hellige, saa der var ikke tale om den uværdige nadvernydelse, som Paulus advarer imod ved at man »ikke agter paa Herrens legeme«. I de menigheder, hvor jeg siden kom til at gøre tjeneste, var denne sædvanemæssige altergang forsvundet; og jeg kunne ikke undgaa følelsen af, at man dér gennemgaaende var kommet længere bort fra Guds rige. I menighederne med den gammeldags altergang var det langt lettere kristeligt talt at komme paa talefod med folk. Jordbunden var bedre beredt og bekvem. Man mærkede det særlig ved syge- og dødslejer, at vejen til, at det personlige gudsforhold kunne bryde igennem, ikke var lang. Det staar for mig, som at den vedholdende altergang i lydighed mod Herrens befaling har virket i det skjulte til at berede hjerterne for ordets sæd.

Naar mine tanker gaar tilbage til denne tid, maa jeg ofte standse i en husmandsstue med

lergulv og alkove. Der boede en gammel blind enke, som naaede op i 90-erne, kærligt plejet af sin datter, der var sypige. Hendes trofaste forbøn for mig og min gerning skylder jeg sikkert uendelig meget. Hun havde sin lønkammerkrog med en bedeskammel, hvor hun tidlig og silde søgte hen. Havde hun haft et kærkomment besøg, maatte hun straks ind at sige tak paa sine knæ; og stundom aabnedes hendes sjæls øjne for syner fra evigheden, som styrkede hende undervejs. Hun huskede ikke sin fødselsdag; men daabsdagen holdt hun højt i ære; og der gik regelmæssigt bud til mig om, at hun længtes efter at blive taget til alters. Det maatte helst ske om formiddagen, da hun samvittighedsfuldt overholdt den gamle skik at faste før det hellige maaltid.

Den gamle smukke skik, at mødrenes første vandring efter et barns fødsel gik til Guds hus, hvor de indledtes af præsten under den første salme, var endnu bevaret hos adskillige; men den var døende.

Af gamle skikke, hvis bortfald har været en vinding, nævner jeg ofringen ved kirkelige handlinger. Højtidsofringen følte jeg som den mindst pinlige, og offersedlen kunne stundom indeholde en venlig personlig hilsen, som gjorde godt.

Det stod ikke godt til med salmesangen i kirken. En søndag om maaneden indbød vi derfor alle til at komme i præstegaarden, hvor vi særlig indøvede de nyere salmer og melodier. Alle vore stuer var da gerne fyldte, og disse salmesangsaftener – med te og hjemmebagt kringle – var til megen gensidig glæde.

Men det stillede store krav til ens stemmemidler at prædike to gange med stor altergang og om aftenen lede sangen. I alt fald blev min stemme saa medtaget, at jeg maatte se mig om efter et énkirkes embede i et mildere klima end Jyllands højderyg. Og jeg tror, det var en tilfredsstillelse for min ordinator Sthyr, som da han var kultusminister, at befordre mig ved aarhundredskiftet til Onsbjærg paa Samsø.

Pastor *A. Sørensen* (1900–07) (var søn af stiftsprovst Hans S, Aarhus), en god prædikant, højkirkelig, gik meget paa besøg hos gamle og syge, mindes som »en nobel, flink og omgængelig mand«. Han fik næppe samme betydning her som Bartholdy-Møller; IM havde han ikke særligt samarbejde med, men stod venligt over for IM, som nu havde et godt lille samfund i Tørring. Missionshuset blev indviet 25. sept 1906. De ledende var *Rasmus Sørensen,* Bomholt, *Peder Sørensen,* Søndergaard og *Søren Pedersen.* Der blev holdt søndagsmøder, samtalemøder og sdsk. I missionsugerne var der fuldt hus, men det ændredes noget, da der blev bygget mh i Laven. Hidtil havde en del fra Laven, ogsaa unge, søgt til Tørring, men nu sluttede de sig til IM i Laven og Mollerup. I nogle aar var der ikke ringe vækkelse, som bragte fornyelse til samfundet. Kirkegangen var god, selvom man fandt pastor Sørensens forkyndelse noget »kølig« i forhold til Bartholdy-Møllers hjertevarme.

Pastor *M. P. Madsen,* (1908–04) var KC, ikke særlig fængende som prædikant, tog traaden op fra Bartholdy-Møllers tid, havde en del samarbejde med IM. Han kom flittigt ud i sognene var velkommen i hjemmene, holdt bibellæsninger i skolerne. Han stod ikke paa nogen særlig god fod med IMs ledere, han skriver, at han jævnligt maatte tage en tørn med dem, fordi han fandt dem snævre. Pastor Madsen tænkte altid med taknemmelighed paa sine aar her, fandt forholdene som helhed gode, og han øvede en indsats for at faa Tulstrup kro gjort til afholdshjem. – I disse aar startede indremissionær i Laven, *Rasmus Fastrups* datter, *Regina F,* KFUK sammen med Laven, og kort efter stiftedes KFUM af gdjr *Søren Strunge,* Mollerup. KFUM og K virkede sammen med Laven og Mollerup i mange aar.

Pastor *L. P. Madsen* (1915–25) var meget flittig, og hans hustru var ham en stor hjælp. De blev afholdte i alle kredse, fru M ledede sdsk og kvindekreds. Men saa kom der vanskeligheder i IM smf. Pastor Madsen var vokset op i Ugerløse, hvor pastor *H. I. F. C. Matthiesen* havde betydet meget for ham. Han følte det som noget selvfølgeligt, at hans plads var i IM; derfor var det ham en bitter skuffelse, at »De gamle stiers IM« fik indpas, saa IMs samfund blev delt i 2 samfund. Han følte sig helt hjemme i det oprindelige samfund, men i det andet, hvor flere indflydelsesrige folk var med, følte han sig fremmed. Han fandt dem snævre og stejle og kunne opleve, at der blev sagt: »Pastor M har nok oplevet Bethel, men han har ikke været ved Pnuel!« »Senere beklagede man dog denne udtalelse. Pastor M var en fin, nobel karakter, baaret af ydmyg tro. Biskop J. Ammundsen sagde i sin ligtale over ham, at »han havde kendt ham fra de unge præsteaar paa Silkeborgegnen. En dag kom han til Ammundsen for at tale med ham om, at nogle syntes, at han skulle være anderledes. Da opdagede Ammundsen, at det ikke var Madsen om at gøre at søge anerkendelse, men blot at forkynde evangeliet saaledes som Gud havde betroet ham det.« (Se her IV 272).

Pastor *A. M. Vestergaard* (1925–31) mødte de samme vanskeligheder. Han tog sin plads i IM og fik mange venner en »god og meget alvorlig præst, veltalende, havde stor kirkegang«, fru V ledede sdsk og kvindekreds og fik oprettet et sangkor, der var med til at bane vej for Guds rige. (E.L.) Troslivet var i stille, sund vækst, men der var ikke særlig vækkelse. (Se her VI, 656 f).

Pastor *E. J. Wienberg* (1931–39) fik KFUM og K udskilt fra Laven-Mollerup og dannede Alling-Tulstrup KFUM og K. De første fmd var diakon *Jørgensen* og frk *Dagny Pedersen.* Senere fmd: *Ejner Larsen,* Skovsrodhøj og *Anna Dam,* Tørring. Nu er M og K samlet under ét med *Knud Erik Jensen,* Allinggaard, som fmd. Hans fader, gdjr *Jens Jensen* var en betydelig mand inden for IM. Sdsk blev i mange aar ledet af gdjr *Reinholdt Rasmussen,* Bomholt, og gdjr *Aksel Holst,* Alling. I disse aar glattedes splittelsen nogenlunde ud, pastor *Wienberg* forstod at samle til kirkerne.

Pastor *Erling Bolwig* (1940–64) søn af DMSs første Kina-missionær, C. Bolwig (der med sin hustru er begravet paa Tulstrup kirkegaard), var sognene en god præst, som ikke

sparede sig selv, havde god evne til at tale med mennesker, hans daab, konfirmation og altergang var meget smuk og højtidsfuld. (E. L.). Han skriver: Der er nogen retningsmodsætning, IM er ret flittige kirkegængere, IM smf, smaa M og K.

Pastor *H. Ladegaard* har virket her fra 1965.

Missionshuset i Tørring kan stadigt samle mange til møder. Gdjr *Jens Møller* var i flere aar IMs fmd, derefter automekaniker *Aage Sørensen,* Bomholt, lærer *A. Kr. Frederiksen,* Javngyde (nu i Ry). Da lærer *Frederiksen* flyttede, blev gdjr *Jens Holm Hansen,* Javngyde, IMs fmd. I de senere aar er der holdt Unge-hjem aftner paa »Knudhule vandrerhjem« med ret god tilslutning. De unge i M og K er sportsinteresserede, og der er gjort et godt arbejde i deres idrætsafdelinger, hvorved der er skabt kontakt med mange. Forpagter *Knud Erik Jensen,* Allinggaard har været en god fmd her.

Blandt lærerne skal i øvrigt nævnes:

Lærer *Lars R. Larsen,* lærer i Javngyde fra 1894, derefter lærer *Christensen.* Lærer *Andreas Hansen* virkede i Tørring til 1924, en god støtte for IM, virksom for at holde sammen paa kredsen, en samarbejdets mand. Han blev missionær for Industrimissionen bl armenierne, men kom hjem efter nogle aars forløb pga hans hustrus svigtende helbred, blev rejsesekretær, tog teologisk embedseksamen i en alder af 50 aar og blev sp i Skærbæk. (Han var selv sønderjyde, f i Gram).

Lærer *P. Sørensen,* Javngyde, der blev gift med enkepastorinde Wienberg.

Der er centralskole i T fra 1962 (med aftenhøjskole). Leder: *Niels Jørgen Larsen,* f 31, han og hans hustru dygtige idrætsfolk.

1925 oplyses: Kkg 14 og 10 pct, et virksomt IM smf, jævn, ensartet landbefolkning. 1931: Kkg 15 og 8 pct, ret god kirk interesse, nogen retningsmodsætning. IM smf, 2 fh, 1939: Kkg 12 og 7 pct, 2 IM smf, nogen retningsmodsætn, 1947: Kkg 10 og 6 pct, IM, ret flittige kirkegængere, naturligt mødested i vandrerhjemmet, IM smf, sdsk, KFUM og K, Blaa kors, DMS, maanedligt møde paa vandrerhjemmet i sæsonen, for unge og ældre, 1963: Kkg 10 og 6 pct, nogen retningsmodsætning, ellers som hidtil.

Alling kirke ligger smukt paa en lav bakke nordligt i byen, lige ved banen, i smukke omgivelser. Den er lille, kullet, skib og kor er romanske, af granitkvadre, koret med profileret sokkel, skibet med skraasokkel. Korbuen, døreme og enkelte vinduer bevaret. Fladt gipsloft. Vaabenhus mod syd. Altertavlens midtparti menes at stamme fra en renæssance-fløjaltertavle, er omdannet 1746, (med Chr. VIs og Fr. Vs initialer) en indskrift melder, at marmoreringen afsluttedes den dag, da Chr. VI døde. I midtfeltet sad til 1949 et nadverbillede (nu paa skibets nordvæg), nu er der en forgyldt indskrift. Alterpanel fra 1634, tin-alterstager fra 1682, alterskranke med udsavedebalustre fra 1746. Romansk granitfont med dobbeltløver. Enkelt prædikestol fra renæssancetiden. Stolestværk fra c 1575. Mindetavler m m. Klokken hang tidligere i en stabel ved korgavlen, er nu ophængt i vestgavlen, klokken støbt omkr 1400. 80 sd. Orgel. Da kirken blev istandsat 1949, fandt man en gravkrypt under koret.

Mackepr D 269, 271, 298, Uldall: Kirkekl s 163.

Tulstrup kirke, nær Knudsø, er kullet, skib og kor og lille, hvidkalket, blytækt apsis er romanske, af fraadsten og raa kamp eller kvadre, med skraasokkel. Bevaret er begge portaler (norddøren tilmuret) med rige skulpturer (i syddørens tympanon: Kristus og engle, paa karmene: dyrefigurer, nordportalen med Maria og barnet, en drage osv), korbuen og flere vinduer spores, i koret et lavtsiddende spedalskvindue. Fladt gipsloft. Apsis har halvkuppelhvælving. Nyere vaabenhus mod syd af murstem. Altret med søjler og Thorvaldsens Kristus i zink, senere hvidmalet. Den gl renæssancealtertavle er 1940 fjernet til Den gamle By i Aarhus. Et malet felt derfra (Korsfæstelsen) hænger paa skibets sydmur. Barokke stager. Romansk granitfond med dobbeltløver og engle. Sengotisk prædikestol fra c 1600 med foldeværksmønstre. Gl stolegavle, en jernbundet kiste under orgelpulpituret kaldet »Grev Gerts brevkiste«. Klokke fra 1652 i en stabel paa kg. 1939 fandtes paa loftet en del gl inventar, maaske fra et katolsk sidealter. Kirken rest 1953, nyt tegltag. 180 sd. Orgel.

Mackepr D 8, 55, 246, 249, 255, 413, do: JG 154 f.

Folketal: 1850: 210 og 596, 1901: 351 og 800, 1921: 318 og 838, 1960: 250 og 722.
Altergæster: 1924: 246 og 648, 1934: 250 og 412, 1945: 108 og 130.
Menighedsraad: 1922: 4 IM, 3 gr, 5 soc, 1934: do, 1945: 4 IM, 4 gr, 4 soc, 1961: do. 1965: T. 1 IM, 1 gr, 1 soc, 3 kirk, valg, A: 2 IM, 2 gr, 2 C, Fredsvalg.
Kommunevalg: 1943: S 146 (2), UP 200 (5), 1962: Lokallister. Fmd gdjr **E. Mikkelsen.**

Sognepræst

Indtægt: 1859: a) 43 rug, 41 byg, 51 havre, b) 4 byg, 3 rdl, c) 9 lpd ost, 70 sn æg, d) 250 rdl, e) 58 td ld, 4 td hartk. Firlænget pgd midt i byen, gl, 24 fag stuehus. 1870: Regul: 1376 kr. Netto: 2710 kr. 1913: 3. kl. 1958: 12. kl. Pgd i Tulstrup opf 1872, købt 1893, meget smukt beligg.

12. 18. maj 1842–2. dec 50 (miss Grønland 35–41): **J. M. H. F. Funch,** fl t V. Egede-B, se der.

13. 4. febr 1851–26. marts 62 (ord kat Holmens k 6. sept 50): **C. V. H. Knudsen,** fl t Lyngaa-S, se der.

14. 31. maj 1862–24. febr 92 (rkp Kattrup-Ø-T 10. marts 56): **Johannes Meller Valeur,** * 8. juni 10 Aarhus. Forældre: Sp i Voer-E, eksam jur Johan Chr V, † 49 og Johanne Elisabeth Knorr. Stud priv 32, c okt 39 (nc), hjpr Voer-E 29. juli 41, do Lading-F-S 49, do Aarslev-Tilst 52, † 24. febr 92. ~ 16. aug 44 Frederikke Johanne Møller, * 7. febr 11 Schildenseje, Voldum, † 21. juni 78. Forældre: Ejer af Bladbjerg i Mejrup, Christen Jørgen M og Birthe Kirstine Hansdatter. – Broder: Asfærg-F, ~ med hans hustrus søster. Fætter: Vitten-H-H. Fætters sønner: Paarup, Elmelunde, Langaa-T-V og Ledøje-S. Datter ~ Davidsen, Ø Velling-H-G. Stamt 92.

Om V se ovf. En plejedt, frk Frederikke Fausbøll, stiftede 1893 et mindelegat hvis renter anvendes til vedligeholdelse af Vs gravsted.

Hjælpepræst hos pastor Valeur

1874—77: **C. O. Andresen,** se Boeslunde.
1877—80: **T. O. C. D. Lund,** se Borre.
1880—92: **C. F. Grønning,** se Karlby-V.

15. 2. jan 1893–30 nov 99 (kkp Skanderborg-S-S 23. sept 90): **A. J. Bartholdy Møller,** fl t Onsbjerg, se Brabrand-Aa.

16. 18. jan 1900–22. nov 07: **A. Sørensen,** fl t Greve-K, se der.

17. 8. febr 1908–11. dec 14 (hjpr Ingstrup-H-A 30. nov 04): **M. P. Madsen,** fl t Allested-V, se sp Faaborg-D.

18. 17. maj 1915–27. febr 25 (hjpr Kreg-

me-V 6. dec 12): **L. P. Madsen,** fl t Skelby-Gedesby, se der.

19. 10. juni 1925–25. juni 31 (hjpr Vonsild-D 2. marts 23): **A. M. Vestergaard,** fl t Ørum-G, se sp Lemvig-N.

20. 12. okt 1931–14. okt 39: **Ernst Joseph Wienberg,*** 16. nov 94 Sønderballe, Hoptrup. Forældre: Missionssekretær i Breklum, lærer Christian Frederik W og Nicoline Holm. Ved landbrug. Kontrolassistent 22. Stud Rønde 26, c 31^2 (h_2), † 14. okt 39. ~ 22. sept 31 Elly Hesselhøj Hansen, * 1. jan 09 Odense. Forældre: Værkfører i Fruens Bøge Carl H og Anna Nielsen. (Fru W $\sim^2$ lærer Per Sørensen, Javngyde, her). – Søn: Missionær i Pakistan, nu sekretær i DMS.

Pastor W efterlod sig et smukt minde her. Han var søn af Breklum-missionens sekretær (der skrev: »Sønderjyllands indsats i verdensmissionen«). Selv deltog han i den 1. verdenskrig, fra 1916 som løjtnant i infanteriet, fra 1917 som flyverløjtnant. Efter krigens strabadser var han landbrugselev og kom paa Dalum landbrugsskole. Han kom i IM i Odense og traf der sin tilkommende hustru. Han søgte som præst at være præst for alle i sognene, gik meget paa husbesøg, samlede unge og ældre i pgd. Blev ofte brugt som taler andre steder i landet og ledede et basunorkester, som drog med ham ud til møder. – En særlig indsats gjorde han og hans hustru ved at faa oprettet vandrerhjemmet »Knudhule« paa et naturskønt sted i sognet. Han kendte vandrefuglebevægelsen fra Tyskland, og da han fik mange henvendelser fra spejdere, ungdom, turister om indkvartering paa den skønne Himmelbjerg-egn, besluttede han at oprette et vandrerhjem, og 1936 kunne det indvies efter et stort forarbejde. Det er første danske vandrerhjem bygget til formaalet. Ved sin død efterlod W hustru og 5 smaa børn. Familien boede paa »Knudhule« til 1947, da fru W giftede sig med lærer *Per Sørensen,* der siden 1935 havde været lærer i Javngyde.

21. 9. febr 1940–16. sept 64 (kkp Kloster k, Horsens 2. juni 34): **Erling Bolwig,** 31. aug 05 Takushan, Manchuriet, Kina. Forældre: Missionspræst, c theol Conrad Sophus B, † 51 (af Fanefjord) og Minna Gudrun Hass. Stud Haslev 23, c 32^2 (h_1), hjpr Frederiksværk-V 23. juni 33. ~ 21. juni 34 Anna Ingeborg Veien, * 1. marts 11 Tversted. Forældre: Husejer, strandfoged Christen Eskildsen V og Mathilde Marie Larsen. – Hustrus broder: V-Ø Hassing.

BM Kr studenterfbd 28—29, friv hjælper i DMS, hjemmearb.

Flyttet til sp Ørting-F 16. sept 64.

22. 21. april 1965 (rkp Jetsmark 1. april 61): **Hermann Ladegaard,** * 23. nov 23 Vang, Torup, Thisted amt. Forældre: Gdjr Jeppe Kristensen og Marie Poulsen. Stud Rønde 46, c Aarhus dec 52 (h-68), hjpr Nørbæk-S-L 30. maj 53, lærer Hjørring private realskole 59, kkp Jetsmark 14. april 59. Navneforandring. ~ 11. juli 48 Karen Larsine Jørgine Larsen, * 23. sept 25 Aalborg. Forældre: Maskinarbejder Jens Marinus L og Carla Marie Christensen.

Medd fra præsterne, fra Ejnar Larsen, Skovsrodhøj, iøvr se: Elle Jensen: Pietismen i Jyll. 1944, s 90, Glahns slægtebog, A. Bartholdy Møller i »Fra kirkehus og skolestue I.

Tyrsting – Vrads herreders provsti

Tyrsting herred, 274 kvadratkm, omfatter 6 pastorater, 10 sogne, 10 kirker. Mod nordøst Mossø og Himmelbjergsøerne og Gudenaa, højtliggende og stærkt bakket, Himmelbjerget 147 m, dels lermuldet jord, dels sandet jord, især mod øst og syd, naturskønt, skovrigt.

Vrads herred, 515 kvadratkm, omfatter 7 pastorater, 10 sogne, 13 kirker. Udstrækningen er c 36 km fra nord til syd, c 30 km fra øst til vest. Højtliggende og bakket mod øst, fladt mod syd og vest. Overvejende gammel hedeegn, herredet er amtets mest ufrugtbare, ret gode jorder mod øst, ellers sandede. Mod nord og øst er store skove og plantager. Skernaa og Gudenaa.

Tyrsting-Vrads herreders provsti, mod vest, i Aarhus stift, skildres af biskop *J. J. A. Ammundsen* (der var sp i Klovborg-T 1904–14): »Tyrsting herred har aldrig været berørt af nogen vækkelse. Aaen, som danner skel mellem herrederne, er et virkeligt skel. Det ses i pastoratet Klovborg-Tyrsting, hvor jeg selv var sp. K sogn ligger i Vrads herred, T i T herred. Det var næsten typisk for de to herreder: I *Vrads* herred, som støder op til Ø Nykirke, Vester, Brande, Ikast og Bording sogne, var IM kendelig og kirkegangen god i de fleste sogne: *Ejstrup, Gludsted, Vrads, Nr Snede, Klovborg, Linnerup* og *Tørring*. Der var ogsaa god kirkegang i *Aale* og *Hammer*, hvor der var meget lidt IM. I det store *Them* sogn derimod ingen af delene. – Paa den anden side var IM kun sprunget over aaen til *Ring-Føvling, Grædstrup* og lidt til *Bryrup*, og i disse sogne var kirkerne godt besøgt. I resten, den største del af Tyrsting herred: *Tyrsting, Tønning, Træden, S. Vissing, Voerladegaard, Rye* og *Vinding* sogne var den østjyske natur – baade i landskabet og befolkningen – mere eller mindre kendelig.

Aale sogn i Vrads herred indtog en særstilling, for saa vidt som det var det eneste sted, hvor der var grundtvigianisme af betydning, – fra gammel tid stammende fra *Jens Jørgensen* paa Bjerregaard, som havde tilknytning til den gamle lægmandsbevægelse. Ogsaa i *Tønning-Træden* var der nogle grundtvigianere. –

Der havde før min tid været et *Provstikonvent*, men det var gaaet i stykker, fordi – som grundtvigianeren *Marius Nielsen*, Tøn-

Kirkelig statistik

	Folketal	Kkg %	Altergæster 1926	%	1942	%	1960	%	Mh	Fh	Menighedsraadsvalg 1961 IM	gr	soc	u p
Rye	1297	3	500	40						2				7
Sdr. Vissing	1012		537	54	250	25				3				
Vorladegaard	1070		380	36	160	15				3			2	12
Vinding	438	5	275	53	142	30	179	40		1				
Bryrup	1019	5	405	40	235	26	214	22	1		3	8		2 valg
Grædstrup	1090	3	512	50	400	35	250	25		2	2	1	1	3 valg
Ring	1990	5	594	37	485	29	1047	51	1	1				
Føvling	657	5	319	38	195	28	134	21			4	7	2	
Tønning	557		370	57	200	33				1				6
Træden	316		230	62	210	60				1				6
			Gnsn 46,7		Gnsn 31,2				2	14	9	16	5	36
Them - Brande	3426	1—2	546	19	497	16	385	11		6	1	5	3	
Nørre Snede - Hampen	2780	7—8	700	33	1000	42	1550	55	2		7	6	1	
Ejstrup	2969	8	944	65	826	38	1050	47	1		6	5		3
Gludsted		6	224		217		350		1					
Aale	810	5	475	50	657	73	700	86		1	1	10	1	
Linnerup	451	5	350	76	333	74	400	88	1	1				
Tørring	1989	5	1250	65	930	49			1	1	2	10		1 valg
Hammer	249	5	165	53	75	25				1				
Klovborg	1277	8	775	64	552	46	661	51	1		4	3	1	5
Tyrsting	291	6	70	20	52	16	75	26		1				
Vrads	654	5	270	45	265	41	210	32		1	4			2
			Gnsn 48,7		Gnsn 42,0		Gnsn 49,5		7	12	25	39	6	11

ning (senere Ensted) sagde »vi løb straks ind i hver sin baas, hvor vi stod og sparkede efter hinanden.« Der var den gang flere udprægede missionsfolk som *A. Gad* i Ring, *I. A. Hansen* i Vinding, *H. L. Larsen* i Nr Snede og siden min formand *Mathias Hansen*. Paa grundtvigsk side foruden *M. Nielsen: Bak* i Sdr Vissing, *Hansen* i Rye og *Andersen* i Aale. Jeg fik konventet genoplivet, og selv om der kunne slaas adskillige slag mellem *Kring* i Aale (gr) og *Hansen* i Ring (IM), holdt broderskabet godt, takket være mere ireniske naturer som *Terkelsen* i Vinding, *Juhl* i Sdr Vissing og *Filskov* i Rye. Ja, *Nielsen, Vrads* og *P. Ivertsen* i Ejstrup kunne jo ikke holde sig i skindet, men dem tog man ikke altfor højtideligt«.

I *Vrads herred* er der, bortset fra Them, sket ændringer i alle pastorateme siden 1895. Ejstrup er udskilt fra Nr Snede, Aale-Tørring blev lagt om til at blive Aale-Linnerup, Linnerup var selvstændigt pastorat med Hammer som anneks, Tørring blev hovedsogn med Hammer som anneks, Grædstrup er udskilt fra Klovborg-T, og Vrads blev udskilt fra Vinding-B. I Them, Nr Snede og Ejstrup er der bygget filialkirker.

Provstikonventet revnede sidst i tyverne, idet en mindre del, præget af IM, meldte fra. 1933 fik provst *Høgild* atter det delte samlet, og konventet, der mødes 2 gange aarligt, har siden været i rolig gænge. Yderpolerne har nok været *Jessen* i Ejstrup og *Aagaard* i Them, og drøftelserne har af og til kunnet slaa gnister, men man har respekteret hinandens synspunkter, forstaaet at skelne mellem sagligt og personligt og saa iøvrigt forsøgt »hver især at have en god indflydelse paa de andre!« (J. P. J).

Provster

14. sept 1832–16. febr 49: **E. S. Wolf,** Nr Snede-E, se Hvejsel-Givskud,

10. maj 1850–2. marts 56: **L. J. N. Schjerning,** Rye, se Herslev-Viuf,

9. maj 1856–30. okt 58: **J. O. Fabricius,** Nr Snede-Ejstrup, se Magleby, Langeland.

3. sept 1859–30. nov 68: **A. S. Bülow,** Linnerup-Hammer, se Ousted-T.

2. sept 1869–1. april 73: **P. Riber,** Aale-T, se Raarup.

1. aug 1873–2. aug 78 **P. A. C. Simonsen,** Aale-Tørring, se Besser.

8. jan 1879–25. marts 84: **A. Jensen,** Sdr Vissing-V, se Magleby, Langeland.

4. maj 1884–3. febr 85, kst: **F. T. de Fine Olivarius,** Linnerup-H, se Solbjerg-S.

29. juli 1887–19. marts 89: **P. J. Schaumburg,** Klovborg-T-V, se Jyderup-H.

26. sept 1889–13. marts 94: **C. F. Møller,** Tønning-T, se Nr Aaby-I.

24. dec 1894–8. maj 1906: **T. R. (Sparre)-Petersen,** Them, se Gamtofte.

23. nov 1906–18. maj 08: **H. L. Larsen,** Nr Snede-Ejstrup, se sp Sct Markus k, Aarhus.

2. dec 1908–9. juli 14: **J. J. A. Ammundsen,** Klovborg-T, se biskopper, Lolland-Falster.

29. sept 1914–19. sept 21: **A. C. Juhl,** Sdr Vissing-V, se Grejs-S.

1. nov 1921–20. dec 28: **C. P. Clausen,** Vinding-B, se Kattrup-Ø-T.

20. juni 1929–4. april 32: **S. C. G. Sparsø,** Sdr. Vissing-V, se Søllerød.

11. okt 1932–15. febr 51: **R. Høgild,** Tørring-H.

22. marts 1951: **J. P. Jeppesen,** Klovborg-T.

Litt: A. Fuglsang: Sandflugtens dæmpning i Vrads herred, Aarh aarb 1940 og 7941 flg. C. Heilskov: Egnen omkr Bryrup og Vrads, Danmark, 1945, s 133 f, Rs. Mortensen: Fra Bryrup til Bække, Turistf aarb 1937, 129 f.

Tyrsting herred

RYE

Rye sogn, 5531 ha, i centrum af den herlige Himmelbjerg-egn, med store søer, bakker, skove og marker, ligger yderst mod øst i herredet, omgivet af Julsø mod nord, Gudenaa, Birksø, Rye møllesø og Vessø. Disse søer skiller fra Hjelmslev og Gern herreder, Salten Langsø og Gudenaa skiller fra Vrads herr mod sydvest, medens Mossø mod sydøst er grænse til Voer herred. I sognet desuden Gudensø m m. Gudenaaen forbinder de fleste af søerne. Det stærkt bakkede og meget afvekslende terræn hører til Jyllands skønneste og mest besøgte. En trediedel af sognet er skov, men alligevel er der et utal af særprægede udsigtspunkter. Mest kendt er selve *Himmelbjerget* (147 m) med sit taarn, men lidt syd derfor hæver bakkerne sig til 157 m. En masse stejle, skovklædte kløfter. Flere bakketoppe hæver sig frit, Storeknøs, Lilleknøs, Aasen, Hindbærkol, Ørnekol. Her er marker og enge, mod vest falder terrænet mod den brede Salten dal. Byerne: Rye (Gl Rye), 457 indb med centralskole fra 1947, bibl, alderdomshjem med kommunekontor fra 1936, kro, fjerkræslagteri, planteskole, Emborg med rm katolsk kirke fra 1962, fh, musæum, Klosterkroen, den katolske lejr, Øm-borgen, fra 1962, desuden: Fiskerhuse, bebyggelserne Glarbo med fh og savværk, en del af Svejbæk m m.

Oldtidsminder. Her i Gudenaa-kulturens centrum kendes en række bopladser fra jæger- og fiskerbefolkningen i oldtiden, 21 høje er fredet (flere i smukke grupper i Nørre- og Sønderskov), 86 høje er sløjfet, ligeså nogle langdysser.

Øm Kloster

Omkr 1160 blev det aftalt mellem biskop **Eskild** i Aarhus og abbed **Henrik** paa Vitskøl, at der skulle anlægges et Cistercienserkloster. Planen var først at anlægge det i Sabro, men det blev opgivet, 1165 grundlagdes klostret i Sminge, aaret efter flyttede munkene til det forfaldne Veng Kloster, men her blev de plaget af en adelsfrue og fortrak til Kalvø ved Skanderborg. 1172 grundlagde de **Øm Kloster** paa tangen mellem Mossø og Gudensø, viet til jomfru Maria, og de kaldte stedet insula cara (den kære ø). Klostrets ældste historie er skrevet af munke 1207—67 (Exordium carae insulae), et højst interessant stykke dansk klosterhistorie (oversat af Jørgen Olrik, Aarh aarb 1932, s 57—153). De første 3 abbeder var udenlandske og havde nær forbindelse med Vitskøl. Den 7. abbed var **Gunnar** (1216—22), der blev biskop i Viborg, han mindes bl a for sit arbejde med Jyske lov. Aarhus-bispemø støttede klostret, biskop **Peder Elafsøn** blev begravet i Øm 1246. Men kort efter blev der stridt om bispernes ret til gæsteri i klostret. Højdepunktet naaedes, da biskoppen (i Veng kirke) bandlyste abbed **Bo.** Abbeden støttedes af paven, biskoppen af kongen. Krøniken melder ikke om stridens afslutning, men antagelig fik biskoppen ret til gæsteri. Kongen optraadte som klostrets værneherre i 1270. Øm Kloster blev meget rigt ved gaver osv, var et af landets rigeste herreklostre. Efter reformationen stod det stadigt under en abbeds tilsyn, 1538 havde dog abbeden i Sorø opsynet. 1560 overtog staten klostret, godset lagdes under Bygholm, og bygningerne omdannedes til det kgl slot, **Emborg,** hvor f eks Fr. II opholder sig i perioder. En tid var der planer om at gøre Emborg til kongens hovedresidens i Jylland, men kongen foretrak Skanderborg, og 1561 blev det bestemt, at Emborg skulle nedbrydes, og materialerne anvendes til Skanderborg slot. Der rejstes små bondegaarde paa ladegaardens plads. Tilbage af klostret blev kun et kapel. — Klostrets ruiner ligger paa lavt terræn ml Mossø og Gudensø, delvis dækket af Emborg landsby, ved siderne de kanaler, hvorfra klostret fik vandkraft. De kan nu kun spores. En tid brugtes pladsen som stenbrud, og alle rester over jorden var borte. Men efter at Hist Smf f Aarh st 1911 (efter prøveudgravninger) havde købt en del af tomten, begyndtes et aarligt udgravningsarbejde, senere ledet af Nationalmuseet (arkit **C. M. Smidt**); fundamenterne afdækkedes, saa man ser hele anlægget og de sparsomme rester af murværket. Mod nord laa den treskibede korskirke, fratergaarden og klostergangen. I kirken fandtes 18 murede middelald grave (biskop **Svend,** Aarhus, † 1191, med guldring, sølvkors, røgelseskrukker), i sdr korsarm biskop **Peder Elafsens** grav fra 1246, og den kendte abbed **Jens.** Mod øst sakristi og kapitelsal, baaret af to rækker granitsøjler, vestfløj for lægbrødre. Anlægget omfatter klostrets anden gaard med køkken, refektorium i sydfløjen, 4 brønde. 1922—23 opførtes et lille museum med fundne dele, skeletter. 1939 rejstes en mindesten over biskop **Gunnar** († 1251), hvis liv en munk har skildret. I klosterhaven bl a et anlæg med lægeurter.

27. maj 1962 indviede den rom-kat biskop **Th. Suhr** et **valfartskapel,** indviet til Guds moder, Vor Frue (som ogsaa klostret var viet til). Kapellet, der ligger ved Mossø, nær den gamle klosterruin, er opført ved frivillig arbejdskraft af katolikker fra en række europæiske lande, tegnet af arkitekt **Markus Furer,** Basel, mens en dansk ingeniør, **Poul Guldager,** Basel, ledede arbejdet. Der er 108 sd, og opførelsen kostede 100.000 kr. Der har i de senere aar hvert aar været valfart dertil, sidste aar deltog 2—3000 menn i valfarten: »Mariavalfarten« for katolikker i hele landet. Den holdes 1. søndag i juni hvert aar.

Klostret, som vel engang har ligget skærmet af store skove ved de fiskerige vande, ligger nu aabent.

Munkene gjorde klostergrunden til en ø ved at grave kanaler om den. Opsynsmanden i det lille museum fortæller kyndigt, mens han viser rundt. Abbed **Jens,** der stredes med Aarhus-bispen, »haar endda waat en bowl kaal, det haar Jens. Sikken en skaltaarn han haar faat po si owswl . . . u! Baw! endda! Aaa saa go mæ den i 15—16 or! A vil' sgi nøddе ha gien ham dem. For Jens haar nok gien de siist slaw, trower a.« (Achton Friis, 193).

Paa Øm Kloster var forøvrigt en blomstende skole, som blev nedlagt 1560.

Rye var en ret betydelig by i middelalderen. Det skyldtes især Øm kloster, men de **hellige kilder,** Sct Sørens kilde ved indgangen til Sønderskov, præstekilden i Nørreskov, Sct Hans kilde ved skolen osv, kaldte folk til. To kendte møder er holdt i Rye by 1534. Her skete den historiske begivenhed, at adel og gejstlighed kronede Chr. III til konge, 1534, dermed indlededes den katolske kirkes ophør i Danmark (trods bispemødstand fik Mogens Gjøe valgt Chr. III til konge). Rye var købstad i middelald, nævnes som saadan i recessen 1536, fra 1579 holdtes marked paa Sct Sørens dag og Helligkors dag, senere lagt til Horsens og Skanderborg. I Resens atl nævnes Rye som købstad. Flere brande hærgede (1613, 1618 og 1660).

Rye birk nævnes 1442, Øm Kloster fik birketing i Rye. 1560—73 var Rye, Dover, Taaning, Vissing og Voer birker forenet til eet birk, som skulle lægges uden for Øm kloster. 1573—1687 var Rye, Dover og Sdr Vissing eet ting. **Rye ting,** indtil det blev forenet med Hjelmslev herr og Skanderup birk. Flere stednavne minder om tinget og birket.

Skovene var berømt for deres meget vildt (navne som Bjørnholt, Ulvehoved, Hjortegaard minder derom). Ulven fandtes her til omkr 1800. Og søerne vrimlede af fisk, karper, gedder, brasen, aborrer osv, som munkene nød godt af, Rye mølleaal var berømte. Her var smukke vandmøller. Glasmageri og kulsvieri gjorde haarde indhug i skovene. Svenskerne huserede slemt her 1644—45 (de fældede 49.000 ege og 7000 bøge), og heden afløste skovene ved Sejs og ud mod Silkeborg. I skovene var der ikke blot vilddyr, men ogsaa røvere og alskens pak. Beboerne var præget af overtro, angst for mørket og skovens onde aander. Der er mange sagn fra denne egn.

I Rye laa et **kgl jagthus,** nedbrudt 1617. Kongens vognmager i Rye nævnes 1553. Fr. II oprettede en glashytte, hvor hessiske glarmestre arbejdede. Rye mølle nævnes fra 1578, berømt for sit aalefiskeri. 1881 nedlagdes melmøllen, senere blev den træskofabrik. Egnen har været kendt for sin store tilvirken af fine træsko. Til **Rye mølle** hører 163 ha, deraf 143 skov, aaleværk og konfektionsfabrik. Anselig hovedbygning i 2 etager, lige ud til Gudenaa. I haven en grotte, der blev indrettet til gravkapel for ejeren **H. van Deurs** († 1908). Ejes nu af fru **Gerda Thorning-Petersen,** f Faber.

Den store gaard, **Rye Nørskov** (1337 ha, hvoraf 944 skov), er sammenlagt af 2 gaarde, hvoraf den ene var præstegaarden. Drives nu sm m Rye mølle, hele godset samledes 1931 af dir **E. Faber,** hvis datter nu ejer det. Hovedbygningen ligger omgivet af en park inde i skoven, herskabelig, toetaget, opf 1906 med smuk udsigt over Knudsø mod øst.

Himmelbjerget ved Julsø, mellem de kuplede, skovklædte bakker med den rige vegetation af eg, bøg, fyr, gran, enebær, blaabær, gyvel og lyng, med udsigten over søerne, har ikke blot været motiv for mange malere, men ogsaa et sted, hvor tusinder af turister søger hen. Det er en af Jyllands stjerneseværdigheder, med is- og souvenirboder, stor parkeringsplads. (Achton Friis skriver: »Det kendte udsigtspunkt værste fjender er det publikum, der hærger, og stedet vansires af et hotel og en forsamling af monstrøse mindesmærker«, De jyders land, I, 104). 1874 rejstes det kendte taarn (blikfang langt ud for Himmelbjerget), til minde om Fr. VII,« det danske folks ven, grundlovens giver«.

Digteren **H. C. Andersen** satte stor pris paa egnen her; det er dog nok **St. St. Blicher,** som særligt gjorde Himmelbjerget kendt, men ham blev ikke behandlet særlig godt den gang. Han arbejdede med tanken om **store folkefester,** sidestykke til Grundtvigs plan om almindelig folkeskole. **Blicher,** der i sit hjem kendte saa lidt til glæde, ville »**gøre Danmark glad**«. Efter Bs sygdom 1837 laa fædrelandets vel ham stærkt paa sinde (se her, Rand a, s 132). **Blicher blev faktisk grundlægger af de store folkefester** (grundlovsmøder, sommermøder), da han 1. aug 1839 holdt den **første Himmelbjerg-fest.** Han tænkte sig vist en fest fra morgen til aften med olympiske lege, hymner ved solopgang og solnedgang paa landets højeste bjerg«, med vaaben- og idrætsøvelser, sange og taler, præmier til sejrherrer, komponister, digtere og talere. Den første fest blev dog i noget mindre format, og samlede kun nogle hundrede deltagere. **Blicher** var ikke folketaler (han havde sit manuskript inden i sin hat!) og festen fik et saadant forløb, at han i opraabet til den 2. Himmelbjerg-fest, klart afviste »Dyrehavsbakkeforestillinger«. Festen 1840 holdtes under onde varsler.

Himmelbjerggaarden ejedes da af den stejle jyde, **Per Nielsen** (den første, der holdt avis her), han laa i skarp strid med **Blicher.** Blicher kæmpede for Himmelbjerg-møderne, som han ville gøre til nationale aarsfester. Men **Per Nielsen** var ikke så ro-

mantisk. **M. Lebech** fortæller (Hjejlen« 1961), at han indrykkede i »Aarhuus Stiftstidende« en bekendtgørelse, der lød saaledes:

Undertegnede, der er Ejer af Himmelbjerget i Rye Sogn, Tyrsting Herred, tror at burde herved bringe til offentlig Kundskab, at intet som helst Besøg endnu mindre nogen som helst Forsamling paa bemeldte Bjerg retmæssig kan have sted uden hans Minde og Samtykke.

Himmelbjerggaarden, den 4. Februar 1840.

Peder Nielsen.

Dermed kom Danmarks første naturfredningsfejde. Blicher blev, hvad man i dag vil kalde edderspændt rasende, og Peder Nielsen fik læst og paaskrevet. Men hans tilhængere, ikke mindst blandt stedlige jordbesiddere, fandt ogsaa frem til kraftige svar.

I et avisindlæg stod der:

Vil Blicher lukke Vejen til Himlen for Peder Nielsen, saa lukker Peder Nielsen leddet til Himmelbjerget for ham igen. Lad det saa gaa lige op! Peder Nielsen kan meget vel komme i Himlen uden Pastor Blichers Tilladelse, men Pastor Blicher kan ingenlunde komme paa Himmelbjerget uden Peder Nielsens Tilladelse.

Man forstod at sige hinanden sandheder, men til sidst endte det med at blive staten, der fik skovene omkring bjerget.

Per Nielsen var vred over, at man havde nægtet ham krohold for mødedeltagerne. Sagen kom kong **Chr. VIII,** der opholdt sig paa egnen, for øre. Kongen købte saa Himmelbjerget 1840 for 1000 rdl. **Grundtvig** skrev en morsom vise derom. Den næste fest samlede flere tusinde deltagere, men hverken **Grundtvig** eller **Ingemann** talte, kun lægprædikanten, skolelærer **Rasmus Sørensen,** Venslev, der som taler ganske stjal billedet fra Blicher. 1843 talte **Carl Ploug** om »folkets sløvhed«, men fra 1844 dalede disse møders stjerne, da møderne på Skamlingsbanken med **Grundtvig** og **Orla Lehmann** begyndte. Himmelbjerg-festen 1844 druknede forøvrigt i regn. Da **Blicher** 1845 lukkedes ude fra det nordiske studentermøde, flyttede han sine mødeplaner til Hohøj ved Mariager, men den fest han planlagde 1846, blev aflyst (se Spentrup-G).

Senere er der blevet holdt mange store stævner paa Himmelbjerget. Kirkeligt mindes især **Vilhelm Becks** store Himmelbjerg-møder, hvor IMs venner fra hele egnen strømmede til i tusindtal. **Talerstolen** er tegnet af prof **Anton Rosen** med navnene paa en del af folkemødernes hovedtalere.

1870 overtog staten Himmelbjerget. Juni 1911 brændte næsten hele bevoksningen. Hotellet blev opført 1865, senere brændt og genopført.

En række **mindesmærker** er rejst paa Himmelbjerget: 1882 for **Blicher,** 1883 for **A. F. Tscherning** (det store menige folks talsmand), 1905 for **Leopold Budde,** desuden er der mindesten for **Vilh. Beck,** kvindernes grundlovs-eg 1915, plantet af Jutta Bojsen Møller, monument for dronning **Margrethe, Dagmar** og **Thyra.** En »taarnkomité« sørger for mindesmærkernes bevarelse.

Himmelbjerggaarden blev 1896 købt af **Leopold Budde** for 17.000 kr. Han indrettede den til opdragelsesanstalt, og der modtoges bl a mange drenge fra Kbhvn. Efter Buddes død 1902 overtog staten gaarden, og den drives som selvejende institution som skolehjem (120 drenge ml 7 og 14 aar). **Leopold Buddes** navn er uløseligt knyttet til Himmelbjerget. Han var født 1836 i Holbæk, hans fader var sp i Sengeløse. Han fyldte sig som barn med spændende romaner, blev student fra Randers 1854 og senere højskolelærer hos **And. Stephansen,** Hindholm ved Fuglebjerg. Han deltog i krigen 1864, tog magisterkonferens 1867, blev 1869 højskoleforst i Karise, men følte sig tiltrukket af arbejdet bl børn, blev overlærer paa Jægerspris og 1879 forstander for børnehjemmet Holsteinsminde ved Skelskør. Her udførte han et meget dygtige arbejde, indtil han kom i strid med hjemmets patron, lensgreve **Holstein-Holsteinborg.** Saa købte han Himmelbjerggaarden 1896. Han ledede den til sin død (1902), blev en af de førende i børnesagen, slog til lyd for den i skrifter og foredrag, var medl af kommissionen om statstilsyn med børneapdragelsen m m. Hans virksomhed var banebrydende og baaret af et afgjort kristeligt livssyn. Han blev ogsaa kendt som **forfatter** (skønt H. C. Andersen fraraadede ham at gaa den vej). Han er en medfølende og munter fremstiller af usammensatte naturer, børn, gamle og dyr, med indgaaende kendskab til livets skyggesider, men med lys tro paa livet og paa mennesker. Paa samme tid romantisk og realistisk. Med varme skildrer han børn, som ved haardhed har lukket sig til, men hvis sind aabnes ved kærlig behandling. Hans stil kan være noget bred og omstændelig, men hans bøger blev meget læst (bl a 72—78: »Smaahistorier«, 74: »En historie fra fattige steder«, 77: »Fra lømmelalderen«, 86: Julefortællingen: »Dødens gudsøn«, 90 og 92: »Julefortællinger«, 93: »Juleaftensbilleder«, 99: »En historie om, hvorledes far ganske alene klarede det hele«. Julefortællingerne udkom i store oplag. Desuden skrev han mange artikler om opdragelsesspørgsmaal. (Oluf Skjerbæk i DBL, IV, 327, med udførlig bibliografi. Hans erindringer i Personalhist tidsskr 4. r VI, 1903).

Ved Rye var der 1945—46 en stor **barakle**jr med ca 35.000 tyske flygtninge. Nu er en kirkegaard med 135 det eneste minde derom.

Af den ældre præstehistorie.

De 2 første lutherske sp her havde vist faaet deres oplæring i Øm kloster. Mens *Laur. Pedersen Græsse* var sp her (1653–78) brændte pgd 2 gange. Embedet var lille, og eftermanden, *Peter Andersen Sterm* († 1711) maatte 1695 bede landemodet om hjælp og fik – 4 rdl. *Ernst Pedersen Halsen* (1723–39) blev 11. dec 1739 udnævnt til sp Vestermariæ paa Bornholm, og samme dato blev sp i Vestermariæ, *Conrad Fr. Gerlach* udnævnt til sp i Rye. Det var ikke nogen almindelig embedsbytning. Gerlach, der havde været tysk rkp ved Garnisons kirke, og aldrig lærte at tale ordentlig dansk, var »urimelig og urolig«, fik 15. nov 1739 en reprimande for »opsætsig og uanstændig opførsel« mod Bornholms kommandant, og derefter tvangsforflyttet til det mindre embede i Rye. I Rye blev han ved en proces idømt en bøde paa 5 rdl, som han ikke ville betale. Da fogeden kom med 4 mand, gjorde han saa megen modstand, at fogeden ansaa ham for afsindig og lod ham binde under fogedforretningen. Han gjorde ogsaa modstand, da de løste ham, de maatte ikke tage rebene af ham. Han viste rebet frem paa prædikestolen og ville dermed bevise, hvad han uskyldigt havde lidt af onde mennesker. Til sidst maatte biskoppen formane ham til at forandre sin forargelige opførsel. Han frasagde sig embedet, rejste til Kbhvn med rebet paa og søgte andet brød. Til sidst ansøgte han om at blive hængt i det reb, han som martyr havde baaret. Det siges ogsaa, at han ansøgte kongen om saa meget egetræ i skoven, at han deraf kunne gøre 8 ligkister til sig og sin familie, da han forudsaa, at de snart maatte dø af hunger (Lkm W II, 661). Han blev afskediget 1746 og døde 1754 paa Christiansø.

Biskop Hygum skriver ved visitats april 1742:

Sogne-Præsten Hr. Conrad Friderich Gerlach for *Rye* Meenighed prædikede med en stærk og lydelig Mæle, stor Færdighed og andre gode udvortes Gaver; men Materien og Indholden af hans Tale var ikke saaledes indrettet til de eenfoldiges Opbyggelse, som den kunde og burde være. Iblandt Ungdommen herskede en meget beklagelig Vankundighed, og paa Forespørgsel gaves dertil denne Aarsag, at den Kongl. Schole, som de contribuerede til, var dem alt for langt fraliggende, og Degnen i Mangel af fornøden Leve Brød maatte arbejde med sine egne Hænder, følgelig var hand ikke i Stand til at besørge Ungdommens Underviisning. For at betage dennem saadan Undskyldning er ham nu befalet at

holde Schole og lovet ham Løn af Stiftets almindelige Skole – Casse.

Den flg sognepræst var *Johannes Højer* (1746–58). Han maa være begyndt ret godt her. Biskop *Hygum* skriver d 11. sept 1748 (visitats)

»Sogne-Præsten Hr *Johannes Højer* prædikede, hvortil hand er ikke ilde begavet, og fremførde adskillige gode Ting. Ungdommen i dette lidet Sogn var overmaade vankundig og meget ilde forsømt, hvilken Forsømmelighed var saa meget meere uden Undskuldning, da Præsten har ikkun denne ene Kirke og saa meget bedre Leylighed til at catechisere. Samme uforsvarlige Skiødesløshed blev derfor Præsten i hans Provstes Paahør paa det kraftigste forestillet, og Forbedring af ham belovet.«

Men snart efter forvildede han sig ud i tøjlesløst drikkeri. (Elle Jensen om den fordrukne præst i Rye, Østj hj 1963). Han blev saa afskediget 1758 paa grund af sit drikkeri. Jævnlig blev han fundet døddrukken i sognet, turede i flere dage paa kroen, havde flere gange trængt sig ind i kroen om natten og raabt om brændevin, og været saa »besværet« om søndagen, at han »kun kunde læse fadervor eller lidt af messen«, og ved kommunionen drak han rask væk selv vinen. Til andre tider havde han »under gudstjenesten lagt sig ned og rullet paa kirkegulvet, eller bandet og truet menigheden fra prædikestolen« (Aarhus bispearkiv, 1756, tingbog f Skanderborg rytterdistr 1753 f, Georg Hansen: Præsten, 1944, s 169) *Edvard Egeberg* har i en roman: »En præsteskæbne, tidsbillede fra 18. aarh, 1926 paa grundlag af tingbøger og arkivstudier skildret Johs. Højer, og fortæller, at han var præstesøn fra Hjembæk, blev som student forlovet med en præstedatter fra Skamstrup og gn hende fik han protektion i pietistiske kredse. Det skaffede ham embedet i Rye. Kæresten skal dog have forladt ham, og han kom hertil, utryg og urolig. Formanden Gerlachs kone var en yppig skønhed, hun søgte at forføre Højer og lurede senere paa hævn, hvad hun tilfulde fik. Bogen giver ogsaa et billede af striden mellem ortodokse og pietistiske præster, af moralsk anløbne præster og degne.

De flg aar var der ro. Præsterne var: *Andr. N. Saabye* (1758–73), *Jørgen Hatting* (1774–80, fl t rkp Nicolai k, Kbhvn) *Mathias Toldorph* (1780–88) *Johan Petersen* (1789–1809, fl t Dover-V, pgd brændt 1789) *Fr. Bendtsen* (1809–28) han udg tolv »Prædikener over vigtige og nyttige sandheder«) *Fr. Vilh. Kjerrumgaard* (1828–45), der flyttede til Astrup-T H. Han led af smertefuld neuralgi.

I disse aar holdt *St. St. Blicher* sine store folkemøder paa Himmelbjerget 1839–44. Herom har *C. Adrian* udgivet en lille bog 1882, og *Jeppe Aakjær* har dels i »St. St. Blichers livs tragedie II 292 f, dels i en lille bog »En bristet drøm, Blicher og Himmelbjergfesterne, 1927«, fortalt derom. Gennem breve, især fra de *Tang'ske* papirer fra Nørre Vosborg (Breve til *Tang* fra Blicher, *P. A. Fenger,* restauratøren paa Himmelbjerget osv), vises forskellige af *Blichers* svagheder, som skadede ham i samtidens øjne og gjorde hans idealistiske arbejde for oplysning mistænkeligt, saa møderne maatte ophøre. Senere er der holdt mange andre store møder, men uden at man kan sige, at den lokale befolkning hverken blev særligt grebet af de nationale eller kristelige taler.

Tiden efter 1849

Provst *L. J. N. Schjerning* (1846–56) var en anset provst. Han indberettede 1856, at befolkningen var vel oplyst, holdt strengt paa de gamle skikke, var ret velstaaende, med sans for hygge. Kirkegangen meget god. Og der tilføjes, at embedet er velskikket for en ældre mand, der ikke stiller store materielle fordringer (Hertz). – Pastor *P. C. Hansen* (1856–62) efterfulgtes af pastor *C. V. V. Møller* (1862–79).

Vilhelm Beck fortæller, at han omkring 1860 var en tur paa Himmelbjerget, men i storm paa Julsø strandede hjulbaaden ved skoven, hvor en mand og hans kone stod og skovede brænde. De tog Becks med sig hjem, hvor de boede i 3 dage. Manden, *Steffen Madsen,* havde været tjener hos prins Ferdinand og var ganske uimodtagelig for kristendom. Om søndagen var de alle i Rye kirke, hvor »vi hørte en prædiken, som det ikke var værd at tale om«. Det var ved den tid, man mange steder ombyttede Evg chr salmebog med konventssalmebogen, og *Beck* tog for en sikkerheds skyld begge salmebøger med. *Steffen Madsen* mente, at man brugte den ny salmebog, da »der ingen ordentlige høstsalmer var i den gamle«, og der skulle netop være høstgudstjeneste. *Beck* ledte forgæves efter de paa nummertavlerne opslaaede salmer. De var hverken i den ny eller i den gamle salmebog. Beck spurgte saa præsten, og det viste sig, at han ikke kendte konventssalmebogen, men havde indført Evg chr salmebog i stedet for Kingos salmebog, som man altsaa her havde brugt indtil 1860. Beck fandt, at præsten var »en højst mærkværdig fyr«. *Beck* spurgte ham, hvorledes det kunne være, at der sad ældre præster i det lille embede. Præsten svarede, at »her skal jo være saa kønt, det siger da malerne«. Da Beck svarede, at han da ikke kunne leve af skønhed, svarede præsten: »Folk her har været gode ved deres præst, men i de senere aar er det gaaet noget tilbage. De saa jo, at her var barnedaab. Og jeg fik kun en specie!« *Beck* spurgte, om det var et gaardmandsbarn? Nej, det var et indsidderbarn. Hertil sagde Beck, at paa Sjælland kunne det godt ske, at offeret ved en gaardmands barns daab kun var en specie, hvortil præsten svarede, at han nok havde hørt, at det »stod daarligt til derovre i kirkelig henseende«. Han bedømte kun det kirkelige efter, hvad der ofredes. Paa hjemvejen sagde *Beck* til *Steffen,* at præsten ikke viste vej til himlen. Det syntes Steffen dog ud fra den logik, at ellers maatte præsten jo »vise os te Hølle«. Da *Beck* spurgte om, hvad *Steffen* mente om præsten, svarede *Steffen:* »Ja, han æ længe om det, og det æ ett møj vi faar at vide.« *Beck* var der i 3 dages øsregn, og *Steffen* og hans kone var meget gode imod Becks. Nogle aar senere sendte *Beck* Steffen en hilsen, og Steffen døde som et troende menneske. (Becks erindr, s. 71 f).

Pastor Buus oplyste, at Beck maa have taget fejl af aarstallet, thi denne skildring passer

slet ikke paa den brave pastor *P. C. Hansen,* der flyttede herfra 1862, men den passer ganske godt paa pastor *Møller,* der var »en gammel særling, af god familie«, han blev efterhaanden helt sær og ganske rustificeret. Han blev her til han døde, 75 aar gl.

Senere kom Beck her hvert aar. Han kørte de 14 mil fra Ørum til Himmelbjerget og talte ved de store sommermøder dér til tusinder af tilhørere. (Becks erindr, s 95).

Der var ikke meget kirkeligt liv. Pastor *T. J. A. Elmquist* (1878–82) var en betydelig prædikant og fulgte levende med i sin tids rørelser, han fik vakt lidt liv, men flyttede hurtigt herfra. Han var en flittig skribent og udgav her en lille bog om de sidste tider og genkomsten. Han virkede for Santalmissionen og var skattet ved møder og konventer.

Pastor *N. P. J. Bak* (1882–92) var grundtvigsk, og der blev lidt grundtvigsk liv, som fortsatte under pastor *A. Hansen* (1891–1906), som ogsaa var grundtvigsk og mindes som en stor børneven. Han holdt meget af at rejse i udlandet og fortalte meget derom.

Pastor *J. A. Filskov* (1906–37) var grundtvigsk, i flere aar fmd f en KS-kreds.

Pastor *J. M. Buus* (1937–56) blev meget afholdt. Den tyske besættelsestid bragte ham flere vanskeligheder, se ndf.

Pastor *Detlev Reventlow* (1957–64), søn af ambassadør, lensgreve R. London, genoptog Allehelgensdagstraditionen med at oplæse navne paa døde i sognet i aarets løb. Skuespillerinden *Ingeborg Brams* læste op i kirken i foraaret 1962. Pastor *Reventlow* skriver:

»Den ægte kirkelige interesse i sognet i dag er – som sikkert de fleste steder paa landet – ikke stor. Dog skal det siges, at Rye sogn med sine særprægede historiske steder, Sct Sørens kirke og Sct Sørens kilde og Øm kloster næsten tvinger sine beboere til et kendskab om den historisk-kirkelige ramme, de lever under. Man løber jo ikke fra sin fortid, og slægtsbundetheden i Rye er stadigvæk stor. – Hertil kommer, at det hvert aar vrimler med turister, i sommermaanederne ofte op til 100 dagligt i Sct Sørens kirke og langt flere i Øm klosterruin, og alt dette sætter et præg paa sognet, omend mere af turistmæssig end af udpræget kirkelig art. – I Emborg, hvor Øm klosterruin findes, bor der stadigvæk en del gammel-grundtvigske familier, bl a efterkommerne af højskoleforstander *Rasmus Bording,* Ry, og blandt kirkegængerne er næsten hver søndag enkelte fra Emborg. Blandt de gamle i sognet er der en god kirkelig interesse, og præsten møder ikke mindst her en stor velvilje og forstaaelse for sin gerning. I Glarbo, der bestaar af et udpræget arbejdermillieu, er den kirkelige interesse svag. Der er intet særligt ungdomsarbejde i gang af mangel paa unge. Det danske spejderkorps og FDF har deres førertræningslejre i sognet, hvortil der i aarets løb kommer i tusindvis af unge, men disse kommer alle udefra, – dog har præsten – hvis han vil – gode muligheder for at holde gudstjenester, foredrag o l for dem.

Kirkelivet i Rye var aldrig hverken levende eller blomstrende. Kirkegangen var – og er – ikke stor, og uden for kirken sker heller ikke meget i retning af kristeligt arbejde. Skiftende præster har dog forsøgt at bringe kirkelig *oplysning* i sognet ved møder i præstegaarden og andre steder. Deltagelsen her har da ogsaa været relativ god og møderne paaskønnet af deltagerne, men det spores ikke meget paa kirkegangen. Den mindre kirkegang skyldes bl a, at sognets befolkning hovedsagelig er smaabrugere og arbejdere, hvis personlige arbejdsindsats hjemme, søgne- saavel som helligdage, vil være af betydning for hjemmenes økonomi.

Et forsøg af IM (ved missionær *Mortensen,* Brædstrup), paa at drive »Teltmission« her mislykkedes.

I en beretning 1962 hedder det: Hverken den grundtvigske eller IMs bevægelse kom til at øve nogen indflydelse i Rye sogn. Det blev socialismen, med dens politik og kamp for dagligt brød, der kom til at præge. Mange er efterkommere af de gamle træskomagere, som ikke var meget kirkelige, men heller ikke ligegyldige over for kirken. Selvom de havde travlt, gik de i kirke om søndagen. De holdt mange gilder, og brændevinsflasken gik flittigt rundt. Senere blev der en afholdsforening. Nu laves der mest pryd-træsko til souvenirs.

Pastor *G. A. Højlund* (siden 1964) skriver, at Gl. Rye er »som en indesluttet bjergby med iøjnefaldende isolationspræg (indgifte, tilflyttere anerkendes først efterhaanden). Dette og den ejendommelige ensidige interesse for kirken kan maaske føres tilbage til den katolske tid, da den megen valfart gjorde stedets befolkning meget lokalpatriotisk. Det »kummerlige aandelige liv« har mange aarsager. Her raader den opfattelse, at saa snart et menneske er aabenlyst kirkeligt interesseret, er han missionsmand. Havde man vidst lidt mere om grundtvigianisme, ville man have været klar over, at man bl a ogsaa der finder aktive kristne«.

KFUM og KFUKs fører-træningslejr »Ryekol«, FDFs sommerlejr »Sletten«. Der er stadigt enkelte grundtvigske familier i Emborg.

Sogneraadsformand *Jens Sørensen* bekostede 1912 kirketaarnet opført.

Blandt lægfolk nævnes: gdjr *Peter Pedersen,* Langager, fmd mghr, lærer *Jul Jensen,* Glarbo.

Lærer *Harald Nielsen,* har været kirkesanger i Rye siden 1933, dygtig lærer og lokalhistoriker. Centralskolen fra 1957 ledes af førstelærer *Harald Nielsen.*

1926 oplyses: Kkg 10 pct, rolige forhold, KS (sp., 32 medl) foredragsf, idrætsf, mange i smaa kaar. Overv grundtvigsk præg. 1935: Kkg 10 pct, KS (16 medl, sp), rolige forhold. 1947: Kkg 5–10 pct, gldags krd, uden partipræg, en del ukirkelige arbejdere, stor ungdomsf (200) 1951: Kkg 5 pct, sognet har længe været anset som et af de »døde sogne«. Der spores dog nu tydeligt fremgang, jævnt stigende kkg, (40–50 alm søndage) sdsk ungdomsf 2 fh.

1963: Gammeldags kirkelighed, ingen retninger. Mindre, men trofast mgh, gnsn 5–20 (25–40) til gudstj. Stor velvilje, gudstj paa alderdomshjem. Ingen IM, men enkelte grundtv

fam i Emborg. Det store turistbesøg præger kkg om sommeren. Godt samarbejde med ungdomslejrene. God aftenskole, ledet af sp eller førstelæreren.

1966: 35–65 i kirke alm søndage (13–140). Maanedlige ungdomsm i pgd (40–50), en komite paa 4+4 er dannet til at tage sig af ungdomsm. Der er interesse omkr ungdomsm bl unge og ældre. Der er en del skolesøgende unge og lærlinge i sognet.

Rye (Sct Sørens) kirke, ved landevejen, ligger smukt og højt midt i sognet, indviet til Sct Søren, er trods reduktioner anselig, bestaar af udelt skib med nyt vaabenhus mod nord og fritstaaende taarn, opført 1912 et stykke øst for koret. Den nuv sengotiske kirke er kun en del af en meget stor kirke, hvis størrelse sættes i forb med valfarten til Sct Sørens kilde. Oprindeligt stod der kun en lille romansk granitkirke. Denne udvidedes i 15. aarh med et tresidet korparti, med det nuv skib, bygget i flere perioder, samt et anseligt taarn ved korets østende og med hovedaltret i taarnrummet. Kirken var 52 m lang og 33 m bred med korsarmene, en hel domkirke. Efter reformationen ophørte pilgrimsstrømmen, kirken forfaldt, 1637–39 blev »korskirkerne« revet ned, taarnet led skade ved brand 1660 og blev revet ned 1699. Kirken er opført af røde munkesten (bortset fra østgavlen) paa granitsokkel, de østlige fag er ældst, med tilmurede spidsbuede døre og store spidsbuevinduer. De to senere vestlige fag er uden sokkel eller gesimsfrise, og vinduerne har andre former. Det nuv taarn er opført paa det gamle taarns fundament, øst for korgavlen, fritstaaende, med pyramidetag (arkit Hack Kampmann). Ved taarnets opførelse udgravedes fundamentet til det nedrevne østparti, nu markeret som volde. Anselig udskaaren senrenæssance-altertavle fra 1630 med korsfæstelsesmaleri fra 1882, restaur 1930. Ældre malerier i kirken. Kalk fra 1686, smaa kraftige, sengotiske stager paa løvefodder, en større 6-armet sengotisk stage. Rester af gl alterklæde fra 1787. Gotisk røgelseskar. Sengotisk korbuekrucifix fra 1520. Romansk granitfont med løvefigurer paa ny fod. Nederlandsk daabsfad fra 1625 med spejderne fra Kanaan. Enkel, kraftig renæssanceprædikestol fra 1632. Kirkeskib. Urværk fra Frederiksborg Slotskirke i taarnet. Epitafium, sengotiske gravsten (2 fra Øm klosterkirke, den ene over biskop Svend † 1191), den anden over Øm klosters sidste abbed, Peder, † 1554). Leopold Budde ligger i aaben begravelse under taarnet. Nogle træstammer, formet som ligtræer. Restaureret 1930. 200 sd. Orgel.

Rs. Bording i Aarh st aarb 1918, D 6, 234, 253, Rohmann i »Almuevennen« 1850, s 33 f.

Folketal: 1850: 925, 1901: 1317, 1921: 1235, 1960: 1297.

Altergæster. 1922: 530, 1934: 310, 1945: c 300. 1965: 836 i kirken, 24 paa alderdomshj, 8 hjemmealt, 750 alt i FDF lejrkirken ved »Sletten«.

Menighedsraad: 1922: 4 gr, 3 soc, 1934: 3 soc, 4 u p, 1945: 2 soc, 5 u p, 1957: Ingen kirk retn repræsenteret. Valg. 1961: 7 u p. Fredsvalg.

Kommunevalg: 1943: Soc 194 (3), husm 73 (1), borgerl 73 (1), u p 50 (1), rad 70 (1), 1962: Soc 238 (3), fællesl 250 (3), husm 119 (1), fmd husm Jens Johansen.

Sognepræst

Indt 1859: a) 54 rug, 27 byg, 13 havre, b) 5 byg, c) nogle oste og kyllinger, til Mikkelsdag ydes betydelige gaver: Kød, fisk, vildt, d) 270 rdl, e) 28 td ld, 3 td hartk, maadelig, lille, firlænget pgd. — 1870: Regul 1384 kr, netto 1982 kr. — 1913: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd opf 1863.

16. 23. jan 1846–2. marts 56 (ord kat Nykøbing-Systofte 28. okt 35): **Provst L. J. N. Schjerning,** provst her 10. maj 50, fl t Herslev-Viuf, se der.

17. 13. juni 1856–1. maj 62 (sp Helligsø-G 9. marts 46: **P. C. Hansen,** fl t Haverslev-B, se der.

18. 5. juli 1862–22. marts 79 (rkp Bjerregrav-Aa.-T 8. nov 54): **Carl Christian Vilhelm Møller,** * 26. febr 04 Kbhvn. Forældre: Protokolsekretær i højesteret Carl Johannes M. og Vilhelmine Lovise Smith af Ringsted-B. Seminarist Skaarup 26. Stud priv 27, c april 35 (nc), hjpr Børglum-F-V 22. april 41–28. febr 46 afsk 28. marts 78, † 22. marts 79. Ugift. Brødre: Bregninge, Taasinge, og Dalby-S. Om M, se ovf.

19. 29. maj 1878–21. maj 82 (sp Ørre-S 24 juli 76): **T. J. A. Elmquist,** fl t Gudum-L. S, se Hvedstrup-F.

20. 31. juli 1882–31. aug 91 (kkp Klim-T-V. 19. maj 81): **N. P. J. Bak,** fl t Røgen-S, se Sdr Vissing-V.

21. 14. nov 1891–23. marts 1906 (kkp Vordingborg 19. marts 89): **A. Hansen,** fl t Bøstrup, Lgld, se der.

22. 25. juni 1906–4. juni 37 (sp Omø 4. sept 02): **Johannes Alfred Filskov,** * 12. jan 72 Møgeltønder. Forældre: Kbmd Johannes F og Agathe Margrethe Jensen. Stud. Ribe 90, c 97[1] (h_1), sekondløjtnant, huslærer Sønderholm pgd, hjpr Alsted-F 12. okt 99 † 4. juni 37. ~ 20. dec 02 Sofie Kornelia Møller * 27. jan 77 Dybe, † 8. okt 48. Faderen: Sp i Nr Lyndelse-H, † 20, se der (af Stenløse-F). – Hustrus søster ~ biskop A. Rosendal, Roskilde. Farbroder Anker-Møller, frimgh, Klim.

Pastor Filskov var paa flere maader en ejendommelig personlighed. – Hans prædikener var udpræget tekstprædikener, og han vovede sig aldrig ud paa de store dybder. Prædikenerne var korte, saglige og velformede. De kunne ogsaa være hjertevarme og – undertiden – poetiske. Han brugte ofte salmevers som illustration til sine tanker, i regelen af Grundtvig. – Han regnede sig for gr.

Pastor F var sønderjyde og opterede for Danmark. Han havde da ogsaa sønderjydens fejl og fortrin: retsindighed, der af velvillige kunne udlægges som rethaveri, fædrelandskærlighed, sand og oprigtig, der af samme personer kunne udlægges som fædrelanderi. Dertil var han den fuldendte embedsmand, nøjagtig, pertentlig, præcis. Naar en sag kom fra Filskov, kunne man være sikker paa, den var i orden. – Pastor F havde en stor børneflok, og der var, navnlig i de første aar han var i Rye, ikke meget at slaa til side med, men præsten var økonomisk saavel som fru F, der kunne faa det utrolige ud af lidt, og de klarede i fællesskab de vanskelige aar. – Ligeledes var fru F en god støtte for sin mand ved besøg rundt om i hjemmene. F havde ikke let ved at snakke med folk om almindeligheder og dagligdags smaating, men det kunne fruen og banede derved ofte vej for præstens egentlige opgave i hjemmene. – Mange mindes stadig præstefamilien med glæde. (R. Høgild).

23. 19. okt 1937–7. okt 56 **Jens Marius Buus,** * 8. sept 95 Falslev. Forældre: Kbmd Nicolaj Jensen B og Petrine Jensen. Landarbejder, fabriksarbejd, kontorist, Stud Akad kursus 29 c, 35[2] (h_2), † 7. okt 56. ~ 13. nov 23 Karen Sofie Pedersen, * 13. nov 97 Daastrup. Forældre: Husmd Ole P og Maren Sofie Rasmussen.

Udg 34: Kampen om Saar, skrev kroniker i »Jyllandsposten«, art i dagbl m m.

Pastor *Marius Buus* døde ganske pludseligt. Hans fader, der da var cementarbejder, mi-

stede tidligt sin hustru, og M. B kom i pleje hos slægtninge. Hans gamle plejeforældre tilbragte deres sidste dage hos sønnen i Rye præstegaard. Selv var B først en del aar ved landbruget, blev saa støberiarbejder, men da han blev syg, maatte han opgive dette, og ved sin hustrus hjælp fulgte han sin trang til at læse og tog med megen flid teologisk embedseksamen, og kom 42 aar gl til Rye, hans eneste præsteembede. I »Aarhuus Stiftstidende« skrev *T. Bodenhoff* (3. febr 56): »Vi blev alle fattigere ved pastor *Buus'* død: Stod dog vor præst ikke iblandt os i sin gode alder, aandeligt i fuld vækst, i voksende samhørighed med sin menighed, glædede sig over præstegaardens modernisering, og var det gode midtpunkt i familien. Han var ikke nogen almindelig præst, hans vej til præsteembedet var hverken lige eller let. Beboerne i dette vidtstrakte sogn med for det meste fattige jorder kender kampen for tilværelsen, hvilket har sat sit præg paa mand og kvinde, kendetegnet ved faamælthed, nøjsomhed, sejg vilje. Blandt disse mennesker var den tænksomme og forstaaende præst den rette, vi kom til at høre ham til, og han os. Den høje skikkelse med den let duvende gang og det venlige ansigt blev hurtigt et kært billede for os paa gade og vej, og ingen kunne være sikrere paa velkomst end han, naar han med sin trofaste viv nu og da gæstede vore hjem. I kirken var det hans store fortjeneste, at han ved sin andagt, sin egen levende tro tvang sin menighed til at lytte, til at aabne sit hjerte for ordet, ja til at føle, at Gud var tilstede iblandt os. Ingen søgende gik tomhændet fra Guds hus...«. »Himmelbjergsognet i sorg ved sin døde præsts kiste« stod der over referatet fra hans begravelse. Kirken var overfyldt. Præstens nære venner, godsejer, direktør *Faber* og frue, Rye Nørskov, havde forestaaet kirkens udsmykning. Biskop, dr *Skat Hoffmeyer* talte ud fra ordet i Davids salmer »Jeg tænker paa al din gerning, jeg grunder paa dine værker.« En mand som pastor *Buus* tager vi præster imod med glæde. Han havde altid noget paa hjerte, naar han tog ordet. Skal nogle karaktertræk hos ham fremhæves, maa det blive hans store venlighed og elskværdighed, og ikke mindst hans store tænksomhed. Indenfor vor præstekreds lærte vi ham ganske særligt at kende som »Den tænksomme præst fra Rye«, en mand, som virkelig grundede over tidens spørgsmaal og problemer, og han stod fast i sin tro paa, at det var Guds gerning, der skete, hans værk, der fuldførtes. Han blev en nyttig mand i sit sogn, en nyttig mand at have med i en teologisk diskussion, nyttig fordi han gerne ville være andre til hjælp. Han kendte problemerne og vanskelighederne fra sit eget liv. Derfor kunne man føle fællesskab med ham... Provst *J. P. Jeppesen* talte om hvordan B vandt alles hengivenhed og respekt han øvede sin præstegerning under ansvar, med regnskabsdagen for øje. Han var oprigtigt glad for sin gerning i Rye. Provst J sluttede med at læse afsnit af den prædiken, som pastor B havde forberedt til sidste søndag, men aldrig fik holdt.

Ved den paafølgende sammenkomst paa Gl Rye kro tog sognets folk ordet: Lærer *Jul. Jensen*, Rye, talte om samarbejdet i menighedsraad, kirke og skole, sogneraadsfmd *Jens Johansen* fremhævede hans pligtfølelse, selv juleaften besøgte han de gamle paa alderdomshjemmet, gdjr *Anton Jensen*, Aldersro fremhævede hans evne til at komme i kontakt med folk, i sorg og glæde...

24. 12. febr 1957–23. juni 64 (hjpr Sct Nicolai k, Kolding 17. juli 55): **H. Detlev A. E. Reventlow**, fl t rkp Christians k, Sønderborg, se der.

25. 24. nov 1964 (sp Bjerregrav-Aa 11. nov 58–23. okt 62. Personalechef fabrikken Lego, Billund): **Gustav Adolf Højlund**, * 31. dec 11, Bjerringbro. Forældre: Arkitekt Anders H og Sofie Poulsen. Landmand til 31, hospitalsportør i 3 aar paa Frederiksberg hospital, vandrehjemsleder 2 somre. Stud Rønde 35, c 41^1 (h_1), sp Hvornum-S 30. april 41–28. febr 48. Dsk sømandspræst i Hamborg 1. marts 48. Dsk sømandspræst og DKU-præst i Gøteborg 53. ~ 13. juli 40 Esther Petersen, * i Kastrup. Forældre: Husejer Peter P og Emilie Ebert.

Kredsfmd KFUM og K 45–48. Virkede som dansk præst i Sverige ogsaa i Helsingfors, ambassadepræst. R af Nordstjerneord 59.

Litt: Om Øm kloster: Suhms Nye saml, III, 1794, 302–35. Khst saml 3, r, III, 94 f. Henry Petersen om Ø klosters fejde. Hist archiv, 1870, 1–28, Zeitschr der Gesellsch für Schlew-Holst-Lauenb geschichte VIII, 3 f, A. D. Jørgensen: Nord Oldk aarb 1879, 111–53, Østj hj 1955, 9–42 (om klostrets jordegods, ved Poul Rasmussen), N. Skyum-Nielsen: Kirkekampen i Danmark 1241–90, 1963, 183 f, 238 f, Holger G. Nielsen om klostrets gl kustode, Anders Andersen, i Aarh aarb 1963, C. Asschenfeldt Birkebæk om klostrets omstridte fiskegaarde ved Mossø, Aarh aarb 1963. Ugeskr f læger 1917. Om udgravningerne af klostret: O. M. Smidt: Vejledning for besøgende, do i Aarh aarb 1939, 101 f, 1942, lf, do om Ø kloster og dets grave, Nationalmus aa 1942, Kr. Isager: Skeletfundene ved Øm kl, 1936, do Krankenfürsorge des dän Zistercienserkl Øm, 1941, J. Lind: Klosterhaven i Øm, Aarh aarb 1931, 130 f, Anders Andersen om udgravn af kirkegaarden, sms, 1938, 78 f, Ejler Haugsted: Biskop Gunnars mindesten, smst 1939, 95 f, Vilh. Lorenzen: De dsk cistercienserklostres bygningshist, 1941. Om glashytter og haandværk, se Sprog og kult, 1944, 6 f (v Har. Nielsen, om træskofabr Nielsen), C. Nyrop i Hist tidsskr 5, r, I, 1879, 492 f samt Jy saml 1880–81, 140 f. — Om Rye mølle, se C. Heilskov i Aarh aarb 1917, 108 f. — Om helligkilderne, se Schmidt DH 148, Marmora Dan II, 120. — Om Rye købstad se Hist tidsskr V, 27 f. — Om Rye ting se Jy saml 5, r, II, 1935, 308 f og VIII, 1949, 256 f, Østj hj 1953, s 68. Rye galgebakke, Jy saml VIII, 256 f. Om Himmelbjerget og festerne der, se bl.a: C. Adrian: Om H-festerne og Blicher 1882, H. Nutzhorn: Den første H-fest, Aarb 1893, 95–125, Edv. Egeberg: Blicher og H-festerne, Aarh aarb 1934, 125 f, Rasmus Bording: Et bidrag til H-s hist, 1929, Godfred Christensen: Fra H-egnen, i Galschiøt: Danmark, 1887, optrykt 1931, Turistf aarb, Sv. Ove Mortensen: Himmelbjergbogen 1938. Therkel Mathiasen: Gudenaa-kulturen, saml f. nord oldk 1937, 40 f. Aase og C. Luplau Janssen: Feriebogen om Rye og Danmarks søhøjland, 1941, Sine Nielsen: Erindringer fra Rye, Østj hj 1948, 154 f, H. Jørgensen: Markedsdal ved Svejbæk, Østj hj 1963. Knud Dahl: Langs Gudenaaen, 1960 (for kanofarere) (m mange opl om gl Rye). L. Blauenfeldt: IMs hist 1912, s 360, Khst saml 6, r, V, 423, J. Swane: En votering om R kirke, 1696, Aarh aarb 1933, 97 f, Tage Christiansen: Fra Veng til Øm, Berl aften, 19. nov 55, jvf Kr dbl 10. aug 57. Nord ugebl f katolske kristne 1911, 1934, 1962. Sv. Green-Petersen: Øm klosters grundlæggelse og biskop Svend i Øm (smst) Aarh aarb 1964, Jac Isager: 27 abbeder.

SØNDER VISSING — VOERLADEGAARD

Sønder Vissing sogn, 4026 ha, grænser mod nord til Salten langsø, den østlige del er Gudenaa-dalen, iøvrigt overvejende stærkt bakket, med stejle, ofte skovklædte skrænter og ufrugtbare sletter; ujævnt bakkeland mod vest. Meget smukke skove (Addit skov, Nørreskov, Sønderskov), mange smaasøer, storslaaet naturskønhed. Loddenhøj 129 m, Kongenshøj 112 m, Trebjerg høje 124 m. Den maleriske Løndal. Byerne SV, 238 indb, skolen var rytterskole, ny skole 1893, bibl, fh fra 1888, alderdomshjemmet Toftegaarden fra 1960, sportsplads — Addit m fh, bebyggelserne Vissingkloster med flygtningekirkegaard, Voervadsbro, Vilholt, Funkisby (opf af ejeren af Vissinggaard) Sandmark med sandgrave (en del i annekset.)

Oldtidsminder: et dyssekammer, en røse, 19 høje, hvoraf flere anselige, 102 høje er sløjfet. Flere bopladser fra Gudenaa-kulturen. Nogle af de største ligger i sognet, især ved Rye bro, hvor der 1957 er bygget museum for de største samlinger. To runesten er fundet (nu ved kirkegaarden).

Vissing kloster blev anlagt før 1249 for benediktinernonner nord for Gudenaaen. Man kender kun lidt til dets historie, kong Abel afbrændte før han blev konge, nonnernes by, Gl Vissing (undt kirken). Efter c 1425 laa klostret øde, og det blev ophævet af biskop Ulrik, Aarhus († 1449). Jorden lagdes under Voer kloster. Klostertomten findes nord for Pindsmølle, paa en tidl halvø vest for Gudenaa, delvis udgravet 1915.

Der har været 4 **helligkilder** i sognet (Schmidt, 148).

Vissing birk bestod af S. Vissing og Træden (undt kirken), nedlagt 1573.

Ved præstegaarden fandtes 1898—1901 99 specidaler fra 1642. Et kgl jagthus nævnes ved pgd 1604.

Gaarden **Løndal** (984 ha, deraf 889 skov) ejedes 1899—1925 af kfrd **Vilh. Jørgensen**, der øgede arealet betydeligt og 1911—14 opførte den meget anselige hovedbygning (arkit. Gotfred **Tvede**), et herregaardsanlæg i stor stil, smukt beliggende med stor park i stærkt bakket terræn. Det gl teglværk er atelierbygning. Fru J. smykkede Sdr V kirke (se s 477).

Nuv ejere er Js børnebørn: LRsagf Palle Bruun og frk Anna I. Bruun.

Addithus, 678 ha, deraf 581 skov, ejedes fra 1882 af landbrugsmin, kmhr **Knud Sehested**, der øgede arealet og 1895 byggede den anselige hovedbygning, et særpræget dobbelthus, meget smukt beliggende højt i skoven, med udsigt over Galten sø. Sjældne træer i parken. Knud Sehested døde 1909, et monument er rejst over ham paa Møgelbjerg. Gaarden solgtes 1954 til minister **N. P. Arnsted**, † 54, hvis søn (dir i F. L. Smith & Co) nu ejer den.

Godsejer **E. Schou**, Palsgaard († 1924) oprettede 1915—20 ved køb af nogle gaarde og mindre ejendomme samt en del skov godset Vissinggaard.

Sdr V sogns historie er iøvrigt udførligt skildret i Ch. **Heilskov**: Sdr V sogn, 1952.

Voerladegaard sogn, 3286 ha, langs Mossøs sydside, er bakket, naturskønt, m smukke, vide udsigter, rigt afvekslende m skove, marker, bakker og Gudenaaens brede del. Byerne: V (301 indb) med centralskole fra 1957, børnehjem (28 børn), bibl, fh fra 1957, Gantrup med fh, Dørup, Hem, med hotel Hem odde, Voervadsbro med fh. Højlund med vandrerherberget Kanohytten.

Oldtidsminder: 8 høje, 57 sløjfet.

Voer kloster (Benediktinere) nævnes 1183 (oprind for Cluniacensere). Havde betydeligt jordegods (ogsaa i Thy, paa Mors og i Sønderjylland). Ved Vissing klosters nedlæggelse c 1428 kom en del af dettes gods til Voer kloster, vist ved mageskifte med Aarhus-bispen. Klostret blev reformeret omkr 1475 og fik strengere regler. Klostret skal være brændt 3 gange. En munk fra Voer kloster, **Mads Knudsen**, udnævntes 1492 til biskop i Grønland, men kom aldrig derop. Ved reformationen fik klostret lov til at bestaa, men 1552 overflyttedes munkene til Øm. Samtidig lagdes godset under Sønderborg slot, og efter 1560 sank klostret i grus. To altertavler sendtes til Ejsing kirke og Dronningborg slot. (Khst saml 4. r, V, 84 f, Aarh st aarb 1919). Voerladegaard by fik navn efter ladegaarden, der hørte til klostret.

Voer klostermølle tilhørte 1829 stiftamtmd **Niels de Thygesen**, Mattrup, fra 1889 ejet af **E. Bodenhoff**, nu under et A/S. Den 1872 opførte hovedbygn ligger paa klostrets grund, som iøvrigt aldrig er nærmere undersøgt, bortset fra en mindre gravning i haven 1935 (C. M. Smidt). Klostret laa her paa den flade grund ml søbredden og bakkerne. Møllen har haft stampeværk og har stadigt træsliberi og en papfabrik. Ligger idyllisk.

Der har været en **helligkilde** ved Dørup (Schmidt 148). Voer var eget birk til 1623.

Af den ældre præstehistorie

Voerladegaard hørte under Voer herred til 1822. Et klemmebrev 1555 bestemte, at beboerne skulle benytte V klosterkirke som sognekirke. Men denne blev revet ned efter 1568. 1573 omtales Voer som anneks til Sdr Vissing. Den første luth sp, hr *Peder*, havde været munk i Voer kloster (eller Øm). *Jens Mikkelsen* var her i 41 aar til c 1590. Provst *Ole Olufsen* var her i 32 aar til c 1622, provst *Erik Holgersen Grøn* i 40 aar til c 1662, *Niels Olufsen Kattrup* i 32 aar til 1694. Efter *Otto Weis* († 1696) kom *Fog Jacobsen Ørsted* (1696–1721), over hvem der staar en sten i vaabenhuset. Han mindedes længe, var flere gange i livsfare, da der ingen brugelig bro var over aaen i den dybe dal der skiller Sdr V fra annekset. *Frederik Hansen Curtz* (1721–60) var borgmestersøn fra Kolding, hvor han havde været hører. Præstegaarden brændte 1744. Biskop *Hygum* skriver 1. sept 1748 v visitatsen, at »C prædikede tydeligt og vel, ligesom han iøvrigt er af et redeligt gemyt og et ustraffet levned. Ungdommens forfremmelse i deres kristendomskundskab var i disse sogne ikke meget kendelig«. Der høres ikke om pietisme her. *Chr. Ottosen Sommer* (1756–95) af Sjelle-S-L, var gift med formandens dt, omtales som en fin, fornem mand (W III, 601). Præstegaarden brændte atter 1794.

Pastor *Ole Arntzen* (1795–1846). Var rationalist. Han omtales som hverken særlig begavet eller videnskabelig dannet, han gjaldt for at være en god, regulær taler og ivrede især mod drukkenskab. Han var en dygtig landmand, der navnlig arbejdede for at udbedre kartoffelavl, saa han til sidst lagde 100 tdr kartofler om aaret og uddelte mange læggekartofler gratis. Skønt han personligt hadede tobak, lærte han bønderne at dyrke tobak. Han skaffede væddere for at forbedre faareracen, og han podede frugttræer, ligesom han bortskænkede c 2000 frugttræer. Han var ogsaa virksom for vaccinationen.

Han talte med en vis stolthed om sit avlsbrug og havedyrkning (DBL I, 527, BDG I 198, E I 24). Hans dattersøn, den senere saa kendte pastor *S. Høgsbro* (se sp Bjerreby) var hjpr her 1844–46.

Tiden efter 1849

Der har ikke været vækkelser ell større kirkelige begivenheder. Den kirkelige interesse har været størst i Sdr Vissing. Alminde-

lige folkekirkelige forhold uden retningsmodsætninger. Interesse for politik, oplysning og idræt. »Østjysk« (J. Ammundsen).

Pastor *J. L. Tommerup* (1846–77) var af god gammel pgdkultur. Hans søn, der var sp i Hesselager, omtalte ham som n højkirkelig med sympati for de grundtvigske. Provst *A. Jensen* (1877–84) var en repræsentativ og myndig præst, ikke ven af IM, en flittig teolog, som især dyrkede exegese. Pastor *L. V. Hertel* (1884–88) var kendt som en af Santalmissionens dygtigste forkæmpere og kendere, han redigerede Santalmissionens blad og udgav flere skrifter om denne mission. Han var en alvorlig mand, grundtvigsk, men samlede ikke mange om sin forkyndelse. Han var sønderjyde, og enkelte fandt ham noget stejl. Hans helbred var ikke stærkt (se her III, 326). Pastor *E. P. C. Vendt* (1888–98) var af den ansete grundtvigske slægt fra Mellerup (se der) og Samsø. Han selv var nærmest højkirkelig, en stille, fredens mand.

Pastor *N. P. J. Bak* (1898–1912) havde alle sine 3 embeder paa Himmelbjerg-egnen. Han omtales ndf, var en af de gode gamle grundtvigianere. Han vandt en stor plads i befolkningen. Forsamlingshusene fik i disse aar en del betydning ved foredrag, gymnastik osv. Kirkelivet var n gr.

Provst *A. C. Juhl* (1912–21) var n gr. I disse aar var der ret store KS kredse, gdjr *John Kristensen* var gr leder.

Provst *S. C. G. Sparsø* (1921–32) var ogsaa n gr, men ikke stærkt partipræget. Han mindes som en dygtig og flittig ung præst, der gik godt ind i befolkningen.

Pastor *L. L. Balslev* har virket her siden 1932, ogsaa n gr, har gjort et godt arbejde bl ungdommen som hovedkredsfmd i DdU til 42. Han skildrer forholdene nu som almindelige, folkekirkelige uden særligt retningspræg. Der er DdU (50 mdl), intet særligt.

Blandt lægfolk nævnes lærer *Kr. Kjartan Møller,* Sdr V og gdjr *N. P. Sørensen,* som er næstfmd i mghr.

Gdjr *Chr. Hull* († 53), Vissingkloster, skabte den store samling af oldsager, c 30.000 stk, fundet her paa egnen. Chr. Hull havde opholdt sig 7 aar i Canada som pelsjæger og fribytter, købte saa gaarden ved Salten sø, blev en stor amatør-arkæolog. Samlingerne er samlet i forn museum for Gudenaa-kulturen, en seværdighed, som føres videre af hans søn, *Rasmus Hull.*

Centralskole i Sdr V 1965, leder *S. L. Pedersen.*

Centralskole i Voerladegaard fra 1957. Leder: *Hj. Østergaard Christensen.*

1912 oplyses: Jævn kkg, intet retningspræg, velvilje, 4 fh, ungdomsf. 1921: Kkg god i Sdr V, ret god i V, store kredse af KS i begge sogne, 3 DdU, 4 foredragsf, ret stærk afholdsbev, en god arbejdsmark, voksende hørelyst. En dygtig og alvorlig præst vil sikkert faa en god gerning og finde støtte dertil. Besværlig kirkevej, over en dyb dal.

1932: Kkg 10 og 7 pct, gode forhold, velvilje, KS (60), ingen retningsmodsætninger, godt sted at være præst, ØM kreds i pgd. 1943: Kkg 6 og 2 pct, velvilje, ingen retningsmodsætn, DdU, maanedl gudstj i Gantrup, fh. 1959: Almindelige, folkekirkelige forhold, ingen retningsmodsætn, DdU, 6 fh, enkelte Jeh Vidner. 1963: do. Se ovf.

Sønder Vissing kirke, nordligt i byen, indv. til Sct Nicolai, er ret lille, skib og kor er romanske, af graa granit, fraadsten og al. Syddøren er bevaret Ikke vinduer mod nord. Lille sengotisk taarn med pyramidetag; senere vaabenhus mod syd. Sengotiske hvælvinger med ornamenter, glasmosaikvindue i koret (ved Johs. Kragh), skænket 1910 af kfraadinde Plenge Jørgensen; altret ombygget 1911 (formet som et retabel) af Johs. Kragh. Den gl altertavle er ophængt paa korvæggen. Ny cementfont. Prædikestol fra 1585. Ved restaurering 1951 blev stolegavlene fornyet efter tegning af arkit Hans Georg Skovgaard, og billedskærer V. Foersom Hegndal, Risskov, udskar en billedbibel paa stolegavlene med 13 motiver fra Det gl Testamente, og 12 fra Det nye Testamente (fra julenat til dommedag). Paa 2 stolegavle, der staar for sig selv, er indskaaret Series pastorum. De smukke egetræsstolegavle er en seværdighed, en billedbibel i træskærerarbejde. To kirkeklokker, en mindre uden indskrift, en større, skænket af kfrinde Jørgensen 1936, udsmykning af H. G. Skovgaard. I vaabenhuset gravsten over præsterne Ørsted, Sommer og Arntzen. Stor runesten, fundet 1836 i kirkegaardsdiget, indmuret i vestgavlen, mindre runesten i vaabenhuset. Kirken har 140 sd. Orgel. Stort modelskib, fregat med 3 dæk, fra c 1750. En korsmærket sten ved kirkegaardsporten.

Wimmer: Dsk runemindesm nr I, 5 og II, 75, Menighedsrbl 1952, nr. 3. Berl Tid 18. febr 52. Mack J G 24.

Voerladegaard kirke, nordligt i byen, i skovbrynet nær Mossø, er anselig, hvidkalket, bestaar af apsis, skib og kor fra romansk tid, taarn ved skibets sydvest hjørne og vaabenhus fra c 1650 mod syd ved taarnet. Den meget høje kirke er romansk, overv opført af fraadsten og kamp. Kor og skib har rundbuefriser under gesimserne, begge døre er bevaret, syddøren bruges. Flere vinduer er bevaret. Overhvælvet. Store spidsbuevinduer. Efter overhvælvingen er det ret lille taarn med pyramidetag opført i skibets halve bredde, saa det indgaar i den kamtakkede vestgavl. Altertavlen har dele af en tavle fra 1752 med nadvermaleri. Den blev omdannet 1871, da der indsattes et maleri af Kristus, der velsigner børnene, nu ophængt i kirken. Lille sengotisk alterkrucifix, skaaret i renæssancetiden. Stager fra 1593. Romansk granitfont med løvefigurer. Højrenæssanceprædikestol fra c 1600 (som Falling). To klokker, den sidste skænket 1957. Gravsten. 160 sd. Orgel.

Mackeprang, D 234 f, 239, 246.

Folketal: 1850: 651 og 617, 1901: 923 og 843, 1921: 989 og 944, 1960: 1012 og 1070.

Altergæster: 1922: 400 og 400, 1930: 537 og 354, 1942: 250 og 160.

Menighedsraad: 1922: Gr og u p, 1934: 4 gr, 2 IM, 1 soc, 6 u p, 1945: 1 soc, 12 u p, 1957: 14 u p, 1961: 2 soc, 12 u p.

Kommunevalg: 1943: Soc 225 (3), venstre 570 (6), 1962: Soc 282 (2), venstre 568 (6), RF 94 (1), Husm 65 (0). Fmd: Gdjr **A. Boes.**

Sognepræst

Indt 1859: a) 102 rug, 63 byg, 64 havre, b) 65 rdl, c) 1 lpd ost, d) 270 rdl, e) 130 td ld, 7 td hartk. God firlænget bindingsværkspgd. 1870: Regul 2528 kr, netto 4424 kr. — 1913: 3. kl, 1922: 2. kl, 1958: 12. kl. Meget smukt beligg pgd fra 1914.

11. 24. dec 1846–4. jan 77 (sp Ring-F 12. nov 28): **Jens Laurits Tommerup,** * 17. febr 01 Drejø. Forældre: Sp i Stenstrup-L Peter T, † 36 og Nicoline Christiane Vilhelmine Fog (af Stenstrup-L). Stud Od 17, c okt 21 (1), lærer, afsk 4. jan 77, † 20. sept 88. ~ 6. maj 29 Elise Nyboe Fabricius, * 30. april 10 Snejbjerg, † 6. nov 86. Forældre: Sp Ksstrd Johannes F, † 47 Sjørring-T og Vilhelmine Benedicte Clausen af Ho-O. – Søn: Hesselager. Sønnedatter ~ Berthelsen, Starup-G. Søster ~ Brandt, Skeby-O. Fætter Fog, Skydebjerg-O.

Hustrus broder. Kirkehistorikeren A. Fabricius, Holme-T. Søster ~ Trojel, Rynkeby-R. Stamt 27. Om pastor T se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Tommerup
1871—77: **P. Tommerup,** se Hesselager.

12. 13. marts 1877–25. marts 84 (ord kat Hillerød-NH 28. jan 74). Provst **A. Jensen** provst her 8. sept 79) fl t Bodilsker-Nexø, se Magleby, Lgld.

13. 4. juni 1884–16. marts 88 (sp Vejerslev-B 10. juli 79): **L. V. Hertel,** fl t Brenderup-O, se der.

14. 5. juni 1888–24. maj 98 (sp Aadum 21. april 85): **E. P. C. Vendt,** fl t Ulsø-ØE, se der.

15. 13. juli 1898–14. juli 1912 (sp Røgen-S 31. aug 91): **Niels Peter Jensen Bak,** * 14. juli 51 Lyngaa. Forældre: Gdjr Jens Pedersen B og Henriette Caroline Nielsen. Stud Randers 70, højskolelærer i 5 aar, c 81[1] (h_1), kkp Klim-T 19. maj 81, sp Rye 31. juli 82, † 14. juli 12 (hans 61 aars fødselsdag). ~[1] 6. juni 81 Ane Kirstine Christensen, * 25. sept 54 Dalby, Bjerge herred, † 10. maj 90. Forældre Gdjr, medl af den grundlovgivende rigsforsaml Christen L og Ane Hansen. ~[2] 17. dec 91 Karen Signe Petrine Albrechtsen, * 23. jan 57 Boeslunde, † 7. juni 17. Forældre: Tømrer, husmd Jens A og Ellen Kristine Wedel.

Pastor Bak hørte til de gamle grundtvigianere. Allerede som student var han højskolelærer og foredragsholder og gjorde et oplysningsarbejde blandt landbefolkningen, hvor han helt følte sig hjemme. Sin første hustru hentede han i Dalby valgmenighed. Han var ved sin særegne, hjertevarme forkyndelse til velsignelse for mange, men der var dem, der fandt ham frastødende, lærte de ham imidlertid rigtigt at kende, hørte de ham dog gang paa gang. Man forstod, at man her stod overfor en mand med et ejendommeligt klart syn paa livsværdierne, en mand med rig erfaring og forstaaelse, og hvis tanker det var værd at faa del i. (Horsens folkebl 15. juli og 20. juli 12). Han var meget afholdt. 14. juli 1913 afsløredes en mindesten (granitstøtte med portrætmedaillon) udenfor Sdr V kirke.

16. 11. dec 1912–19. sept 21 (sp V Tørslev-S 22. jan 09) Provst **A. C. Juhl,** provst her 29. sept 14, fl t Grejs-S, se der.

17. 9. dec 1921–14. april 32 (hjpr Davids k, Kbhvn 25. aug 18, kkp smst 1. april 21): Provst **S. C. G. Sparsø,** provst her 20. juni 29, fl t sp Søllerød, se der.

18. 13. juli 1932 (sp Hersom-B-K 25. jan 26): **Lars Leth Balslev,** * 2. jan 00 Skibet, Faderen: Sp Skibet, † 61, se der (af Paarup). Stud Frborg 18, c 25[2] (h_1). ~ 20. maj 37 Karen Margrethe Schmedes, * 15. okt 18 Brædstrup, † 2. juni 65. Forældre: Kredslæge Holger S og Anna Helene Krogh-Jensen. – Broder: Rkp Sct Mikkels k, Slagelse-sp Hejninge. Farbroder: Vartov. Faster ~ Mogensen, Gislev-E. Stamt 4.

Fmd Horsens konvent 37—43, hovedkredsfmd DdU 38—42.
Fru B havde medaillen f druknendes redning.

Litt: Foruden ovenn og C. Heilskovs bog om S V af 1952: Antiquar Tidsskr 1852—54, s 289 f. Khst saml 6. r, III, 179. Poul Rasmussen: V kloster, Østj hj 1955, 126 f, om møntfundet se J. Olrik: Drikkehorn og sølvtøj, 1909, Therkel Mathiasen: Gudenaa-kulturen, Aarb f nord oldk, 1937, 40 f, N. F. B. Sehested: Archæol unders 1878—81, 115 f, M. Møller: Sdr V sogn rundt, Aarh aarb 1931, 182 f, Jy saml 5. r, II, 1936, 304 f, Chr. Heilskov: De sytten søers sogn, Østj hj 1951, 5—52, do: Om Klostermøllen, Aarh aarb 1943, 65 f, Sigurd Elkjær: Fra Dørup ved Mossø, Aarh aarb 1933, 22—46.

VINDING — BRYRUP

(Vrads var tillige anneks til 1. april 1906).

Vinding sogn, 1797 ha, er højtliggende (Ottehøje 145 m), bølgeformet, lette sandjorder, smukke dalstrøg, banen gaar gn en dalfure. Mod nord store skove. Byen V med fh fra 1890.

Oldtidsminder: 26 høje, gruppen Ottehøje, meget smuk, to landhøje (47 m lange), 53 høje sløjfet. Helleristningssten ved Fuglsang.

Gaarden **Fuglsang** ejedes til 1918 af dr **Stanley,** en søn af den berømte opdagelsesrejsende, nu udstykket.

Bryrup sogn, 2246 ha, er højtliggende, stærkt bakket. Bryrupsøerne (Karlsø, Langsø, Kvindsø, Kulsø) skiller sognet fra Vrads. Tunneldal med stejle skov- og lyngklædte skrænter. En del skov og plantage. Velling skov meget naturskøn (en af de danske skove, der har det mest kuperede terræn) Skoven, nordligt i sognet er 372 ha gennemkrydses af dale, »Velling gavl« er 130 m, Kannikebjerg 128, smaa søer. Sommerhuse ved søerne. Hotel ved Velling Koller. Søgt udflugtssted.

Byerne: B, stor, bymæssigt bebygget stationsby, 440 indb, med centralskole fra 1962, bibl, alderdomshj, mh, sportspl, 3 savskærerier, rutebilst, m m, Velling, Løve, Katrinedal med fiskedamme og vandrerhj »Rast« fra 1939, bebyggelserne Øster- og Vesterhaab, Sejt, Sølyst m m.

Oldtidsminder: 23 høje, hvoraf flere anselige, 105 høje sløjfet. Ved Kolpengaard er gjort offerfund fra bronzealderen. Møntfund ved Kongsø.

Gaarden **Kongsø,** samlet 1898 af kfrd **Vilh. Jørgensen,** Løndal, 653 ha, ejes nu i 3. slægtled af slægten **Hostrup-Schultz. Krude mølle** var kornstampemølle. Omkr 1710 anlagde **Palle Møller** en fabrik for skæreknive og leer m m i Nørremølle (nu Katrinedal), Tem sogn, og 1716 anlagde han en lignende fabrik i Bryrup, den beskæftigede 70—100 mand, nedlagdes 1767. Palle Møller døde 1757, begravet her. (Jy saml 3. r, I, 140–79. DBL XV, 436). – Det var jernbanen 1899, som forvandlede dette afsides hedepastorat. Før banens anlæg bestod Bryrup kun af kirken, en lille skole og en fattiggaard. Bryrup var i mange aar endestation for banen (Horsens—Silkeborg).

Af den ældre præstehistorie

Der har været hyppigt præsteskifte i det (især indtil Vrads blev udskilt) i sin tid afsides, besværlige og udstrakte pastorat. Befolkningen var fattig, præget af slid og nøjsomhed, samt baade af ærbødighed for kir-

ken og lyst til at holde gilder. Den første luth sp skal have været *Søren Bruun.* Provst *Andreas Pedersen* († 1595) var her i 43 aar, havde været amanuensis i Aarhus. Den flg sp hed ogsaa *Andreas Pedersen* († 1621) *Anders Nielsen Sveistrup* († 1662) vist af Dover-V efterfulgtes af *Poul Nielsen Brandt* († 1683) af Lading-F-S.

Johs Clausen Trævonius (1683–92) var »meget chikanøs) (W III, 583) og blev afsat 1692.

Han havde ført en ret omskiftelig tilværelse, inden han kom til Vinding. Han var præstesøn fra Skaane, som dengang hørte til Danmark, og blev student fra Helsingør i svenskekrigens tid og kandidat i 1660. Han var lærer hos svenske rigsraader, var med en Ostindien-farer og siden sognepræst i Skaane og derefter i Haasum-Ramsing i Salling, inden han kom til Vinding. Om hans stridigheder med menigheden har historikeren C. Klitgaard fortalt en del i Historisk Samfunds aarbøger for Aarhus stift.

Den første klage, der kom i 1689, lød paa, at han havde ønsket ulykke over sognefolkene og dem, han var vred paa, og over, at han havde prædiket hadefuldt, skældt ud og ønsket forbandelse over menigheden. Da han kom for provsteretten i Vinding kirke, forklarede degnen, at præsten havde sagt: »Nu ser jeg, at I bliver ved eders gamle manerer at sætte huen paa under prædiken, og at degnens embede er helligere end præstens, da I under sangen tog huerne af«.

Et andet vidne fortalte, at Jens Kæmpe havde siddet med huen paa nytaarsdag, skønt præsten havde formanet ham til at tage den af.

Der synes navnlig at have været krig mellem præsten og herredsfogden i Velling, for aar 1690 klagede præsten over, at herredsfogden forsømte kirkegangen og ikke havde været i kirke nogen bededag eller ved fasteprædiken og siden pinse ikke havde været i kirke mere end højst syv gange og hans kone kun tre gange. Herredsfogdens kone forsvarede sig med, at hun havde været sygelig. Der holdtes flere provsteretter i den anledning, og herredsfogden drillede præsten med, at naar præsten lod sognebørnene indstævne for provsteretten, indstævnede han dem samme dag for herredsretten.

I 1691 rettede herredsfogden det store skyts mod præsten, da han for provsteret opstillede syv anklagepunkter, bl a at han tog betaling, hvor han ikke havde lov til det, og at han undlod at begrave de døde, hvis han ikke fik en daler, hvorfor gravene stod aabne i otte dage.

Der faldt flere bøder til præsten, en gang 20 daler til herredsfogden for omkostning og tæring og 40 daler til fattige præsteenker, men krigen førtes videre, og præsten forløb sig overfor provsten under visitats i kirkerne; ved en provsteret i Grædstrup kirke mødte han beruset og løb ud af kirken, idet han sagde, at han ville tugte herredsfogden. Han blev da ved et landemode i Aarhus fradømt embedet, men fik lov til at blive der naadensaaret ud, men nægtede at flytte, saa retten maatte tage affære endnu engang.

Der blev senere skrevet spotteviser om præsten, og de findes i Det kgl Biblioteks Thottske samlinger, den ene vise paa 48 vers. Det synes heraf at fremgaa, at præsten flyttede fra Vinding til Nibe, men siden antydes det, at han ogsaa har holdt bordel i København og levet af kvinders utugt.

Hvorvidt dette er rigtigt maa staa for viseforfatterens regning.

Trævonius lod skriftemaal og altergang forrette af en ukendt person i »en rød filemults kjole«, var grov mod provsten. Naar han takkede for offer, forbandede han dem, der gav for lidt (Ny khst saml 1, 24, W III, 583).

Provst *Mourits Christensen Meier* (1692–1738) var ortodoks teolog. Mag *Søren C. Giessing* (1739–43) var »expedit og veltalende, men liderlig og drikfældig, en vidtløftig herre, til sorg for sin familie. Han kom hertil fra Klim, hvor hans levnet var saaledes, at det er bedst at tie derom.« Ved sin kaldelse til Vinding-B-V maatte han ved Aarhus landemode underskrive en streng forpligtelse. Siden da var hans levemaade ikke saa forargelig, »Dog var han ikke, som han havde lovet at være.« (S. Elkjær i Aarh aarb 1931, I-II, W III, 584). – Det blev ikke bedre med hans eftermand, *Hans Holm* (1743–47), »hans levemaade var hartad som formandens«.

Andreas Klein (1747–54) var fra Maribo, han blev kun 48 aar. Biskop *Hygum* skriver ved visitatsen trin sønd 1748:

»Sogne Præsten Hr *Andreas Klein* prædikede og viiste sig dertil ikke at være ilde skikket. I det øvrige fandtes alting udi slæt Tilstand og iblandt Ungdommen en bedrøvelig Vankundighed, hvilket dog ikke saa meget kunde tilregnes den nuværende Sogne-Præst, som nylig var kommen til Stedet. Men det har været en særdelis Fatalitet og Vanheld for disse 3 Meenigheder, at de en Tid lang er bleven straffede med adskillige uduelige og forargelige Lærere, den ene ringere qvalificeret end den anden, hvorover alting er geraadet i den Uorden, som ikke saa snart staar til at rætte.«

1754–85: *Jens Holst,* 1785–93: Provst *Jokum Monrad,* forflyttet til Aale-T, *Laur. Meyer* (1793–1822), 1822–27: *H. F. Petersen,* anset og dygtig, havde egr til embedseksamen, forflyttet til Holstebro-M, *H. P. Engelbreth,* (1828–36), forflyttet til Ørbæk, en højt dannet, aristokratisk mand af Mynsters type, *P. A. F. Theilade* (1837–44), af samme type som formanden.

Tiden efter 1849

Det kirkelige liv har væsentlig været grundtvigsk præget. Flertallet af gammeldags kirkelig indstilling. Almindelig velvilje.

Provst *C. P. Clausen* skriver:

»Vinding og Bryrup sogne ligger i den naturskønne egn sydvest for Silkeborg. Her veksler dal og bakker med gammel skov og blinkende smaasøer. Smaa hedelodder findes hist og her, men størstedelen af hedearealerne, som fandtes i slutn af forrige aarh, er nu tilplantet eller taget under plov. I Vinding sogn var jordbunden rigtig god og ydedygtig, men i Bryrup sogn kunne det flere steder være træls at arbejde med jorden, og høstudbyttet var ofte ringe. Men befolkningen tog

dagens slidsomme gerning med godt humør og var i besiddelse af et frisk og djærvt lune, der ikke levnede plads for nogen klage eller misundelse over for bedrestillede. De fleste huse var af bindingsværk, en enkelt jordhytte fra den tid blev foreviget af den kendte maler *Gotfred Christensen (Anes hytte)*. Levemaaden var jævn og nøjsom. Sjældent kom de uden for sognets grænser. Da de fleste var selvforsynende med mad og klæder, havde de ikke ret tit ærinde til købstaden, i alt fald ikke før der kom bane fra Horsens til Bryrup; vejene var jo for de flestes vedk sandede og ikke indgrøftede og fristede derfor ikke til langture hverken til fods eller i en haard fjælevogn.

Det var sognenes eget indre liv, man var interesseret i, og hjælpsomhed under sygdom og fattigdom var en selvfølgelig ting. Udadtil søgte man at følge med saa godt, det lod sig gøre gennem aviser, der dengang dog ikke var almindelige i hvert hus, i tidens strømninger, ogsaa i *politik* – en valghandling ville ingen mand med respekt for sig selv gaa glip af. – I et saadant samfund har *skolen* stor betydning, og det var saa heldigt, at der i den periode var saadanne dygtige lærere som den kendte *N. C. Rom, J. Kjær* og *Chr. Fr. Rix* ved sognenes skoler. Folk ville gerne høre, men de var ogsaa som regel gode til at fortælle. Gamle sagn og viser havde de oplagret i erindringen og kunne gengive dem paa frisk og djærv maade. En gammel kone, kaldet *Kilmaren* efter sin tredie mand, som var kileskrædder, kunne saaledes recitere en bindevise paa over 30 vers, som hun havde hørt i sin ungdom, og hun var ikke den eneste, der huskede godt, ikke blot de gamle overleveringer, men ogsaa salmer og katekismus huskede de fra den tid, de gik i skole. Skolen viste vej til kirken, og denne anvisning blev fulgt, selv om kirken ikke virkede dragende ved sit ydre, lille og prunkløs som den var; varme var der ikke i kirkerne dengang, saa der kunne være koldt en vinterdag med haard frost. Men evangeliet havde man brug for, og saa kom de, selv om kirkevejen kunne være lang og de gamle kirkestole ingenlunde behagelige«.

Præsterne *A. Winther* (1844–53) og *B. Westesen* (1853-64) er nu glemte. *F. C. P. Moth,* (1864–91) en svoger til præsten i Gylling *Otto Møller*, hørte til den gamle skole, brugte ikke de stærke ord hverken til tugt eller formaning, men aflagde et redeligt vidnesbyrd om kirkens tro og lære. Nogen fremragende prædikant var han ikke, gjorde sig maaske ikke umage derfor, men afholdt blev han alligevel og bar navnet »Wo' Faae« med ære. Livet i præstegaarden bar præg af gammel kultur; flere dygtige børn er udgaaet derfra.

R. P. J. Haugaard (1892–96) var udgaaet af den jævne landbostand, han forstod den jævne befolkning og forsøgte at leve og til dels at tale som de folk, hvis præst han skulle være. Hans prædiken var mild og hjertelig og ægte evangelisk. Han sluttede sig til den gr retning, hvilket faldt godt i traad med den almindelige indstilling i sognene, der var paavirket en del af den bevægelse, der udgik fra Silkeborg konvent, hvor mænd som *Hostrup* (Silkeborg) *Teilmann* (Bering), *Konradsen* (Hvirring), *Malling* (Odder) og fl var ordførere, ligesom der ogsaa kom paavirkning i samme retning fra Vestbirk højskole, hvor adskillige unge fra disse sogne tog hen til møder og undervisning.

Med pastor *J. A. Hansen* (1896–1904) kom IM til pastoratet. Ganske vist havde der før den tid været enkelte familier, der sluttede sig til IM, men det var først med pastor *Hansen*, der kom en indremissionsk vækkelse, navnlig i kredse, der ikke tidligere havde haft noget med kirken at gøre. Der kunne i disse aar være nogen spænding mellem de kirkelige retninger i pastoratet, hvilket førte til, at nogle familier løste sognebaand til pastor *Bak* i Sdr Vissing. Men bortset herfra har de kirkelige retninger arbejdet i god forstaaelse om kirken og dens forkyndelse.

Pastor *J. A. Hansen* var livlig og aktiv, interesseret i sognenes liv, ogsaa politisk (blev senere ftm, socdem). Han var ivrig Blaa Kors mand, og gjorde et arbejde paa at faa oprettet Blaa-kors-redningshjem *Kærshovedgaard,* Vrads.

Pastor *T. Terkelsen* (1904–13) var afgjort gr, holdt mange foredrag, en praktisk dygtig mand, selv opvokset paa landet og kendt med landforhold og præget deraf.

Provst *C. P. Clausen* (1913–28) har ovenfor skildret sognets kulturhistorie. Han mindes som en meget dygtig præst og provst, nærmest gr, afholdt. (se Kattrup-ØT).

Pastor *F. H. Beck* (1929–55) var ogsaa gr, IM gik trofast i kirke hos ham. Hans beskedne, ægte færd gav ham en god plads blandt beboerne. Man satte ham højt som præst og menneske.

Pastor *J. M. Lidegaard* har været her siden 1956. Han er gr og hovedkredsfmd i DdU.

Forholdene skildres: Velvillig befolkn, væs gr præg, ellers gammeldags kirkelig indstilling, mdl ungdomsmøder i pgd eller i skolerne, 2 IM smf, 2 DdU, fh, jævne landforhold og stationsby.

Blandt lægmænd nævnes: IM: Indremissionærerne *K. Knudsen,* B (1908–19) og *P. V. Greibe* (1919–23), bmd *Louis Larsen,* og gdjr *P. Porup,* B, gdjr *Rik. Petersen,* tømrer *L. P. Sørensen,* B, gdjr *Carl Hansen,* B, og især førstelærer *Niels Fr. Sørensen,* (* 1870, Holtum, Grejs, † 52). Han voksede op i en børneflok paa 10, kom tidligt ud at tjene, kom paa højskole, tog lærereks i Nr Nissum, blev lærer i Hjarup, og lærer i Vinding 1902–39. Pastor *J. Andreassen,* Ho, skrev om ham (IM tid 1952, 405): S var en lun og beskeden mand, fra sin ungdom rede til at vejlede og retlede, naar der blev kastet grums paa det hellige og rene. Tidligt blev han omvendt, var som ganske ung sdskleder og medstifter af KFUM i Bredballe. I Vinding var han i mange aar IMs fmd, desuden i mghr, fmd Blaa Kors, fmd i brugsforen. Han holdt mange møder for IM og for de unge, en af de solide menighedspiller, paalidelig, sandhedskærlig og retfærdig. Efter sin afsked flyttede han til Brædstrup, hvor han døde 1952 og blev begravet der.

Gdjr *J. L. Ejlersen,* V, i mghr og provstiud-

valg. – Tømrermester *M. Jensen,* B, ogsaa i mghr og provstiudvalg.

Lærer *Jens Vinther,* Løve (* 88, † 64) var en af egnens fremtrædende mænd, i 22 aar sogneraadsfmd, havde mange tillidshverv.

Lærer *Aage Markussen* (* 97, † 56) var næstfmd i Dsk kirkemusikerforening, blev lærer i Velling 27, dygtig og interesseret lokalhistoriker.

Desuden nævnes lærer *Søren Petersen,* V og gdjr *Karl Jensen,* Lykkesro.

Pastor Beck omtaler ogsaa malermester *A. Thygesen* som sin gode støtte.

Centralskole i Bryrup 1962. Leder: Skoleinsp *F. E. Staugaard.*

1926 oplyses: Kkg 12 og 15 pct, gr præg DdU, 2 fh, 2 IM smf (25 og 30), 1939: Kkg 8 og 10 pct, velvilje, væs gr præg, ell u p, 2 IM smf (15 og 20) DdU, 1947: Kkg 5 og 6 pct, velvilje, væs gr bef, 2 IM smf (15 og 20), 2 DdU, 1958: Kkg 5 pct, velvilje, væs gr bef ell gldags kirk indstilling, ungdomsm i pgd og i skolerne, 2 IM smf, 2 DdU, 1963: Kkg 5 pct, se i øvrigt ovf.

Vinding kirke, ved Horsens—Silkeborg-vejen, er lille og kullet. Skib og kor er romanske, væsentlig af jern-al, koret og en del af skibets nordside har arkadefrise med lisener. Et vindue er bevaret, syddøren benyttes. Vaabenhus mod syd. Skibet har bjælkeloft (afdækket for gips 1962), koret er hvælvet med dekorationer. Nyafrenset alterforside, altertavle fra c 1600 med moderne malerier (Ingolf Røjbæk: Korsfæstelsen) i utraditionel staffering med kraftige farver. Det tidligere korsfæstelsesmaleri fra 18. aarh. Kalk skænket 1742 af Chr. VI. Stager fra 1700-tallet og et par bordstager. Romansk granitfont med løvefigurer, delvis indmuret i korbuen. Lille, slidt, tysk daabsfad fra c 1575 (Spejderne i Kanaan), sengotisk korbuekrucifix fra c 1525. Enkel prædikestol fra c 1700 med snosøjler. Klokke fra c 1300 med majuskelindskr i kompliceret klokkestabel ved vestgavlen (som øverst er af bindingsværk). Romansk gravsten. I korbuen gravsten over pastor A. Sveistrup († 1662). Hovedrestaur 1962—63, nyt gulv af klinker, ny stolestader. 125 sd. Orgel.

Mackeprang, D 234, 250, 269, Uldall: s 23.

Bryrup kirke, nordligt i byen, ved Nr Snede—Silkeborg-vejen, er lille og kullet, opført af fraadsten paa granitsokkel, den romanske del er forlænget i gotisk tid mod vest af munkesten, overhvælvet, korbuen udvidet og gjort spids. Kamgavl mod vest. Vaabenhus mod syd fra c 1550. Renæssancealter-forside med portalfelter fra c 1625, altertavle fra c 1850 (de ældste dele fra Chr. IVs tid). Gethsemanemaleri (af Alexandersen) fra 1868, et ældre korsfæstelsesmaleri hænger i kirken. Stager fra c 1550. Romansk granitfont med løvefigurer, glat fod, enkelt prædikestol fra c 1575, evangelistbillede i et af felterne. Stolestværk og Series pastorum med vidtløftige symbolske detaljer fra 1841. Tremastet kirkeskib. Klokke fra 1759 i en galge paa vestgavlen. Mindetavle over faldne fra 1864. 150 sd. Orgel.

Mackeprang, D 258.

Folketal: 1850: 346, 369 og 339 (Vrads), 1901: 455 og 692 og 523, 1921: 521 og 921, 1960: 438 og 1019.
Altergæster: 1922: 260 og 370, 1934: 302 og 261, 1945: 165 og 202, 1957: 254 og 287, 1962: 178 og 218.
Menighedsraad: 1922: 7 gr, 4 IM, 1 u p, 1934: 8 gr, 4 IM, 1945: 9 gr, 3 IM, valg i B, 1961: 8 gr, 3 IM, 2 u p, valg i B.
Kommunevalg. (V-B-Vrads er een kommune). 1943: Soc 150 (2), RF 545 (7), 1962: Soc 269 (2), Bryrupl 289 (3), Vindingl 168 (1), Hjøllundl 206 (2), Vradsl 124 (1). Fmd: Gdjr **Søren Jensen,** V.

Sognepræst

Indt 1859: a) 98 rug, 11 byg, 23 havre, b) 3 dobbtiende af anneksgd, 13 rdl, c) naturalier, d) 300 rdl, e) 78 td ld ager, 120 td skov og hede, 5 td hark. Ny grundmuret pgd. 1870: Regul 1424 kr, netto 3208 kr. — 1913: 3. kl, 1958: 12. kl, pgd fra 1858.

17. 12. maj 1844–9. aug 53: **A. Winther,** fl t Stigsbjergby-M, se der.

18. 19. okt 1853–15. jan 64 (adjunkt Nykøb ing F 46): **B. Q. Westesen,** fl t Kongsted, se der.

19. 21. marts 1864–31. dec 91 (sp Grindsted-Grene 4. juli 59): **Frederik Peter Christian Moth,** * 2. april 8. Kbhvn. Forældre: Major ved de vestindiske tropper Frederik Christian Patrick M og Caroline Dorthea Bertram. Stud priv 39, c maj 38 (1), hjpr Gaverslund-V 1. jan 54, do Rudkøbing, Bøstrup, Udby, Fyn (hos sin senere svigerfader), afsk 31. dec 91, † 8. april 94. ~ 28. april 60 Elisabeth Augusta Holm, * 28. aug 33 Ronæs pgd, † 17. marts 13. Faderen: Sp i Udby Fyn, † 60, se der. – Hustrus søster ~ Otto Møller, Gylling.

Pastor M færdedes trofast ad de slette sandveje over de mange bakker og dale. Han var en elskelig mand, barnlig og hjertelig og mente alle det godt, men var noget ubehjælpsom, da han blev ældre. Han efterlod sig et godt minde og mange venner her (Lærer Herlev), se iøvr ovf.

20. 7. jun 1892–17. marts 96 (hjpr Romdrup-K-S 10. juli 91): **R. P. J. Haugaard,** fl t Taars, Vendsyssel, se kkp Raarup.

21. 22. juni 1896–15. sept 1904: **J. A. Hansen,** fl t Bredstrup, se sp Fredens k, Odense.

22. 20. dec 1904–10. jan 13 (hjpr Brabrand-Aal 12,00): **T. Terkelsen,** fl t Jetsmark, se Gelsted-R.

23. 13. okt 1913–20. dec 28. (realskolebest. Brædstrup 07): Provst **C. P. Clausen,** provst her 1. nov 21, fl t Kattrup-Ø-T, se der.

24. 9. april 1929–25. okt 55: **Frederik Hansen Beck,** * 8. sept 93 Skanderup, Ribe amt. Forældre: Gdjr Hans Frederiksen B og Eleonora Elisabeth Petersen. Stud Kolding 13 c 29^1 (h_2) † 25. okt 55. ~ 9. marts 34 Sigrid Wilhelmine Warming, * 10. febr 99 Frederiksberg. Forældre: Grosserer Ludvig W og Dagmar Gerda Kirstine Harboe.

BM, Aarh amts plejehjemsf.

Pastor Becks vej til præstegerningen var (ligesom pastor Buus' i Rye) ikke den jævne og almindelige. Han udgik fra et gr hjem, hans fader var den første fmd for Skanderup valgmgh, og tidligt var Fr. B klar over, at han ville være præst. Men han led af en alvorlig talefejl, en udtalt stammen, og det blev hans ungdoms kamp at overvinde denne alvorlige lidelse. Det forsinkede hans studier, saa han først blev c theol, da han var 35 aar. Overlægen i Aarhus sagde, at det nærmest var et under, at han overvandt sin lidelse, saa andre ikke mærkede den. Han *ville* være præst, og han blev sine sogne en god præst. Ved sit 25 aarsjubilæum fik han mange beviser paa, at man satte pris paa ham og hans hustru. Han var en elskelig skikkelse, vidt favnende og fra sin ungdom meget nationalt interesseret. Han var jo vokset op i nærheden af den gamle grænse og havde stor kærlighed til Sønderjylland og udviklingen der. – Provst *Høgild* skriver, at »sin gr indstilling fra barndomshjemmet bevarede han livet igennem. Heraf prægedes hans stilfærdige og vel underbyggede prædikener. I sin omgang med mennesker var han forstaaende og ligefrem,

afholdt af sognefolk og kolleger. Særligt syge og gamle tog han sig af med mange besøg i hjemmene og paa sygehuset. Foruden Sønderjylland omfattede han Østerlandsmissionen plejehjemsf og ungdomsarbejdet med stor interesse«. – Pastor *C. Ruth*, Hvirring, omtaler ham som »en frisk og munter mand med et levende sind. Han betød meget i konventet«. Pastor *K. G. Konradsen* omtaler ham som »en af de fine præsteskikkelser, som man ikke ser saa mange af i vore dage«, og provst *Egede Schack* skrev om sin »beundring for pastor Becks heltemodige kamp med sine talevanskeligheder, og alligevel naaede han virkelig at blive præst. Men dernæst var han et menneske, som man simpelthen kom til at holde af pga hans ædle karakter og gode hjerte. Han havde et hjerte af guld, han sparede ikke sig selv, naar han kunne hjælpe andre mennesker«.

I de sidste aar led han af en hjertelidelse, men havde nu genoptaget sin gerning efter et længere sygeleje. Han havde holdt andagt paa Brædstrup sygehus, da han ved sin hjemkomst fik et ildebefindende, og et par dage efter døde han. Et vidnesbyrd om hans beskedenhed og selvudslettende sind var det, at han havde bestemt, at der ved hans begravelse slet ikke maatte tales om ham, kun Guds ord maatte lyde, og dette ønske fulgte hans ven, pastor *L. L. Balslev*, Sdr Vissing, nøje ved begravelsen. I stedet for kranse skulle der ydes bidrag til arbejdet i Sydslesvig.

25. 22. febr 1956: **Jens Møller Lidegaard**, * 7. febr 28 Kragelund. Faderen Sp i Kragelund-F † 49, se der. Stud Silkeborg 47, c 54^2 (h-66). ~ 10. juni 50 Gerd Nell Rasmussen, * 22. juni 27 Kbhvn. Forældre: Direktør Hans Nordahl R og Varda Pedersen. – Broder: Grønland. Søster ~ Jensen, Gunderup-N.

Feltpræst Dsk FN Kommando Gaza 61, Hovedkredsfmd DdU 58, feltpræst Dsk FN-Kontingent paa Cypern 65, BM Grænseforen hovedstyrelse 64, fmd Skanderborgegnens sønderjyske foreninger 64.

Litt: N. S. Schougaard: Nogle optegnelser om B-sogn, Aarh aarb 1927, 61—74, Georg Hansen: Præsten, 1944, s 201, C. Heilskov: Egnen ml Bryrup og Vrads, Danmark, 1945, s 133 f.

GRÆDSTRUP

(Udskilt fra Klovborg-Tyrsting 1. januar 1904).

Grædstrup sogn, 3647 ha, er højtliggende og bakket, uroligt landskab, flere smukke dale og smaa søer, Mellembjerg, 132 m og Lysbakke (131 m) er de højeste punkter. Enge og moser, skove, krat og plantage. Jorden bedst mod øst.

Byerne G, afholdshotel, savværk, Slagballe med fh, feriehjem, Dauding med fh og savværk. Bebyggelserne Nimdrup, Løvet, Rodvigsballe med centralskole, opf 40 og bibl, Halle, Vingum, Hovedskov, Burgaarde. Flere større gaarde.

Oldtidsminder: En langhøj, 18 høje, flere ret store, 107 høje sløjfet. En boplads fra Gudenaa-kulturen.

Ved Kæmpesmølle skal der have været et kobberværk, søm- og høle-fabrik. Senere stampe- og kornmølle, nu nedlagt. Efter sin Fødegaard, Nedergaard, tog **Thomas Madsen** omkr 1675 navnet Neergaard. Han er stamfader til den adelige slægt Neergaard. Gaarden Rodvigsballe, som nu er udstykket, har en anselig, smuk hovedbygning (med park), bygget 1853 af politikeren, etrd **J. P. C. Holst. Herman Bangs** roman »Ludvigsbakke« er henlagt til Rodvigsballe.

Præsterne: *G. Borch* (1904–13), se her VIII, B 558, (læreren i G flyttede omtrent samtidigt med ham til Aarby).

Pastor *Ivar K. Madsen* (1913–22) skriver at »beliggenheden havde medført, at der ikke var meget forbindelse med de to andre sogne, og fra gammel tid kun meget lidt *kirkeligt sammenhold* mellem de enkelte familier i G sogn; de kendte hinanden som naboer og de samledes ved gudstjenesterne i kirken, men dette var næsten ogsaa det hele. Derimod kunne man inden for de enkelte hjem af og til træffe fromhedsglimt, som man højligt maatte glæde sig over: Et steds var der f eks en gammel kone, som havde været meget svagelig og forpint i mange aar; og da jeg spurgte hende, om det ikke ofte havde været strengt for hende at holde ud, svarede hun: »Jo, men naar det er værst, saa tænker jeg paa, at det altsammen kun er lidt i sammenligning med det, som min frelser skulle lide for mig, – og saa lindrer det lidt«. Et andet steds laa en ældre mand for døden, og efter at vi en stund havde talt med hinanden om vejen til frelse, sluttede han af med at sige: »Ja, jeg forstaar godt, at det eneste, som jeg har at gøre, er at holde mine øjne ved Jesu kors«. – Fremdeles var der hist og her i sognet familier, som var præget af IM; men de levede hovedsagelig deres liv hver for sig og hentede mest deres aandelige føde i et eller andet af nabosognene; af disse og af nogle senere tilflyttede familier lykkedes det i aarene 1914–22 at faa dannet et lille, men godt og arbejdsvilligt IM smf, hvori vi samledes til bibellæsning og -samtale og fællesbøn og til planlæggelse af missionsuger og kirkelige møder for gamle og unge i sognet. Endelig var der det store flertal af sognets beboere; ogsaa hos dem var der træk, som man maatte glæde sig over og som gav gode arbejdsvilkaar: de var aldrig blevet kirkefremmede, men samledes villigt til de faste gudstjenester og ligeledes naar man indbød til ekstra kirkelige møder; den særegne følelse ved at tale i en fyldt kirke til en virkelig lydhør skare har jeg selv intetsteds mærket saa stærkt som i Grædstrup sogn og i nogle af dets nabosogne«.

Simon Fosdal (1922–30) var ikke særligt partipræget.

Pastor *Fosdal* skriver:

»Tyverne var præget af god og ofte stor kirkegang. Det kirkelige retningspræg blev mere og mere slettet. Der var et par ting som samlede sogneinteresse. 1: For første gang oplevede Grædstrup flyverbesøg. Det var i forbindelse med en basar (ogsaa første gang) til fordel for et nyt orgel i kirken. Mange havde aldrig set en flyvemaskine. Det var en af præstens

venner, som kom paa besøg og paa den maade var med til at give basaren succes. Selve indsamlingen strakte sig over kort tid. Orglet blev opstillet i taarnet. Da det gamle orgelpulpitur foran buen til taarnet blev fjernet, syntes alle, at kirken havde vundet i skønhed. Organisten, den stilfærdige, dygtige orgelspiller, læreren fra Dauding A. Andersen, glædede menigheden med det ny instrument. – 2: Der var intet kirkeligt organisationsarbejde i sognet. Derfor vakte det baade undren og glæde, da præsten foreslog menighedsraadets førende mand, gdjr *Iver Iversen,* Burgaarde, R at gøre et arbejde blandt de gamle. Menighedsraadet sluttede enstemmigt op om forslaget. Hermed indledtes en række vinterfester og sommerudflugter, som en af sognets særprægede mænd, den stoute gamle møller i Burgaarde Ulrik Hansen, (Tolderlund Hansens familie) karakteriserede med disse ord: tænk, der er virkelig nogle, som husker os gamle!

Pastor *P. Moustgaard* (1930–38) var i alle henseender særpræget (se Løgstør-L). Pastor *Jens Fabricius* har virket her siden 1938.

Pastor Fabricius skriver

Sogneudskillelsen var motiveret ved, at G var det største og fjernest beliggende af annekssognene. Der var konfirmander, der havde henimod 2 mil at gaa til præst, og nogen videre kontakt ml præst og mgh lod sig vanskeligt oprette, ikke mindst, naar man tager den tids befordringsmidler i betragtning, og præsten i forvejen havde rigeligt at bestille nærmere ved. Endvidere var Grædstrup sogn hverken trafikmæssigt el handelsmæssigt orienteret mod Klovborg, men derimod mod øst i retning af Silkeborg-Horsens landevej, privatbanen og egnshovedstaden Brædstrup lige hinsides sogneskellet. G sogn var ligesom et aandeligt »Ingenmandsland«, som ikke blev virkeligt berørt af de vækkelser, der kom til nabosognene i øst, syd og vest. Sognet var præget af en vis gammeldags kirkelighed med ærbødighed for det hellige, ikke kærlighed eller solidaritetsfølelse. Konsolideringen til klar og afgjort kristelig livsholdning udeblev, det gamle kirketro og nadversøgende slægtled afløstes af kirkefremmede slægter. Den nye tid kom med mulighed for at aflytte gudstjenesten i radioen (hvilket skaffede en fortræffelig undskyldning til at blive hjemme fra kirke!) med spaltningen i bondesmf, hvor landarbejderne og smaabønderne brød ud og blev sig bevidst at være noget for sig selv – i skjult opposition ikke blot mod den gamle bonde-overklasse, men ogsaa mod det, den sluttede op om: kirken. Det økonomiske opsving og levestandardens højnelse befordrede ikke taknemmelighed mod Gud, men materialisme.

G by havde oprindeligt et daarligt rygte paa sig, men da kroen paa foranledning af afholdsagitatoren, slagtermester *Jakobsen,* Østbirk, blev omdannet til afholdshjem (ca 1918), indtraf dermed en betydelig forandring til det bedre. Dauding by udgjorde oprindelig et nogenlunde ensartet bondesamfund med gamle slægtsgaarde af nogenlunde ensartet størrelse. Da en del af de unge derfra havde været paa gr højskoler, var der en vis gr tradition der paa stedet (især hævdet af fru *Bolette Sørensen* (1870–1944), Dauding Søndergaard). IM havde kun tilhold et eneste sted bl sognets oprindelige befolkning: I Hovedskov hos gaardejer *Jens Larsen Nielsen* (1865–1936) og hustru *Jensine* (1865–1948). Deres søn, *Hans Jørgen Nielsen* (* 1895) nu husmand i Slagballe, har i mange aar været samfundets og søndagsskolens trofaste leder, bistaaet af sin hustru *Martha* (* 1897), der har været i Kirkens Korshærs tjeneste i København og Aalborg. De øvrige missionsfolk var alle tilflyttere og havde tilegnet sig vækkelse andetsteds. En af de førende blandt disse var *Lars Tønnesen Larsen* (* 77, † 65), der drev gaarden »Louisesminde« fra 1905 til 48, hvorefter han boede i G by som rentier, indtil 1953 med sin (nu afdøde) elskelige hustru *Ane.* Tønnesen havde gennem aarene mange tillidshverv, saaledes mghraadsmdl 1920–1949. Som kristen virkede han mest i stilhed gennem liv og eksempel, han var sognets mest trofaste kirkegænger. Paa samme plan virker ogsaa hans søn, sognefoged og gdjr *Laurits Tønnesen Larsen* (* 1907), hvis hustru *Selma* (* 1900) har været den bærende kraft i sognets Østerlandsmissionskreds, stiftet ca 1925. Udenfor vækkelsernes folk var der en hel del kirketro mennesker, der havde deres naturlige plads ved søndagsgudstjenesten, og det har været glædeligt at kunne konstatere at sognets mest ansete og dygtigste mænd har vist en positiv holdning overfor kirken.

Siden 1940 har der været et kirkeblad, som gennem aarene udelukkende har været holdt oppe ved hjælp af frivillige gaver. Det har som vistnok eneste kirkeblad været nævnt i radioen (i en diskussion »Kommunisme og kristendom« mellem *Hans Kirk* og *Erik Jensen* febr 1948). Saa godt som alle artikler deri er skrevet af sognepræsten.

Ungdomsmøder har været ledet af sp og hans hustru (tidl KFUK-sekr 1938–55), af diakon *Johs. Raabjerg,* * 1915, Slagballe Hvilehjem (nu nedlagt) 1956–59.

Et par markante skikkelser fra sognets historie var *Laurits Nielsen,* kaldet Laust Hjuler (1839–1941), der op i oldingeaarene bevarede et friskt vidnesbyrd, og hans djærve datter, *Margrethe* (1879–1955), sognets menighedssygeplejerske gennem henved 40 aar. Hun var modstander af at benytte cykel, hvorfor hun til fods besøgte patienter rundt omkring i det store sogn. For en ringe betaling virkede hun med sygepleje, rengøring og madlavning (hvor ikke andre tog sig af det), hvorefter hun vandrede videre. I nogle tilfælde købte hun selv madvarer for sine egne penge og gjorde godt dermed, hvor nød og fattigdom raadede. Hun øvede »praktisk kristendom«.

Centralskole 1940. Leder: skoleinspektør *J. Vilh. Krathus,* * 14. Næstfmd i mghr 65.

Da sognet 1940 fik centralskole, beliggende i sognets østlige del, byggedes 41 som protest herimod en *friskole* i G, nedlagt 1964.

Aug. F. Schmidt har i Østj, hj givet interessante skildringer af folkeliv i G sogn, se ndf.

1922 oplyses: Kkg 12 pct, en god og levende arbejdsmark for en dygtig og nidkær mand. Ingen skarpe modsætninger. 1930: God kkg, godt sted at være præst, velvilje, ikke partivæsen. 1938: Kkg 7 pct, mange kirkelige u p, lille IM smf, ungdomsm i pgd, kirkebil hver anden helligdag, sdsk i kirken. 1947: Kkg 4 pct, mange kirkelige u p, megen ligegyldigh, velvilje, lille IM smf, ungdomsf; 1958: Kkg 3 pct, ringe kirkelig interesse, ingen retningsmodsætn, megen ligegyldighed, lille IM smf, ungdomsm, ØM, 2 bibelkr. 1963: Kkg 2–3 pct, velvilje, lille IM smf, sdsk (40) kirkeblad, verdslig ungdomsf, 2 fh, 2 bibelkr.

Grædstrup kirke, sydøstligt i byen, har romansk kor, stærkt ombygget skib, sengotisk taarn og vaabenhus mod nord. Koret har haft apsis, opført af al, fraadsten og kamp, et vindue er bevaret. Til koret har sikkert sluttet sig et velbygget skib af granitkvadre, en tympanon med relief m m minder derom. Men omkr 1400 er det romanske skib erstattet med et nyt, bygget af store, røde munkesten, med falset spidsbuedør mod nord, overhvælvet. Samtidig opførtes det kraftige taarn med hvælvet taarnrum. Det har nu lavt pyramidetag. Det blev gjort lavere efter lynbrand 1831. Altertavlen har ramme fra c 1800 med søjler og fronton om et maleri 1906 (kopi af Carl Bloch: Opstandelsen). Kalk fra 1716. Sengotiske stager fra c 1550, messehagel fra 1758. Romansk granitfont (som Tamdrup) med dyrefigurer i og inskription paa kanten af kummen: Trom, Momma, Viget fecerum — nederlandsk fad fra c 1625 (med syndefaldet). Sengotisk korbue-krucifixgruppe af eg, antag skaaret efter 1700. Enkel barok-prædikestol med snosøjler, stafferet 1935. Kirkeskib (5-mastet bark »København«). Skriftløs klokke fra 14. aarh. Prædikestolen flyttet 1935 fra skibets midterste vindue til øverste vindue ved koret. Elektrisk opvarmning 1957. 200 sd. Orgel fra 1927. Ligkapel fra 1942.

Mackeprang, J G 258, 263, do D 5, 43, 46, 59, 295, 410. Uldall, s 53.

Folketal: 1901: 1051, 1921: 1097, 1960: 1090.
Altergæster: 1912: 490, 1922: 446, 1932: 427, 1945: 320, 1962: 250.
Menighedsraad: 1904: 2 IM, 2 n gr, 1914: do, 1922: 1 IM, 3 gr, 3 u p, 1935: do, 1945: 1 IM, 2 soc, 4 u p, valg, 1961: 2 n IM, 1 n gr, 1 soc, 3 u p. 1965: 3 n gr, 4 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 54 (1), venstre 214 (5), RF 99 (1), 1962: Soc 71 (1), venstre 281 (4), u p 155 (2). Fmd: Gdjr **Aage Nielsen.**

Sognepræst

(1913: 3. kl, 1931: 2. kl, 1958: 12. kl. — Pgd. opf 1903).

1. 1. jan 1904–10. maj 13 (hjpr Ormslev-K 27. febr 02): **G. Borch,** fl t Rørby, se Vejerslev-A-T.

2. 13. okt 1913–4. juni 22 (rkp Holmslands klit 5. april 10): **I. K. Madsen**, fl t Rorup-G, se der.

3. 5. sept 1922–18. juni 30: **S. P. Fosdal,** fl t rkp Nykøbing, Falster, se sp der.

4. 10. okt 1930–13. jan 38: **P. Moustgaard,** fl t Løgstør-L, se der.

5. 27. april 1938 (hjpr Gern-S 20. nov 35): **Jens Ivar Johannes Fabricius**, * 3. jan 10 Frederiksberg. Forældre: Postmester Axel Christian F og Malfred Dorthea Hansine Jensen. Stud Fredericia 28, c 35^2 (h_1) ~ 29. nov 38 Anna Madsen, * 6. sept 00 Skærup. Forældre: Boelsmd Jens M og Maren Marie Hildeborg Christiansen.

Skrev talrige kompositioner.

Litt: Khst saml 1857—59, s 493 f, Morten E. Overgaard: Om det gl folkeliv i G sogn, Østj hjemst 1950. Aug. F. Schmidt: Folkeliv i G sogn, Østj hj 1950, 93—100, 1951, 140 f, 1952, 105 f.

RING — FØVLING

Ring sogn, 1283 ha, er højtliggende, en dal skærer sig gennem sognet fra NV til SØ, ellers smaabakket, Brokhøj 135 m, Bavnehøj 133 m, Galgehøj 132 m, sand- og lermuldet jord, en del skov. Ring sø.

Byerne Ring, stationsbyen *Brædstrup* (1742 indb), bymæssig bebyggelse med alle slags butikker, folke- og realskole (opf 1892, sidst udvidet 1954), bibl, handelsskole, tinghus, dommerbolig, kredslæge, amtssygehus (opf 1893, sidst udvidet 60) (plejestiftelse for kronisk syge) apotek, (opr 1856) banker, hoteller, alderdomshjem, opf 1935, udvidet 1951, De unges hjem, sportsplads, folkeparken med 5 maj-sten og kongeeg, en del industri, (mølle, korntørring, med silo, cement, mejeri, ost »Danablue«, møbler, vinduer, beton, ægexport, gartnerier osv). Genforeningssten v apoteket. (16 tons slæbt 13 km af beb).

Oldtidsminder: 9 høje, hvoraf 6 i Ring skov, Klovenhøj er anselig, 34 høje er sløjfet.

Brædstrup ligger i det rige opland mellem Horsens og Silkeborg, en egn uden købstæder. Byen har været herredets »hovedstad« siden midten af 19. aarh, da der kom apotek, senere dommer, sygehus, realskole osv. Jernbanen gav yderligere vækst efter 1900.

Føvling sogn, 1882 ha, langs Gudenaaen (sydøstgrænse), fra hvis brede dal stejle skraaninger hæver sig til 120 m (Staghøje) og Sillebjerg (83 m). Ujævnt terræn, mange dale, der gaar ned til Gudenaa-dalen. Ler- og sandmuldet jord. Nogen skov og plantage. Byerne F med skole (udbygget 1954), Haarup med skole (udbygget 1959) og sportsplads, Aastruplund.

Af den ældre præstehistorie

Den første luth sp skal have været hr *Poul*, som var her i mange aar. *Thomas Jensen* var her i 40 aar, *Anders Jensen Loe* flyttede 1637 til Horsens hosp efter at have været her i 18 aar. Derefter fulgte: *Niels Poulsen Sneede* († 1648) og provst *Niels Jørgensen Kattrup* († 1688), som døjede svenskekrigenes uroligheder. *Jørgen Jensen Thorup* (1688-1729) af Ø Velling havde 14 børn (hans hustru var dt af N Bang, sp Nim-U). Han klagede 1692 over det ringe embede og sin fattige stand, saa han ikke formaaede at opbygge sin meget brøstfældige præstegaard (som »ikke kunne være 20 slettedaler værd«). Han fik 1695 og 1699 bøder for forseelser i hans forhold til en korporal (slagsmaal), men T der hævdede, at han havde handlet i selvforsvar, blev alligevel dømt (W II, 615). *Chr. Faber* flyttede 1731 til Bjerregrav-Aa. *Chr. Nissen Schandorff* (1731–50) havde været hører i Horsens. Biskop *Hygum* skriver ved vis 1742, at »S prædikede og forklarede teksten vel, havde gode materier og velanstændige gaver. Manden selv er ikke af de ringeste, men meget yderlig fattig, og lever i et ulyksaligt ægteskab. Ungdommen kunne gøre temmelig godt rede for sig«. Helt fattig kan slægten ikke have været, idet hans slægtning amtsforvalter Schandorffs enke 1745 skænkede alterkalken til F kirke. 1748 hedder det: »S prædikede, hvorpaa intet var at udsætte. Ungd

meget veløvet i børnelærdommen og svarede helt forstandigt«. – Provst *Niels Svendsen Sparre* (1750–86) af Torsager-B var ~ med en dt af forvalteren paa Brahesborg, havde 10 børn, skal have været ret velstillet og anset. *Chrf. Tikjøb* (1786–91) flyttede til Lundum-H, *Peter Dalhoff* (1791–99) flyttede til Ønslev-E, en mand »præget af sanddruhed, gudsfrygt og flid, holdt særlige taler til fadderne ved barnedaab for at paaminde dem om deres pligter« (se her IV, 235). *Niels Haar* (1799–1807) maatte tage afsked, da han blev blind, *Vilh. Carl Schousboe* (1809–20) flyttede til Skibet; kaldet var meget ringe. Han har i sine dagbøger herfra 1815–19 skildret forholdene (se »Julegaven« 1959). *Andreas Teilmann* (1822–24) flyttede hurtigt fra det usle kald (til Bøvling-F) se Ormslev-K. Han var en streng, rettænkende mand, ægte luth, modstander af rationalismen (se her, dette bd, s 197). Hans søn var valgmghpr *Jørgen T,* Bering. *Johs. Fabricius* (1824–28) flyttede til Sjørring-T (se her V, 645), en »saare retskaffen og samvittighedsfuld embedsmand (BDG), *J. L. Tommerup* (1826–46) flyttede til Sdr Vissing-V, se der.

Tiden efter 1846

Pastor, dr phil *M. A. T. Schack* (af V Frelsers k Kbhvn) (1847–59) var en særpræget og betydelig personlighed. Han er fornøjeligt skildret (i »Soranerbladet« 1932, 18–21) som »en vanskelig lille soraner«. Der var ikke meget aandeligt liv. Hans søn, den kendte pastor *Albert Schack,* Vonsild, f her 1849, kunne fortælle adskilligt derom. M. A. T. Schack var dr phil fra univ i Rostock (emne: De origine et stati ordinis Templariorum principali), han udg en prædiken ved Chr VIIIs kroning 1839, men skrev ellers intet, der blev trykt.

Pastor *F. L. V. Øhlenschlæger* (1859–73) var højkirkelig, en højt kultiveret og dygtig præst. Hans hustru var dt af stiftsprovst *Gad,* Kettinge-B. Han oversatte en del videnskabelig litteratur, især pædagogik, som optog ham meget. Biskop *Brammer* satte ham højt (Khst saml 6 r V, 220), og biskop *H. L. Martensen* omtaler ham 1877 som »en øvet og nidkær lærer«. Ogsaa praktisk var han dygtig, han var i flere aar sogneraadsfmd i Ring-F og fmd for Ring-F sparekasse (se her II, 494).

Pastor *Gyntelberg Abel* (1873–84) var ungkarl, en meget stilfærdig mand (se ndf) svagelig og forsigtig. Han maatte have hjælpepræst og dermed kom IM til Ring-F. Kapellanen, *H. P. Bjarnesen* (1879– 82) var en helhjertet IMs præst, en dygtig prædikant. Han samlede mange; hans gerning blev grundlaget for IM i Ring-F, selvom der nok havde været enkelte pietistisk prægede her før hans tid. Han var meget beskeden, og i særlig grad en bønnens mand. Han har ikke fortalt ret meget om sin gerning her, skønt han skrev en del (blev red af IMtidende), men i en lille bog (»Fra bønnens verden«) har han fortalt nogle træk herfra om forunderlige bønhørelser. Bjarnesen traf sin tilkommende hustru i Ring pgd, frk *Emma Abel,* der var i huset hos sin onkel, pastor A (Hj og tr XVI, 8) 1883–85 virkede stud theol *N. P. Hansen* (der blev miss i Indien, se sp V Frue k, Odense) her som uord medhj. Han prædikede hver søndag, læste med konf og udøvede faktisk hele præstetjenesten, et særsyn for en ung teologisk student. Han stod helhjertet i IM, og fortsatte paa Bjarnesens linie.

Pastor *F. R. Warming* (1885–95) var den første sp af IM i Ring-F. Han var umaadelig flittig og samvittighedsfuld, holdt mange møder og bibellæsninger, havde god kkg, gik meget paa besøg og blev en meget benyttet taler i IMs kredse paa egnen. *N. P. Hansen* var ham en god hjælp hele det første aar. De blev nære venner.

Pastor *Aage Gad* (1895–1908) (af Tranekær) var ogsaa IM, han arbejdede meget for børnegudstjenestesagen og YM. Der blev i disse aar, da Brædstrup voksede saa stærkt, et rigt menighedsliv, god kirkegang. Senere længtes G altid tilbage til Ring, fortæller hans søn, rektor C. Gad. Pastor G og hans hustru, der var dt af universitetsboghandler *G. E. C. Gad,* vandt baade respekt og hengivenhed hos bef, fruen var livlig og foretagsom, fuld af gode idéer, men kunne godt tage lidt tungt paa de store og smaa bekymringer, der meldte sig; pastor Gad var meget veltalende, men en stille natur med et ukueligt lyssyn. (se her I, 430). Præsteparret fik i Ring de oplevelser, som blev bestemmende for hans virke, IMs smf voksede, præstegaarden var aaben, men »uden verdslig selskabelighed«. Gads havde nært samarbejde med pastor *Schepelern* og hans lille ivrige, norske kone i Tønning, med pastor *Matthias Hansen* i Klovborg og med pastor *Oluf Olesen,* Horsens. Lægen, dr *Damgaard,* Brædstrup, stod ham ogsaa meget nær. »Hjemlandstoners« sange lød ved alle sammenkomster. Der førtes ret stor husholdning, og der blev gjort meget for sognets fattige. *Aage Gad* var et ganske uselvisk menneske, og livet var baaret af indbyrdes kærlighed og harmoni. Han var en meget benyttet taler i IM. Flere gange fik han opfordring til at søge embede i Kbhvn, men stenbroen skræmte ham. Overgangen fra det blomstrende menighedsliv i Ring-F til det ringe kirkeligt interesserede Karlebo i Nordsjælland, var for ham og hans hustru temmelig nedslaaende. (Præstegaardsliv I 1949, s 97 f).

I pastor Gads tid gik der en vækkelse over sognene. Der blev holdt mange møder, ogsaa større egnsmøder, og paa Gads initiativ byggedes missionshuset »Bethania« tæt bag Ring kirke, indviet 28. juli 1904 af stiftsprovst *Fr. Zeuthen.* Ved større møder gik man lige fra kirken over i mh. Det blev et IMs samlingssted for flere sogne. Her blev holdt samtalemøder een gang om maaneden for hele pastoratet, de andre uger samledes selvstændige kredse i Brædstrup, Aastrup og Føvling hver for sig. Der blev stiftet smaa KFUM og K, der holdt møde hver uge og en god sdsk var i gang.

Pastor *Chr. Hansen* (1908–15) fortsatte paa udmærket maade Gads arbejde. Han var høj, repræsentativ, en ægte københavner, præget af *Henry Ussing, Jul. Steen, Hans Koch* og *Johs. Nordentoft,* en rigt menneske-

lig udstyret personlighed, barn af den kristne studenterbevægelse, aktiv og praktisk indstillet, tolerance var maaske ikke hans stærke side, han var en inciterende prædikant. Afgjort IM og imod grundtvigianismen, men selvstændig og ikke partigænger i snæver forstand, (se her II, 228). IM havde ogsaa i hans tid en blomstringsperiode, og kkg var stor.

Chr. H læste meget, maaske noget spredt, skrev mange smaa iagttagelser og smaatræk i den kirkelige presse, altid aktiv og praktisk indstillet, en sjældent vennesæl og levende skikkelse. Som sjælesørger havde han en særlig indfølingsevne overfor andres tankesæt og vanskeligheder (ved begravelser gav han træffende, sanddru og fine karakteristikker). Han var en inciterende igangsætter, kunne maaske ogsaa være lidt af en diktator. Hans bibellæsninger omtales som »fremragende«. Hans skriftlige arbejder rober et kunstnerisk islæt. Han kunne ogsaa tegne. Ved præstekonventer kunne han ubemærket sidde og tegne rids af deltagerne. Han var en hyggelig og festlig vært, med humor og en stor sangstemme.

Pastor *Th. Korsholm* (1915–21) var af en anden type end sine forgængere. Han var lærersøn fra Hjortshøj, en jævn, stilfærdig mand, en solid IMs præst. Han havde ikke sine forgængeres blændende egenskaber, men var trofast og arbejdede i Chr Hansens spor. Men han søgte hurtigt herfra.

Pastor *N. S. Rosendal* (1922–46) slog sig til ro her. Han var en højt begavet mand, tilhørte IM uden at være stærkt partipræget, var fmd for IM her hele sin tid. Der skete meget her i disse aar. Først og fremmest kirkebyggeriet. Da den brøstfældige Ring kirke blev erstattet af en ny kirke i Brædstrup 1941, var det et resultat af lange forhandlinger, men ogsaa et vidnesbyrd om, at tyngdepunktet i Ring sogn nu var flyttet til Brædstrup. IM tog konsekvensen af udviklingen, idet Brædstrup var det sted, hvor det var lettest at samle folk, missionshuset blev solgt, og alle møder blev flyttet til et tidligere afholdshotel i Brædstrup. Dette blev købt 1930 og omdannet til missionshotel og mødested. Dette blev 1947 overtaget af KFUM og K, De unges hjem med støtte af IM, og drives nu af disse to foreninger, IM og Unge hjem, her holdes møderne, DMSkreds, Sudankreds osv. Den tyske besættelse satte ogsaa sit præg paa disse sogne 1940–45, men midt under besættelsen fik man mod til at udgive et kirkeblad 1944 som hilsen fra kirken til alle sognenes hjem. I Føvling har man sin egen IM samtalekreds, DMSkreds med møder i hjemmene.

Pastor *H. Bennike* har virket her siden 46. (gr). Der er ikke faa gr prægede, men nu uden særlig organisation, bortset fra ungdomsforening. 1958 benyttede Træden valgmgh F kirke.

1963 skildres forholdene som brogede, kkg 4 pct, IMkreds, 2 sdsk, KFUM og K, ungdomsf, menighedsmøder i B og i skolerne, 3 fam til valgmgh. Foredragsmøder.

I en aarrække har der været holdt *mands- og kvindelejre* hos gdjr *Kr. J. Pedersen*, Aastrup, der i mange aar var fmd for IM i Føvling. I vinteren 55 blev mandslejren flyttet til gdjr *Chr. Jørgensen*, Aastrup Nygaard, og i sommeren 56 blev kvindelejren flyttet til gdjr *Laur. Jepsen*, Føvling. Senere er lejrene flyttet til de unges hjem i Brædstrup.

Sct Lukas stiftelsen har vist sin ældste og største udstation i Brædstrup, idet der er 7 søstre paa amtssygehuset, to paa De gamles hjem og en ude i hjemmesygepleje.

Indremissionær *N. Mortensen*, der var fmd for IMs Horsens-kreds, afløstes 1965 af miss *Johs. Engmark*, er bosat i Brædstrup.

Lærer *Sørensen*, Vinding (se der), tog efter sin afsked bopæl i Brædstrup 1939, † 52, betød meget i IM her, desuden: Træskomand *A. P. Henriksen* og gdjr *P. Madsen*.

Lærer *Kristiansen*, F, var kirkens gode støtte.

Førstelærer *J. K. Sørensen*, lærer i Brædstrup fra 1889 til sin død 1918, tillige organist i Ring, var en af de gr ledere paa egnen. Han fik stiftet en foredragsforening i B, hvor man indkaldte kendte gr foredragsholdere. Disse foredrag samlede mange, ogsaa fra nabosogne. Efteraarsm varede 2 dage med 3 foredrag hver dag. Han virkede ogsaa for afholdssagen, var fmd for en sammenslutning af egnens afholdsforeninger. Men især gjorde han et betydeligt arbejde i sin skole. Beboerne satte en smuk mindesten paa hans grav.

Førstelærer *H. Hansen* ledede Brædstrup skole 1922–59, en solid skolemand, tillige kirkesanger. Da skolen blev købstadsordnet, blev han skoleinspektør, var medl af mghr i 35 aar, var medl af provstiudvalget. Han ledede dygtigt foredragsforeningen videre. En kraftig opblomstring i en aarrække efter den anden verdenskrig afløstes af en nedgangsperiode, og foredragsvirksomheden fortsættes nu hovedsagelig af to mindre kredse omkring Føvling og Haarup skoler, medens en side af Brædstrup foredragsforenings virksomhed nu udfolder sig gennem den nystiftede »Brædstrup og omegns forening til afholdelse af kulturelle arrangementer« under ledelse af fru dommer *Bek*, Brædstrup. – Overlærer *Karl Gunhøj* har dygtigt ledet biblioteket i mange aar.

Skoleinspektør *E. Frisch*, Brædstrup, ejede og ledede realskolen i 25 aar, indtil den 59 solgtes til kommunen og F blev skoleinspektør for det samlede skolevæsen i Brædstrup. F har øvet en betydelig indsats ikke blot i sin skole, men ogsaa som fmd for IM. Stiftede 1944 sm m lærer *Sørensen*, Ring-F kirkeblad.

Iøvrigt kan bl *betydende mænd* nævnes

Herredsfuldmægtig, jstrd *A. S. Warthoe*, for hvem beboerne rejste en mindesten med portrætrelief 1913 foran dommerboligen.

Kredslæge *L. T. Lundsgaard*, for hvem beboerne rejste en mindesten med portrætrelief 1923 v amtssygehuset.

Lærer *N. C. Rom* (* 1839, † 1919) var lærer i Føvling 1866–75. Han blev landskendt ved at udgive det meget læste blad »*Husvennen*«, han var medstifter af Danmarks Lærerforening, opgav lærerembedet, flyttede til Kbhvn, hvor han startede det kendte N. C. Roms forlag, der blev stort, udgav skolebøger, skolemateriel og børnebøger. Hans »Haandgerningsbog for ungdommen« hvorved han banede vej for husfliden, udkom i 13 oplag

og var paa sit omraade noget af et mesterværk, men det var især gn »Husvennen« han fik betydning ved at sprede sund oplysning ud i brede kredse. Han forstod at samle dygtige, velegnede medarbejdere. Han var skolen og hjemmene en god ven. Alt ledede han i gammeldags kristen aand. Bl hans medarbejdere var især »skolelærer-litteraturens« forfattere (DBL XIX, 626).

Husmandsføreren *Chr. Johansen* (* 1863, † 1940) havde fra 1889 et husmandsbrug paa Brædstrup mark. Var som ung ivrig soc, blev medl af sogneraadet og folketingskandidat. Gik med stor iver op i husmandsbevægelsen, blev fmd for B husmandsforening og 1914 fmd i samvirksomheden og senere næsfmd i De samv dsk husmandsforeninger, var medl af statens jordlovsudvalg, deltog ivrigt i udstykningsarbejde og andelssagen. En støt og rolig mand, med et muntert sind, trofast deltager i foredragsmøder og optaget af husmændenes oplysning gn højskoler og landbrugsskoler. (DBL XII, 64).

Kredslæge *H. Schmedes* viede lægekunsten hele sin arbejdskraft. Han var en alvorligt tænkende mand. Han fungerede nogle aar som amtslæge, men ønskede ikke at blive endeligt udnævnt, fordi han ikke ville flytte fra Brædstrup. Han var meget afholdt som læge, og beboerne rejste et meget smukt minde over ham med relief af den barmhjertige samaritan, der hjælper den halvdøde mand.

1921 oplyses: Ret god kkg, bedst i R, ret gode aandelige forhold, stort og smukt mh ved kirken. Brædstrup har en stationsbys ejendommeligheder, som ikke altid er gunstige for kirkens arbejde. 8 fam t valgmgh 1931 Kkg 8–10 og 6–8 pct, IM smf, KFUM og K, sdsk, DdU, 10 fam t valgm. 1943: Kkg 8 og 4 pct, Mh og IM smf, DdU, 10 fam t valgm, 1951: Kkg 7 pct. Gode forhold, kirkeblad, 2 sdsk, IM, KFUM og K, 3 ungdomsf, 4 fam t valg, 1963, se ovf.

Ring kirke. Sognekirken i Ring sogn har ført en mere omskiftelig tilværelse end de fleste andre danske landsbykirker.

Den gamle, romanske kirke blev nedbrudt 1870 paa grund af brøstfældighed og erstattet med kirke af røde mursten paa granitsokkel fra den gamle kirke, taarn med firsidet spir, lave tøndehvælvinger og nyt inventar, undtagen den romanske døbefont med løvefigurer og alterkalk fra 1795. Men denne kirke fra 1870 blev saa brøstfældig, at man 1940 besluttede at nedlægge den og i stedet opføre en ny kirke i sognets hovedby, Brædstrup. Den gl kirkegaard ligger 1 km syd for B kirke.

Brædstrup kirke, sydvestligt i byen, indviet 14. dec 1941 (arkitekt: kgl bygningsinspektør V. Nonn) er opført af røde mursten paa granitsokkel fra den ældste kirke og forsynet med et kraftigt taarn, hvorover løfter sig et ottekantet kobberdækket spir, som øverst bærer et kors. Over skibet (42 stolestader, der med udtræk giver siddeplads til 300 mennesker), er der tre krydshvælvinger, og over koret er der een. Desuden apsis. I hver af hvælvingerne hænger en lysekrone af malm eller messing, den største og smukkeste, er skænket af provstiets præster. Midt i kirken hænger et fuldrigget kirkeskib, »Haabet«, som er fremstillet af en gammel kinafarer på Fanø og givet til kirken af en borger i Brædstrup. Prædikestolen er opført af mursten og formet som en tønde. Midt i det ret store kor staar den gamle granitdøbefont, som har været brugt i begge de tidligere kirker i Ring. Den er ved snoede ornamenter delt i fire felter med hver sin løvefigur. Om daabsfadet, se ndf. Altret er af granitkvadre fra den gamle kirke. Der er intet alterbillede, men et krucifiks af træ med figur af bronce (Jerichau). Væggen over korbuen er smykket med et kalkmaleri, udført af Johan Vilhelm Andersen og skænket af den tidligere førstelærer Kristiansen, Føvling, 1953. Det er et julemotiv med englene, hyrderne og deres hjord paa den ene side og de hellige tre konger paa den anden. Hele kirkens indre er ellers hvidkalket. I en tilbygning mod nord er der ligkapel og præsteværelse med egen indgang udefra og dør ind til koret. Orglet er ført med fra den tidligere Ring kirke og samtidig ombygget og udvidet. Kirken har rødt tegltag; dog er apsis ligesom spiret dækket med kobber. I taarnet hænger to klokker, af hvilken den ene bærer paaskriften: »Ring Kirckes Klokke, omstøbt 1758 paa giveren Justitz. R. Emanuel Thygesen til Matrup og frue Margrete Lentz deris bekostning. C. Kønig me fecit«. Medens den anden og største er en »frihedsklokke«, skænket til kirken af sognebeboerne til minde om den 5. maj 1945. Den bærer foroven paaskriften: Fred 5.—5.— 1945. I taarnet er der ogsaa urværk med hel- og halvtimeslag og skiver i alle verdenshjørner. Hvad altersølvet angaar, er der paa disken indgraveret: 1758–7.T.–M.L. og paa bægeret 1797. T. I. T.

Kort efter indvielsen begyndte mure og hvælvinger at slaa revner, og der maatte gennemføres en omfattende resauration. Menighedsraadet anlagde sag mod arkitekten, der blev dømt ved landsretten.

Føvling kirke (Vor Frue) ligger højt og ensomt ved landevejen, bestaar af romansk skib og kor af fraadsten, al og kamp, koret omtrent af skibets bredde. Kirken er omdannet i højgotisk tid omkr 1400, da vestgavlen ombyggedes af munkesten og fik høje blændinger med savskifter, og korgavlen fik 5 spidsbuede, høje blændinger med savskifte. Senere overhvælvet og forsynet med høje spidsbuevinduer mod syd. Der tilføjedes et taarn, hvis overdel blev ommuret 1856, da det fik glatte kamgavle i nord-syd. (Tidligere var der et træspir). Vaabenhus mod syd, ombygget med ny blændingsgavl i 19. aarh. Hvælvingerne er let dekoreret fra opførelsestiden. Renæssance-altertavle fra c 1625, farverne er fjernet, malerier fra 1950 af Gudrun Lorenzen. Bag paa altertavlen er ældre malerier, kalk fra 1745. Kraftige nygotiske stager. Romansk granitfont med løver og en engel. Enkelt prædikestol fra 18. aarh med snosøjler. Klokke fra c 1500 med de hellige tre kongers navne. Ved restaurationen 1952 erstattedes Lyders alterbillede fra 1873 af en ny komposition: Gudrun Lorenzen: Jesu daab. 160 sd. Orgel fra 1963. Bag altret rester af gl stolegavle.

Uldall: 119, Mackeprang, D 294.

Folketal: 1850: 405 og 530, 1901: 951 og 755, 1921: 1468 og 839, 1960: 2095 og 657.

Altergæster: 1922: 582 og 263, 1934: 576 og 280, 1945: 720 og 226, 1962: 1047 og 134.

Menighedsraad: 1922: 4 IM, 7 gr (u p), 2 soc, og saaledes siden. 1965: do.

Kommunevalg: 1943: Soc 252 (2), BF 434 (3), Ringl 129 (1), Føvlingl 311 (3), 1962: Soc 275, u p 7 valgt. Fmd: Gdjr **Hans Mikkelsen, F.**

Sognepræst

Indt 1870: Regul 1504 kr, netto: 3558 kr, — 1913: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd opf 1859 og 1924.

19. 1. marts 1847–2. april 59 (ord kat Vor Frelsers k, Kbhvn 7. febr 37): Dr phil **M. A. T. Schack,** fl t Herstedøster-V, se der.

20. 8. juni 1859–22. febr 73 (adjunkt Nykøbing F 47): **F. V. L. Øhlenschlæger,** fl t Sørbymagle-K, se der.

21. 30. april 1873–18. dec 84 (hjpr Vissenbjerg 5. juni 56): **Gyntelberg Abel,** * 7. dec 22 Ringkøbing. Faderen: Provst, Dalum-S, † 68, se der. Stud Randers 43, c 50^2 (h_1). Var 71 udn t sp Hvornum-S, men renoncerede. Afsk 18. dec 84, † 94. Ugift. – Søster ~ Rasmussen, Nr Nebel-L, broderdt, ~ Bjarnesen, Gudum-F.

Biskop Brammer omtaler pastor A (Khst saml 6 r V 221), og hans modløshed over at være udnævnt til Hvornum-S, saa biskoppen hjalp ham til at blive fri derfor. Han havde søgt embedet »i ubesindighed«, og biskop-

pen ønskede mod og besindighed hos sine præster. A havde vist villet være alterdegn, hvad biskoppen tyder som manglende indre kald til præstegerningen. Biskoppen kendte ikke meget til A, da han skrev om ham (1873), men han mente, at A ikke var gr. Han havde hørt ham rost for retsindig karakter og moralsk vandel. Og han havde været i en god skole hos den dygtige provst *Struer* i Vissenbjerg.

Han var i Ring-R en fin, meget stilfærdig mand, de sidste aar svag og maatte holde kapellan. (se ovf).

Hjælpepræst hos pastor Abel

1879—82: **H. P. Bjarnesen**, se Gudum-F.
Uord medhj: 1883—85: **N. P. Hansen**, se sp Vor Frue k, Odense.

22. 26. febr 1885–20. marts 95 (kkp Raarup 12. april 81): **F. R. Warming**, fl t Jungshoved, se der.

23. 8. juni 1895–10. aug 1908 (sp Øster Nykirke 23. aug 88): **Aage Gad**, fl t Karlebo, se der.

24. 7. nov 1908–17. maj 15 (hjpr Hellerup 3. juli 03): **H. C. M. Hansen**, fl t Holbæk-M, se der.

25. 1. nov 1915–20. nov 21 (sp Kg Tisted-B-D 11. april 05): **T. F. B. Korsholm**, fl t Smidstrup, se der.

26. 3. febr 1922–4. juli 46 (sp Vridsted-F 23. maj 13): **Niels Sørensen Rosendal**, * 30. april 83 Nr Snede. Forældre: Boelsmand Niels Peter R og Marie Nielsen. Stud priv 04, c 10^2 (h_1), hjpr Hvilsager-L 12. dec 10, afsk 4. juli 46, † 4. juli 49. ~ 30. dec 10 Petra Larsen Nygaard, * 6. maj 85 Nr Snede, † 8. aug 52. Forældre: Gdjr Lars Nielsen og N og Karen Marie Hansen.

Provst *R. Høgild* skriver: Pastor R var i mange henseender præget af tankeklarhed og udholdenhed med at trænge til bunds i de for ham foreliggende problemer. Dette prægede hans forkyndelse og gjorde ham til en betydelig prædikant, men beskeden som han var, forstod han den kunst at træde i baggrunden og lade evangeliet virke ved sin egen kraft. Han hørte til IMs mildere retning, men var selvstændig i sin bedømmelse. Med rette samlede han en stor kreds i kirkerne fra alle befolkningslag. Han var i omgang fornøjelig og livsglad. Han kunne glæde sig med andre over det gode og skønne i verden. Men han evnede ogsaa paa bedste maade at tage del i andres sorg og modgang. Han var en prøvet mand, som kunne trøste andre med den trøst, hvormed han selv var blevet trøstet: Herren lægger ikke tungere byrder paa os, end vi kan bære! »Han var folkekirkens trofaste og dygtige tjener, skattet og højagtet«.

Den store prøvelse, som pastor R kom ud for, var at hans hustru gennem de sidste 30 aar var patient paa et sindssygehospital. Den smukke maade han tog denne prøvelse paa, var en prædiken for alle.

Fra Brædstrup skrives: Karakteristisk for pastor R var hans klare tankegang, men alle hans tanker og de resultater han kom til, var baaret af den kristne tro. Han var en stor naturelsker og glædede sig over denne smukke egn her. I stedet for mindesten satte menigheden ham et smukt minde ved at samle penge til et kostbart daabsfad med hans navn til Brædstrup kirke.

Hjælpepræst hos pastor Rosendal

1942—44: **H. A. Jespersen**, se kkp, Sydstrømø.
1945—46: **H. Hegelund**, se Hillested-S.

27. 18. dec 1946 (sp Lunde-O 5. juli 34): **Holger Bennike**, * 6. april 98, Frederiksberg. Forældre: Oberstløjtnant Henrik Ferdinand B og Estrid Høgsbro. Stud Mtrp 15, c 22^1 (l), højskolel Vestbirk, 22 lærer Grand View College, Des Moines, USA 25–27, sp Skjolde 28. maj 28. ~ 25. april 32 Alma Poulsen, * 7. april 05 Vandborg. Forældre: Gjdr Jens Marinus P og Maren Ovesen. – Fætre: Biskop, dr Høgsbro, Kelstrup, Malt-F. Østergaard, Aastrup-S og Schjørring, Haarlev-H.

TØNNING — TRÆDEN

Tønning sogn, 1444 ha, er højtliggende og bakket, stejle skrænter ned til Gudenaa-dalen mod øst, Trebjerg høje 130 m. Ganske god jord, en del skov og eng. Byerne T med centralskole fra 1958, bibl, fh fra 1895, sportspl, Gammelstrup, m teglværk, Troelstrup med stort mejeri.

Oldtidsminder: 7 høje (Laaddenhøj og Oddeskærshøj ret store), 47 høje er sløjfet. Flere bronzealderfund.

Træden sogn, 912 ha, som hovedsognet, høje skrænter ned til Gudenaa-dalen, hvor der ved opstemning til Vestbirk-centralen er skabt en reservoirsø paa 22 ha. Bølgeformet, Brendehøj 111 m, Træden skov. Gudenaaen er grænse mellem sognene. Byen T med fh fra 1891.

Bredvad vandmølle er nedlagt. To helligkilder (Schmidt, s 148).
Oldtidsminder: 4 høje, 35 er sløjfet, en del laa i en gruppe vest for Træden.

Af den ældre præstehistorie

Den første luth sp *Peder Christensen* († 1578) skal være opdraget i Øm kloster. Efter *Søren Jensen* (1578–1626) kom *Ove Lauritsen Bølge* († 1674), *Hans Jørgensen Obre* († 1659) havde været rektor i Skanderborg, *Bertel Pedersen Bay* († 1667), *Chrf. Dinesen Mossin,* * i Moss, Norge, († 1696), *Jørgen Lauritsen Hjort* († 1719), havde været rektor i Faaborg.

Provst, mag *Erik Jensen Kjær* (1719–50) mindes ved en gravsten i kirken. Biskop *Hygum* skriver ved vis 1748: »Formedelst mag E. Kjærs alderdom og svaghed (han var da 65 aar) prædikede en studiosus. Ungd i disse tvende, smaa sogne var vel undervist og færdige til at svare. Der er en kgl skole med en god skoleholder«. – Provst *Jørgen Carstensen* (1750–73) var fader til den kendte amtsprovst C, Thisted-T (provst Jørgen C havde 13 børn). – *Chr. F Volchersen* (1773–79) flyttede til Nysted-H, *Chrf. L. Worsøe* (1779–

87) af Blegind-H blev 46 aar gl, *Jørgen Kampmann* (1787–90) flyttede til Klinte-G.

Lorentz Bynch (1790–1828) kom hertil fra Anholt. Han var broder til forfatteren Josias Bynch († 1779). Om pastor L. Bynch oplyses, at han begyndte en satirisk digtervirksomhed allerede som student, med et komisk heltedigt i 3 sange: »Trappiaden«, om et slagsmaal af den art, som jævnligt fandt sted paa universitetstrappen ml jydske og norske studenter. Digtet var kun bestemt for en snæver kreds, men det kom uden Bs vidende i trykken 1795. Som alumne paa Borchs kollegium skrev han skæmtedigtet »Gravernes lyksalighed« med satire over byens gravere, som studenterne i egenskab af ligbærere havde forbindelse med, og som havde ry for hovmod og velnæret magelighed. Satiren, der minder om Wessel og Baggesen, vil næppe synes synderligt vittig nu, men den vakte opsigt og gav anledning til muntre stridigheder og løjer. 1787 blev B sp paa Anholt, hvor havet inspirerede ham til et højstemt sømandsdigt: »Vand-Tanker«. B sagde iøvrigt, at musen forlod ham paa den golde, stormende ø, og han kastede sig over Anholts historie. Han blev ganske pludseligt blind, og maatte søge afsked 1828.

Pastor *J. L. Rohmann* (1828–38) fl t Rønninge-R, maatte stifte stor gæld for at overtage Tønning pgd og avlingen, og han var i disse 10 aar aldrig fri for pengebekymringer. Han var opvokset i en by, og landbruget skaffede ham mange bryderier. Han og hans kone længtes efter Svendborg, hvor de var fra; det kneb med at komme i kontakt med jyderne her, og de fandt ingen nabopræster, som de kunne slutte sig til. R var en flittig skribent, men der var langt til biblioteker. Han havde oprindelig været ved postvæsenet, tog dansk juridisk eksamen, før han blev student, havde 1823 faaer univ guldmed for en afh om Fyns topografi, blev senere provst. 1854 udgav han det prisbelønnede »Forsøg til en udvikling af bibellæsningens væsen«, et grundigt og klart skrift, ogsaa hans »Reformationens indførelse i Danmark«, 1836, blev prisbelønnet (af Selskabet for trykkefrihedens rette brug), som havde en trofast støtte i R. Han skrev en større afhandling om Exorcismens historie 1835, og udfoldede senere som sp paa Fyn en omfattende historisk forfattervirksomhed (DBL XIX, 619 f), se Rønninge-R. I Khst saml 7 rIV, 66 f er givet en udførlig skildring af hans mange skuffelser som ansøger. Han ville meget gerne herfra, havde mange fortalere (især skuespilleren *Nic. P. Nielsen* og hans faderlige ven, pastor *P. R. Wøldike,* Faaborg. Breve derom (i landsarkivet i Odense) indeholder mange tidshistoriske oplysninger af interesse. Det var især byembeder paa øerne han søgte, og ofte var han i Kbhvn for at bringe sig i erindring i kancelliet. I sine breve giver den ensomme Tønning-præst luft for sine skuffelser og røber sine omfattende litterære og kirkehistoriske kundskaber. Han ønskede inderligt et andet auditorium end jyske bønder. En tung sorg ramte ham, da han mistede sin hustru 1836. Aaret efter blev han gift med en dt af pastor *Gøtzsche,* Jyderup (hvis mange børn blev præster eller præstekoner). Han havde trange kaar i Tønning, klagede ofte over forholdene og følte forflyttelsen til Rønninge-R paa hans fødeø som en befrielse. Ofte havde han ment, at de mange forbigaaelser skyldtes hans virksomhed i »Selskabet til trykkefrihedens rette brug«. Skuespiller *N. P. Nielsen* skriver i sin gratulation til udnævnelsen, at »etatsraad Lange havde meddelt ham, at Rohmann var indstillet som nr 2 til Rønninge (af kancelliet til kongen). Nr 1 var »en præst Kjærumgaard, som er 10 aar ældre kandidat og har egregiæ«, men »naar der bliver »skubbet lidt til«, maatte det lykkes. Jeg gik derpaa til prins Christian, som gjorde store øjne over mit ærinde, og til *Feddersen,* der begge lovede at gøre alt muligt«. I en note oplyser *Johs. Pedersen* (i Khst saml) at der ikke findes nogen præst af navnet Kiærumgaard, ti aar ældre end R med egr hos Wiberg, der øjensynligt er den eneste kilde Johs. P benytter, naar det drejer sig om præstehistorie. Den pastor K, der er tale om, maa være pastor *Fr. Vilh. Aug. Kjærumgaard,* * 1789, cand 09, sp i Rye 28, udn t sp i Svendborg Frue k, 39, men renoncerede, blev 45 sp i Astrup-T-H. Han havde ikke egr, men laud saa skuespillerens oplysninger er ikke helt korrekte (DBL XIX, 220).

Chr. H. Tram (1838–44) var bondesøn fra Maugstrup, Sdj, og c th fra Gottorp. BDG oplyser, at han »skal have haft et legeme af ganske uhyre højde og drøjde, saa at næppe nogen hest kunne bære ham« (BDG, I, 171).

Tiden efter 1844

Pastor *H. N. Langballe* (1844–55) var af den gamle skole, han tog afsked i en alder af 52 aar p gr a svaghed. Pastor *S. T. Haugsted* (1856–83) var højkirkelig, i hans tid rørte der sig et ret stærkt aandeligt liv paa egnen med Hvirring som midtpunkt. Pastor *K. D. Konradsen,* Hvirring, samlede mange fra hele egnen, ogsaa herfra, især fra Træden. En del løste sognebaand til ham fra Træden, og fra denne kreds udgik kærnen i valgmgh, der dannedes 1920. Men oprindelsen til det aandelige røre kan søges endnu længere tilbage, og kan faktisk føres helt tilbage til *Peder Frandsen Rytter,* der 1798 kom til Uldum med en kiste bøger, en from, alvorlig pietist. *Jens Jørgensen,* Bjerregaard i Aale (se der), var en af de bærende. For folk i Horsens vesteregn var pastor *Konradsen* den meget søgte.

Haugsted oplyser 1859 (Hertz): Velhavende bef, god moral, ingen mormoner.

Provst *C. F. Møller* (1884–94) var højkirkelig, men de gr syntes godt om hans forkyndelse, og en del af sognebaandsløserne vendte tilbage. Provst M var en selvstændig mand, som hverken ville lade sig diktere af gr eller af IM, hvad han skulle forkynde. Han var ikke »folkelig« eller dus med sine sognefolk, men han havde god kontakt med befolkningen, som respekterede og agtede ham. Hans dygtighed som landmand og hans hustrus gode hjerte vandt folks anerkendelse. Under en alvorlig tyfusepidemi, som op-

skræmte folk meget, viste det sig, at præsteparret havde hjertet paa rette sted. Besøgene i hjemmene og især hos syge og gamle optog provsteparret meget. Derimod var der meget lidt med kirkelige møder og kirkelige organisationer. Det var »imod provstens aandelige blufærdighed.« I sit hestekøretøj kørte han rundt i det vidtstrakte provsti, hvor kirkebygninger og skolevæsen havde hans store interesse. Han fik de private kirketiendeejere til at smykke kirkerne, og hans indsats for skolen var meget paaskønnet. Præstegaarden var et kulturcentrum. Hans søn, departementschef *Andreas Møller,* skildrer sin barndomsegn: »Tønning ligger i et dejligt landskab, en mils vej fra Ejer Baunehøj og Rye, nær smukke skove, mest bøgeskov, i stærkt kuperet terræn, især ned mod Gudenaaen. Vejen til Rye eller Skanderborg gik forbi sø og mose og store lyngheder, hvor vejen var et hjulspor i lyngjord. Præstegaarden var 3-længet med straatag, begge sidelænger blev ombygget i fars tid. Ved gaarden var der en gammeldags spandelade med straatag helt ned. Stuehuset havde plads nok til en særdeles rummelig lejlighed med gæsteværelser osv. Der var en efter forholdene stor og god have med et læbælte mod vest af gamle, hule asketræer, et mægtigt kirsebærtræ, en nøddealle, en stor tuja, taks, kristtjørn osv og køkkenhave. Far udvidede haven, lavede nye læbælter, plantede storfrugtede nødder, ny æble- og pæretræer. De første aar kærnede vi selv smør, bagte alt vort brød, ogsaa rugbrødet, bryggede vort øl. Der var 2 mil til nærmeste jernbanestation, og ½ mil til Brædstrup, hvor der var butikker. Tønning var en rigtig landsby med kirke, prgd, skole, sprøjtehus og gadekær. Der var en skomager, en træskomager, en smedje og en købmand, med hvem vi var meget gode venner. Vi hjalp ham med at skære hakkelse, tappe petroleum og øl, og han hjalp os med at spise vore kirsebær. Han havde ingen konkurrenter. Han kunne tillade sig at raabe, naar der kom en kunde: »Du kan vente, til der kommer een til!«. Og han blev roligt siddende og passede sit inde i stuen bagved. Hans juleudstilling, som man nu næppe ville have været imponeret af, imponerede os børn: Nogle faa sukkerkringler hængt paa en snor, men juleaften kunne han overvælde børnene med svedsker, rosiner og bolscher. Præstens indtægt var lille. Selv med provstelønnen naaede den aldrig op over 2000 kr. Der maatte holdes sund sparsommelighed. Og man fulgte spændt kapitelstaksten og hvad offerdagene bragte. Provst *Møller* havde praktisk haandværkersans. Som skibsbygger kendte han skibe ud og ind. Han byggede selv skibe, rigtige, dejlige skibe, der kunne sejle, og han byggede en baad, hvormed de sejlede paa en af søerne. Han lavede slæder og flitsbuer, lærte sine drenge at snedkerere, og ledede selv arbejdet ved ombygningerne. Han havde ogsaa kunstnerisk sans, formede figurer i ler, og skar træudskæringer. Han var en høj, kraftig, mørkhaaret mand med kort lidt tilspidset fuldskæg. Naar han stod i messetøjet foran altret kunne han nok se »lidt brøsig« ud. Han var et stykke mandfolk, mere kraft end smidighed, alvorlig, men mild og menneskelig i sin forkyndelse. Fru Møller var stilfærdig, blid og yndig, med megen indre styrke, hun holdt det store hjem og den store husholdning i mønsterværdig orden, i hus og køkken og have. Børnene lærte at arbejde med. Men de levede ellers et storartet friluftsliv, i Havbækken i Sdr Vissing fangede de krebs, de fandt bær i skovene, de kælkede paa bakkerne«. (Præstegaardsliv, IV, 139 f).

Pastor *Fr. Schepelern* (1894–99) søn af Holmens provst, sagde gerne senere, at han var alt for ung til at være sp, da han kom hertil, 26 aar gl, men han og hans meget virksomme hustru (der var født i Norge) omtalte altid Tønning-T med taknemmelighed. De var højt kultiverede mennesker, han var lærd (kirke- og missionshistorie). Han kom mest sm med IMs præster paa egnen (*Gad,* Ring, *M. Hansen,* Klovborg), han selv skrev: »Jeg hører hjemme blandt Guds børn, og naar jeg engang skal dø, vil jeg ikke høre om andet end om blodet«... jeg beder om at blive brændende i aanden...«. Den unge københavner og akademiker havde maaske sine vanskeligheder ved at slaa rod i saa udpræget en landbefolkning, men præsteparret vandt folks hjerter. Han og fru S var meget flittige, han betegnede sig som »hørende til venstre fløj af IM«.

Pastor *A. M. Nielsen* (1899–1906) var gr, en meget dygtig og anset præst, ogsaa administrativt fremragende. Hans solide gr forkyndelse samlede ikke faa, og han holdt adskillige foredrag. Hans hustru var dt af den kendte gr pastor *Jørgen H. Monrad,* Frederiks k, Kbhvn.

Pastor *S. M. Harby* (1906–08) var her kun knapt 2 aar, se ndf. Han blev kun 36 aar gl (se ndf).

Pastor *Thyge Thygesen* (1908–20) blev valgmghpr her i sit eget pastorat (se ndf).

Præsterne *Johs. Rørdam* (1921–23) og *L. J. Hansen* (1923–30) flyttede hurtigt herfra, men pastor *Poul Meyer Nielsen* har slaaet sig til ro og har virket her siden 1930. Han indleder sin beskrivelse i Kirk hb, 1963 s 262 med henvisning til 2 kor 4, 1–2: »Vi har denne tjeneste efter den barmhjertighed, som er blevet os til del, saa vi taber ikke modet« osv). Der har været lidt IM, ledet af gdjr *Mads Jensen* (* 78) fra 1925, og en foredragsforening, ledet af fru *Andrea Lassen.*

Blandt lærerne nævnes den betydelige lærer *P. Steffensen,* Træden, en af grundtvigianismens gode støtter paa egnen, meget musikalsk. Hans sønner var præsterne S, Jebjerg-L (gr), og provst S, Struer (IM).

Førstelærer *P. Kjeldsen Sørensen,* * 79, † 65, lærer i Tønning 07–45, en solid lærer af den gl skole, stærkt have-interesseret.

Centralskole 1959.

1920 oplyses: Kkg god, 13–14 pct, nogle IM, resten n gr, 30 fam plus nogle enkeltpersoner har dannet valgmgh, 1923: Kkg ret god, velvillig og interesseret befolkning, mh og IM kreds i Tønning, 2 fh, mghlivet overv gr, DdU, friskole, 66 sbl til Træden valgmgh, 1930: Kkg 12 pct, meget velvillig bef,

ret kirkelig interesseret, mh og IM smf, overvejende gr, en del sbl til valgmgh. 1939: Kkg 7 og 9 pct, ikke særligt gode forhold, mh og IM smf, 2 fh, DdU, 52 sbl til valgmgh, 1947: Kkg 6 og 8 pct, alm landforhold. 1959: Alm landforhold, 2 fh, 50 sbl til valgmgh. 1963: do.

Tønning kirke, sydvestligt i byen, har romansk kor og skib af granitkvadre paa delvis jorddækket skraasokkel. Norddøren er bevaret, et par vinduer med monolit-overliggere, korbuen har fint profilerede kragsten. Overhvælvet. Sidst i middelalder opførtes taarnet af store munsten, med sadeltag, og bred rundbue til skibet. Moderne trappe i fem:idet trappehus. Glamhullet mod øst er tvedelt af en søjle med kapitæl. Taarnets øverste del ombygget 1806. Sengotisk vaabenhus mod nord med stor rundbuet blænding i gavlen. Dekorationer fremdraget paa hvælvingerne 1905. Alterpanel fra 1593 med smalle hestesko-portaler. Renæssancealtertavle fra c 1625 (som i Rye) med Gethsemane-maleri (af V. Pacht) fra 1875. Balusterformede barokstager fra 1674. Romansk granitfont med løvefigurer og lav trapezformet fod. Sydtysk daabsfad fra c 1575 med syndefaldet. Senrenæssanceprædikestol fra 1642 og himmel fra 1643. Tremastet kirkeskib fra 1880. Skriftløs klokke. Restaur 1891. 170 sd. Orgel.

Mackeprang, D, 258.

Træden kirke, østligt i byen, bestaar af apsis (genopført 1774), romansk skib og kor af granitkvadre paa skraasokkel. Syddøren bruges. Ret forvitret korbue af al. Bjælkeloft. Vaabenhus mod syd. Et taarn menes nedbrudt 1783, efter at spiret var styrtet ned i en storm. Da kirken 1936 blev hovedrestaureret, opførtes et nyt taarn. Alterbordet med egetræspaneler og udskaarne frugtbundter, vist fra restaur 1891, da der opsattes en altertavle (kopi af A. Dorph: Emmaus), enstattet 1936 med et enkelt kors. Unggotisk gotlandsk kalkstensfont med fabeldyr. Sydtysk daabsfad fra c 1575 med spejderne i Kanaan). Meget ejendommelig er prædikestolen, der bestaar af to udhuggede sandstensplader med evangelistrelieffer (c 1575), skal stamme fra et nedbrudt kapel paa Vaabensholm eller Mattrup. En series pastorum har smitværk fra en renæssance-altertavle. Skriftløs klokke.

Saaledes stod kor og alter, indtil en brand 10. april 1958, opstaaet ved uforsigtighed i en affaldskasse bag alteret, ødelagde alter-billede, alterramme, alterdug, messehagel, messeskjorte og vasa sacra. Kirken var nu lukket i 20 maaneder, blytaget blev støbt om, vinduerne fornyet, moderne varmeanlæg indlagdes, trægulvet afløstes af kliniker, de faste stolestader af løse stole, et grimt smedejernsgitter op til den særprægede prædikestol fjernedes, men især fornyededes alterpartiet. I stedet for alterbilledet, der skjulte apsis, opsattes et egetræskors; kirken, der før var ret tarvelig, er nu smuk og stilfuld, baade ude og inde. Kirken genaabnedes ved en festgudstjeneste i febr 1960 ved biskop, dr **Skat Hoffmeyer**.

I Menighedsraadenes blad 1960, s 63, ankes over, at Nationalmuseet ikke ville følge menighedsraadets henstilling om at restaurere de oprindelige farver paa prædikestolen, men i stedet »forgyldte« museet ornamenter i prædikestolens kalksten. 150 sd. Orgel.

Mackeprang, D. s 390, 393, 413, Ministerialtid, sept 1891, Aarh aarb 1925, Kr. Dbl og dem lokale presse 14. maj 58 og 21. febr 60.

Folketal: 1850: 333 og 252, 1901: 449 og 337, 1921: 632 og 405, 1960: 557 og 316.

Altergæster: 1922: 250 og 240, 1930: 444 og 210, 1938: 180 og 200, 1945: 220 og 210.

Menighedsraad (kun eet raad): 1926: 1 IM, resten gr og u p, 1938: 1 IM, 1 soc, 1 gr, 3 u p, 1945: 1 gr, 5 u p, valg, 1957: Broget. 1961: do. 1965: u p.

Kommunevalg: 1943: Soc 34 (1), rad 136 (2), venstre 188 (4), 1962: Soc 50 (1), venstre 262 (4), u p 132 (2). Fmd: Gdjr **Asger Nielsen**.

Sognepræst

Indt 1859: a) 46 rug, 37 byg, 61 havre, b) 13 rdl, 90 rdl, 32 byg, c) 10 lpd ost, d) 180 rdl, e) 40 td ld, 2 td hartk. God pgd fra 1853, 43 alen lang. 1870: Regul 1376 kr, netto 2730 kr. — 1913: 13. kl, 1958: 12. kl, — Pgd opf 1940.

16. 21. sept 1844–25. okt 55 (sp Vorbasse-Hejnsvig 20. aug 36): **Hans Nicolai Langballe**, * 24. febr 03 Vejle. Forældre: Land: mand Poul Glud L af Ousted-T og Abelone Hansen. Stud Horsens 21, c april 29 (h), adjunkt Nyborg 33, afsk 25. okt 55, † 11. aug 58. Ugift.

17. 18. febr 1856–19. nov 83 (hjpr Lynge-U 22. jan 42): **Stie Tønsberg Haugsted**, * 27. marts 09 Juulskov, Kullerup. Forældre: Ejer af Søbo i Jordløse, Fyn, Niels Henrik H og Johanne Christine Faaborg. Stud Odense 28. c nov 39 (h) † 19. nov 83. ~ 24. sept. 56 Marie Larsen, * 29. marts 14 Vassingerød, Uggeløse, plejedt af P. H. Daue, † 61, sp Lynge-U (og dt af lærer Peter L og Bolette Mortensen). Om pastor H se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Haugsted

1883: **V. C. A. Lindboe**, se Sandby-V.

18. 24. jan 1884–13. marts 94 (hjpr og seminarielærer Skaarup 1. juni 77): Provst **C. F. Møller**, provst her 26. sept 89, fl t Nørre Aaby-I, se der.

19. 14. maj 1894–9. juli 99 (hjpr Gislev-E 3. okt 92): **F. C. G. Schepelern**, fl t Kg Tisted-B-D, se stiftsprovster, Viborg dk.

20. 25. aug 1899–2. jan 1906 (hjpr Ørslev-B 29. sept 96): **A. M. Nielsen**, fl t Hvejsel, se Ensted.

21. 26. april 1906–19. febr 08 (lærer Varde forskoleseminarium 00): **Sonnich Mathiesen Harby**, * 16. sept 71 Sønderho. Forældre: Skibsfører Peder Nielsen H og Johanne Müller. Stud Ribe 90, c 97[1] (h_1), højskolel Ollerup 98, † 19. febr 08. Ugift. Kort efter hans død udkom 08: En tro tjener, prædiken. Pastor H var som seminarielærer en yderst dygtig og pligtopfyldende faglærer, seminarietiden skulle være mere end en dressur for eleverne, den skulle hjælpe dem til klarhed over sig selv. Og H gav meget, ud fra sit sunde, lyse livssyn og rige evner. Han havde noget af Thors natur, en djærv kraft, en alvorlig mand, der hadede al forskruethed og hykleri, og som nok kunne støde an i den polerte verden, men man maatte holde af ham ved nærmere bekendtskab. Han gav sine elever et fond at øse af (Højskolebl 1908, s 485). – I sin sidste prædiken omtalte han Hostrups ord: »Leve kort tid eller længe, blot vi lyser op i taagen«. Disse ord satte menigheden paa mindestenen som de rejste over deres afholdte unge præst.

22. 22. maj 1908–2. nov 30 (højskoleforstander Thylands højskole ol): **T. P. Thygesen**, fl t valgmenighedspræst Træden, se nedf.

23. 11. april 1921–6. juni 23 **J. H. Rørdam**, fl t Hvilsager-L, se Torkilstrup-L.

24. 26. sept 1923–24. aug 30 (alterdegn Aarhus domkirke 15, ikke c theol). **L. J. Hansen** fl t Tilst-K, se der.

25. 19. nov 1930: **Jens Rasmus Poul Meyer Nielsen**, * 8. april 04, Nykøbing F. Forældre: Kbmd Anton Karl N og Jenny Marie Kristine Hansen. Stud Nyk 22, c 30[1] (h_2). ~ 21. juni 31 Karen Ester Hansen, * 31. maj 03 Fejø. Forældre: Gdjr Hans Nielsen H og Nielsine Margrethe Nielsen.

Litt: Hakon Kristensen: Da Tønning var industriby, østj hj 1960, 82 f. Vider og vedt II, 394—400.

TRÆDEN VALGMENIGHED

(Anerkendt 2. nov 1920)

Baggrunden for denne valgmghd er dels pastor *K. D. Konradsens* virksomhed i Hvirring og det røre han vakte, dels Vestbirk højskole, som under *Grønvald Nielsens* ledelse blev stor og anset, og der kom mange fra egnen til de kristelige og folkelige møder der. Adskillige ville gerne have oprettet en valgmenighed i Vestbirk med egen kirke og præstebolig ved siden af højskolen, og Grønvald Nielsen var villig til at afstaa jord dertil. Pastor *Thygesen* ville vist rejse herfra, da der kom saa faa i kirke, men de grundtvigske gaardmænd og Vestbirk-kredsen bad ham saa om at blive valgmenighedspræst. Og han ville gerne modtage opfordringen.

Men saa kom krigen 1914, og sagen stilledes i bero. (se her s 279 f).

1920 dannedes valgmenigheden, men ikke, som først tænkt, i Vestbirk, hvor der havde været planer om at bygge valgmenighedskirke. I stedet valgte man at benytte *Træden kirke* og byggede *Grumstedbjerg præstebolig* tæt nord for Træden kirke. Man saa her for første gang i Danmark det særsyn, at stedets sognepræst blev valgmenighedspræst i sit eget pastorat (senere skete det samme med pastor *Halfdan Helweg*, Osted-A). *Grønvald Nielsen* skrev: »Dannelsen af Træden valgmgh betyder, at gr mennesker her paa egnen er kommet i march-takt frem mod det ideal, som for mange aar siden steg frem fra sammenkomster paa Vestbirk højskole. En saadan menighed skulle have lært, at der ikke blot er noget, der hedder apostlenes tro, men ogsaa noget, der bærer navnet Apostlenes gerninger.

Ved sin indsættelse som valgmghp 1 s i advent 1920 sagde pastor *Thygesen*: »I tro vil vi tage imod vor Herre, Jesus Kristus; vi vil gerne byde ham velkommen til dette nye skud paa menighedens gamle træ, og til enhver, der kommer i Herrens navn, fordi vi ved, at alt, hvad der kommer ned fra lysenes fader, er gode gaver. Vi hilser Vor herre som den velsignede og som den velsignende, og det beder vi fremfor alt om, at det vi her begynder, den ny samling om det gamle indhold, maa være og blive velsignet, for da ved vi, at vi vil vokse igennem det, hvordan saa end tiderne vil blive. Og det at vokse er det største i verden, det er eet med at leve i pagt med livets Gud«.

Pastor Thygesen var selv mere og mere kommet ind paa den tanke, at han bedst kunne gøre sin gerning under frie former i en valgmenighed. Mange af hans tilhørere var ogsaa fra andre sogne og ville let kunne gaa ind i en valgmenighed. Da han ved denne tid mistede sit eneste barn, en 12-aarspige, blev han og hans hustru knyttet meget nær til mange i menigheden. – 1919 var han stillet overfor et svært valg, da *Bering* valgmenighed bad ham blive deres præst. I stedet blev han valgmenighedspræst i Træden. Det kneb lidt at forlade Tønning pgd med de mange minder, især om den lille pige, og for *Grønvald Nielsen* og kredsen i Vestbirk var det en skuffelse, at de ikke fik valgmenigheden der. Men i stedet fik de den glæde at gaa den skønne vej langs Gudenaaen og gennem Træden skov til kirke og der samles om opgaven at bygge og bevare et menighedsliv. Thygesens forkyndelse var vel egnet til at fortsætte pastor *Konradsens* 30-aarige virksomhed. Thygesen blev en kendt taler i de frie kredse rundt om i Jylland.

1936 ramtes pastor *Thygesen* af en hjerneblødning, og han maatte søge sin afsked. Myndighederne tøvede noget med at anerkende hans efterfølger, pastor *F Frederiksen*, hidtil frimenighedspræst i Thy, (da han ikke var cand theol). Han fik dog anerkendelsen og gjorde en god gerning her, indtil han 1947 blev sp i Stadil. Han afløstes af *Siliam Bjerre* (heller ikke cand theol), der fra 1949 tillige var højskoleforstander i Vestbirk, hvor han boede til omkr 1960, da han flyttede til Grumstedbjerg præstebolig. 1963 blev han sp i Brøns.

1964 blev *Reinholdt Lund-Sørensen* menighedens præst.

Der opstod nogen vanskelighed efter Træden kirkes brand 1958, idet menighedsraadet nægtede valgmgh at benytte Tønning kirke, medens Træden kirke blev restaureret. Bl sognebeboerne har der været nogen uvilje mod valgmgh, og naar menighedsraadet nægtede, skyldtes det, at valgmgh ikke bidrog til kirkens alm renteudgifter, dels at en giver, som havde skænket høreapparater til T kirke, i sit testamente havde bestemt, at høreapparaterne kun maatte bruges af sognemenigheden.

Træden valgmgh valgte saa at benytte Føvling kirke (Højskolebl 1958, s 318 f).

I begyndelsen holdtes tillige mdl gudstj i Aale kirke.

Bl valgmenighedens lægfolk kan foruden kredsen fra Vestbirk (se her s 278 f) nævnes den første formand, gdjr *R. Jørgensen*, Lundum.

Gdjr ftm *Kr. Juul* har i mange aar været kredsens fmd. Kr. Juul (* 92 i Aale, gdjr i Aale siden 1917) har været sogneraadsmdl i Aale, medlem af folketinget (Venstre) 1939–50 og 53 flg, er fmd for Vestbirk højskole.

En friskole oprettedes i tilkn til valgm og højskolen. Præsteboligen Grumstedbjerg er solgt til overlægebolig.

Valgmenigheden har c 125 medl, især fra Tønning-T, Østbirk, Nim, Ring-F og Aale.

Valgmenighedspræst

1. 2. nov 1920–3. april 38 (sp Tønning-T 22. maj 1908): **Thyge Peter Thygesen**, * 3. aug 73 Lille Tvede, Næstelsø. Forældre Forpagter Rasmus Peter T og Valborg Hansen. Stud priv 94, c 00^1 (h_1), højskolelærer, forstander Thylands højskole 01, afsk 3. april 38, † 7. april 42. ~ 7. sept 01 Marie Thorsen, * 5. aug 77 Øm, † 8. jan 55. Forældre: Gdjr Lars T og Sidse Pedersen.

Under henv til ovenst tilføjes: Provst *R. Høgild* skriver: Pastor T var en stilfærdig, beskeden og ydmyg mand, en særpræget forkynder, der saa afgjort bedre egnede sig som præst for en valgmgh end for en uensartet sognemgh. I valgmenigheden følte han sig

hjemme, og her blev han meget paaskønnet. En tung sorg bragte ham ud i en krise, som han længe maatte strides med, men han vandt sejr, og gn svære kampe førtes han dybere ind i det kristenliv, som han maatte vidne om for andre. Han gravede dybt, og fra hans gudstjenester fik man altid noget med hjem. Ogsaa uden for sin egen mgh blev han ofte benyttet som taler, han var i høj grad velset i disse kredse. Han havde altid noget godt at bringe om emner, der angik kristenlivet, en hyggelig og veltilfreds mand, naar han sad mellem venner og drøftede menneskelivets aandelige og praktiske problemer.

(Se Højskolebl 1938, s 330, 1942, s 255 f, Bavnen 1942, s 265).

2. 16. sept 1938–28. dec 47 (frimenighedspræst Thy 32): **F. J. Frederiksen,** fl t sp Stadil, se der.

3. 3. aug 1948–1. aug 63: (forstander Høng husmandsskole 37): **Siliam Bjerre** fl t sp Brøns, se der.

4. 28. aug 1964: **Reinholdt Lund-Sørensen,** * 5. aug 36 Asferg. Faderen: Sp Asferg-F, † 58, se der. Stud Randers 55, c Aarhus maj 63 (1-90). Højskolel Vestbirk 64. ~ 16. okt 65 Janne Kalkar * 16. aug 46 Kbhvn. – Farbrødre: Frederik K, Kbhvn, og Roholte.

Litt: De gr fri- og valgmenigheder 1944, 383 f, jvf Højskolebl nov 1920, Vestbirk højskoles aarsskrifter.

Vrads herred

THEM

(Med filialkirke i Brande).

Them sogn, 12491, i udstrækning det 7 største i Danmark, det nordligste i provstiet, gaar helt ind til Silkeborg, er meget afvekslende og naturskønt, hører til Silkeborg-egnens bakke- sø- og skovland, med talrige smukke udsigtspunkter og typisk midtjydske landskaber, langs nordgrænsen en række søer Ørnsø, Almind sø, Brassø, Borresø, Funder aa og Gudenaa; Salten langsø og Salten aa er sydgrænse, Thorsø mod nordvest ind mod Funder, Thorsødalen og Saltendalen foruden mange andre smukke dalstrøg. Flere steder stærkt bakket, Bavnehøj 153 m, Rævebakke 146 m, Stagehøj 146 m, Kongensbjerg 143 m desuden skønne bakke- og dalpartier fra Gavlbanker til Hørbylunde bakker. Mange smaasøer. I sognet ligger nogle af Danmarks skønneste egne, f eks begge sider af Virklund, Funder-dalen, Salten-dalen med Ildal og Egedal skove, med smuk enebærbevoksning ned mod søen. Store dele af sognet er skov, den nordlige del hører til Silkeborg skovdistrikt, stærkt søgt af turister, bl udsigtspunkter: Fr VIIs høj i Vesterskov, Caroline Amalies høj i Østerskov, HC Andersens bænk i Sønderskov. I Vesterskov er der »Taterhuller« (jordfaldshuller) hvor tatere holdt til. Sandmuldede jorder. Mange sommervillaer og lystejendomme. Forsøgsplantninger.

Byerne T, 421 indb, med Østre centralskole opf 1953 2 km syd for byen, De gamles hjem omb 1964, bibl, kro med sal, afholdshotel med sal, biograf, stadion, museum, butikker, Winthers fabrik (børnekøretøjer, 110 arb) m m. – Salten med amtets plejehjem for kronisk syge, opf 1960 (32 pat), – Virklund, 581 indb, (nu flere) bymæssig bebygg, villaer, skole (omb 1962), kolonihaveforbundets skole (1963) fh (1891), A/S Gudenaa fabrikker, opr 1910 (plæneklippere, pumper osv, 150 arb), savværker, butikker osv med fh, Sepstrup. – Desuden bl a bebyggelserne Hjortsballe, Rustrup, Voldby, Høgdal, Saltenskov med fh og skole (1955) Thomaskær, Glarbo, Svejbæk med kro og færgested, Paarup, Tolstrup, Brande, Løgager med fiskedamme, Vesterlund med villaer og restaurant »Højborg«, Marielyst villabebyggelse osv.

Blandt de mange skovejendomme nævnes **Højkol** med Voldborgkær, 962 ha, hvoraf 738 skov, oprettet ved sammenlægning ved ing **Poul Larsen** (F. L. Smidth), der havde flyveplads her under krigen. Ejes af familie-A/S Potagua. Hovedbygningen ligger meget smukt og højt, udsigt over lyngbakker og skove til Salten sø, med taarn og spir. — **Høvildgaard,** opr af ing Alexander Foss, hovedbygning med storslaaet udsigt over Salten sø. Katrinedal vandmølle med fiskedamme og savværk.

Oldtidsminder: Et dyssekammer ved Høvild, 2 langhøje, 81 høje, bl a er Sortehøj ret anselig, desuden 2 røser og nogle stengrave. 202 høje skjfet. Flere bopladser fra Gudenaa-kulturen. Adskillige fund.

Nedlagte Kirker: Tømmerby kirke, var øde 1592, grunden blev undersøgt 1943, kirken bestod af skib og kor, 19,4 m lang. — **Virklund** kirke, 16 m lang, er helt forsvundet. Materialerne blev anvendt til Silkeborg slot.

Løgager, under Silkeborg slot, beboedes af ridefogeden, 1621 var den kgl jagtgaard. Omkr Them er store lag af myremalm, som man har forsøgt at anvende til at udvinde jern. Ogsaa brunkul findes, men er ikke blevet brudt.

Silkeborg bad ved Ørnsø, er grundlagt 1883 (85 kurgæster), blev under den tyske besættelse benyttet af besættelsesmagten og senere af tyske flygtninge (S bads hist, 1933). Se her s 401.

Gaarden **Løvenholt** har sin egen historie. Den blev samlet 1830 af 3 bøndergaarde, af den dygtige landmand **Fr. H. Møller** († 1850), blev 1850 solgt til etrd **Westenholtz,** Matrup, der atter solgte den 1861, hvorefter den flere gange skiftede ejer, indtil højskolelærerne **L. Nielsen** og **V. Birkedal-Nielsen** købte den 1905 og oprettede en **højskole,** som de mente ville faa god søgning her i denne maturskønne egn. Men højskolen kunne ikke gaa. Den blev solgt allerede 1911 til Skanderborg amts udstykningsforening. Senere har den tilhørt ingeniør **Alexander Foss** († 1925).

Af den ældre præstehistorie

Wiberg anfører en hr *Lenno* og hans søn, *Thomas Lennosen* som de første sp efter ref. Senere nævnes *Ole Andersen Grønbech* og *Anders Jensen Ørsted.* Mag *Niels Jørgensen Seerup* blev dømt fra kaldet ved herredagen 1655. De flg sp var:

1655–75: *Jac. Nielsen Holm,* af Hassing-V, han havde været musikdirektør v Sorø akademi, (Se Worms leks I,461 og III,353), en lærd mand. 1675–1707: *Niels C. Bisted,* hans 3 sønner blev sp i Vejrum, Skarrild-A og Levring-H. – 1707–47: *Rasmus Pedersen Lihme,* velhavende, huskedes længe. Han skænkede klokken til kirken. Hans søn blev sp i Sejling-S, hans 3 døtre blev præstekoner (Gødvad-B, Hinge-V og Aarslev-Tilst) og en 4 datter blev gift med eftermanden, *Poul Jensen Spliid* (1743–66) af Skorup-T, og dennes datter blev gift med den flg sp: *Chr Fr. Aagaard* (1766–88) af Aardestrup-BG. Der høres ikke om pietisme her. I Pers hist tidsskr IX, 249 er fortalt om præsten *P. C. Clausen,* Glud-H, († 1790) hvis hustru ejede gaarden Kannikegaard i Them. Hun var stammoder til slægten Clausen-Bagge (se Halsted-A). – 1787–1835: *Michael Overgaard Asmussen,* hvis fader var farver i Aarhus-A var gift med en dt af præsten *Schade,* Taagerup-T og de havde 8 børn. A var altsaa sp her i 48 aar, han tog afsked 1835 og døde 1838, 84 aar gl. Han var rationalist og bidrog vel derved til sognets rationalistiske indstilling. Samme indstilling havde hans søn, *P. C. Asmussen,* der var sp her 1835–64 (se ndf). Pgd brændte 19. juni 1861.

Tiden efter 1849

Holger Begtrup skriver (Dsk mghliv i gr kr, IV, 163), at sognefolkene i Them for 100 aar siden »var ligegyldige overfor kristendommen«, og indberetninger gn, aarene har talt om »dette store døde sogn« og om den ringe kirkelige interesse. *Niels Poulsen,* Kjellerup, (se VII, B 491) tjente i 60'erne i Them og skrev, at folk der var »saa ugudelige, at han blev vakt derved. Han syntes, at det var frygteligt med al den banden og gudsbespottelse, han var vidne til«. Pastor *P. C. Asmussen* blev 74 aar gl, var til sidst svag og ældet. Den gr vækkelse i Sejling-S mærkedes kun lidt her, men enkelte fra Them søgte dog til Sejling, medens *Chr. Kampmann* var sp der (1848–55), og da *Hostrup* 1855–62 var sp Silkeborg, søgte de faa gr i Them til ham (Bobjerg: Det gr livsrøre paa Silkeborg-egnen, s 15, 85 f). *Hostrup* havde ikke megen forbindelse med Them, han talte aldrig der, men han havde af praktiske grunde enkelte konfirmander fra Them (kortere vej).

Saa blev den friske unge *Jørgen Teilmann* hjpr i Them 1864. Han var fra sin studentertid stærkt grebet af *Grundtvig,* kom i Grundtvigs hjem. Ved hans virksomhed skabtes noget gr røre i Them. Samtidig opstod en alvorlig modsætning mellem dem, der sluttede sig til det grundtvigske vennesamfund og dem, der ikke gjorde det. Vækkelsen fik mest tilslutning i vestsognet, især i Gessø. *Teilmann* blev ordineret 14. april 1864, lige før Dybbøls fald, og denne begivenhed prægede de hjem, hvorfra sønner var i felten. Pastor *Asmussen* døde nov 64, men *Teilmann* vedblev af fungere, til den ny sp tiltraadte. T var her altsaa kun kort tid; hans tilhængere kæmpede for at beholde ham og foreslog oprettelse af et embede som kapellan pro loco til ham, men provst *Bülow* fraraadede: »Skønt sognet vel er stort, er store dele deraf ubeboet, og oprettelsen af et kapellani ville betyde stor nedgang i sognepræstens indtægt«. Biskop *Brammer* erklærede 3. jan 1865, at han godt kunne se, at »der kunne være grund til at tage hensyn til menighedens ønske om at beholde den unge, nidkære kapellan«, men han havde alligevel saa store betænkeligheder ved at anbefale sagen, at ministeriet afslog den. Meget i Them sogns kirkelige historie ville antagelig have set anderledes ud, hvis menighedens ønske var blevet fulgt. Jørgen Teilmann blev valgmghpr i Bering og grundvigsk fører i hele egnen.

Som sognepræst udnævntes pastor *Ely S. Falkenskjold* (1865–67). Han havde som sp i Rind-Herning (se der) ligget i strid med de vakte (Dsk kirketid 1898,561 f). Fra Rind var han flyttet til Nr Nissum, hvor det gik noget bedre. Han mindedes der som en dygtig prædikant. Han ansaas der for gr paavirket, men ville ikke tage parti. I Rind havde dømmernes leder, *Peder Gravesen,* taget sin datter bort fra hans konfirmationsundervisning, fordi han underviste efter Balles lærebog. I Nr Nissum og Them brugtes *C. F. Balslevs* lærebog, som var blevet autoriseret 1856. Det er ikke klart, hvorfor han flyttede fra Nr Nissum. Maaske skyldtes det hans svagelige helbred, maaske følte han, der var ugift, sig ensom i Nr Nissum. Provst *Bülow* mente, at han havde gjort rettest i at blive i Nr Nissum (antegning til Fs afskedsansøgning 1867). Selv skrev F i sin afskedsansøgning, at han i en længere aarrække havde været svag. Han blev indsat i Them 7. maj 1865. *Teilmann* tilbød at være hans kapellan, men fik afslag. Kort tid efter skrev *Teilmann* til F og opfordrede ham til at slutte sig til det gr vennesamfund, i modsat fald ville de løse sognebaand. F svarede T, at han beklagede, at hans forkyndelse ikke tilfredsstillede *Teilmann* og hans venner her, men hvis de ville løse sognebaand, stod det dem frit for. De løste dog ikke sognebaand, de haabede at vinde den ny sognepræst. Med en vis irritation fandt F sig i Teilmanns hyppige besøg i Them sogn. Denne føjelighed vakte anstød hos de ikke-grundtvigske (een sagde, at T »burde piskes ud over sognets grænse«). F kunne vel ikke slutte sig til *Teilmann* og hans venner, men ville helst undgaa et brud med dem, mens andre saa skævt til F, fordi de mente, at han var i grundtvigianernes magt. Dette var en misforstaaelse, men den fik næring i *alterbogssagen.*

Alterbogssagen i Them

Et stykke kirkehistorie fra et jysk sogn i 19. aarhundrede.

Denne sag, som fik en vis betydning, skal omtales lidt nærmere (Hovedkilder er Fs egen beretning i Dsk kirketid 1898, s 566 f,

Bobjergs bog og arkivar *Henning Heilesens* afhandling i Khst saml 7 r IV, 145 f). Baggrunden for sagen gives kort og klart af Heilesen.

Trosbekendelsens ordlyd i den danske kirke var til langt ind i det 19 aarh en alt andet end tro gengivelse af den latinske grundtekst. I 3 trosartikel var »sanctam ecclesiam catholicam« med vold mod teksten, men i overensstemmelse med Luther, oversat ved »en hellig christelig kirke«. Spørgsmaalet om en mere korrekt gengivelse af trosbekendelsen end alterbogens blev efter 1830 optaget af Grundtvigs disciple. *J. C. Lindberg* foreslog i 1834, at »christelig« i 3. trosartikel burde ændres til »almindelig«, da ellers de troende i Det gamle Testamente udelukkedes fra kirken. (Kaj Baagøe: Mag J. C. Lindberg, s 233) *Grundtvig* begyndte efter midten af 1830'erne at tale om »den hellige almindelige kirke«. (Haandbog i G.s skrifter III, 39). Senere optoges dette udtryk ogsaa af præster, der ikke var grundtvigske, saaledes af *C. F. Balslev* i 2. udgave af hans »Lærebog« 1850. Da et nyt oplag af alterbogen blev nødv i 1857, ønskede *Martensen* at faa 3. trosartikel rettet. Kultusministeriet gav sit samtykke paa betingelse af, at samtlige biskopper var enige heri. To biskopper (*Brammer* og *Engelstoft*) gjorde indsigelse; som følge deraf skete der intet. (P. Severinsen: Daabens ord, s 172). At Brammer gjorde forsøg paa at tvinge præsterne i sit stift til at bruge alterbogens ordlyd, viser hans strid med pastor Falkenskjold.

Kort efter sin indsættelse her fik F besøg af lærerne *Nygaard,* Virklund, *Harald Petersen,* Gessø, og *A. J. Vendelboe,* Bakkebjerg-Aalhøj. De var alle 3 grundtvigske. De bad F om ved daaben at bruge udtrykkene »Den hellige, alm kirke« og »kødets opstandelse« i stedet for alterbogens ord om »en hellig kristelig kirke« og »legemets opstandelse«. F fulgte gerne deres ønske, tilmed da det stemte med *Balslevs* lærebog.

Men nu belv der uro. De ikke-grundtvigske mente, at de 3 gr lærere efter *Teilmanns* tilskyndelse havde presset F til at foretage forandringen og de blev forbitrede paa *Teilmann,* som man mente var ophavsmanden. Misstemningen mod F slog dog først klart ud, da han havde været her 1½ aar. Ved konfirmationen sept 66 havde han opstillet konfirmanderne efter alder og ikke som tidligere efter karakterer ved overhøringen. Flere klager blev indsendt til myndighederne, og F skriver, at den egentlige ophavsmand til klagerne var en mand, som »manglede sand kristelig oplysning og kirkelig sans«, og som havde opdaget, at den form for trosbekendelse, som F brugte, svarede til de vaktes ønsker, og nu forlangte han alterbogens ordlyd brugt. Denne mand, sognefoged, gdjr *Peder Davidsen,* fik husmand og sogneforstander *Jens Møller,* Salten mark, til at forlange sin datter døbt i overensstemmelse med alterbogen (S. P. Petersen lærer i Gessø): Alterbogsstriden i Them, s 8, manuskript i Silkeborg bibl) 1866 fremsatte han krav om, at hans barn skulle døbes »med samme ord som hans andre børn var døbt«, men F afslog det, da han ikke kunne vide, hvilken udgave af alterbogen, der var brugt ved de andre børns daab. *Jens Møller* fastholdt sit krav. F sagde nej. Samme dag klagede Jens M til biskop *Brammer* og bad biskoppen give F fornøden besked, og biskoppen svarede, at Jens M var »fuldkommen berettiget« til at kræve barnet døbt aldeles i overensstemmelse med den forordnede alterbog. Biskoppens svar er dateret 23. oktober 66; han tog parti uden af høre F eller provsten. Jens M krævede saa sit barn døbt efter alterbogens formular, men 26. oktober svarede F ham, at sagen efter hans skøn trængte til at blive nærmere oplyst. Jens Ms barn blev ikke døbt den flg søndag, men Jens M oplæste hoverende biskoppens skrivelse for kirkegængerne (Dsk kirketid, 1898, 568). 2. nov 66 afgav F sin erklæring: Han fastholdt at ville døbe paa den form af trosbekendelsen, som han hidtil havde brugt og gav herfor 4 klare grunde. Provsten erklærer 12. nov 66, at det var »rettest, at F ikke tillod sig ændringer i alterbogens ordlyd«, og henstillede til biskoppen om at give F paalæg om at følge alterbogen.

Nu tog de vakte affære. De 3 nævnte lærere, 7 gaardmænd, 3 husmænd, 3 træskokarle, 1 smed, 1 skrædder, en arbejder og en aftægtsmand (kun en mindre del af de gr i sognet) skrev, at de ikke havde haft tid til at samle flere underskrifter, og at de skrev uden opfordring fra pastor Fs side. De gav ham fuldt medhold, ønskede børnene døbt efter ordlyden i Balslevs lærebog, som de fandt rigtig og begrundede det udførligt.

(Underskrivernes sociale stilling anføres, for deraf ses, at grundtvigianismen her ikke var en udpræget gaardmandsbevægelse).

Biskop *Brammers* afgørelse i striden forelaa 16. nov i form af en skrivelse til provst *Bülow.* Heri anmodede biskoppen provsten om at tilkende *Falkenskjold,* at »han gerne ville antage, at denne havde ment, at den liturgiske frihed, som han ved sin formular havde taget sig ved daabshandlinger, var tilladelig, og at dennes brug ville forhindre sognebaandsløsning, hvorhos den stemte overens med hans egne anskuelser, men at han ikke desto mindre burde have vidst, at han var uberettiget til at benytte den. Som gejstlig embedsmand burde han vide, at han ved liturgiske handlinger og navnlig ved administration af de hellige sakramenter burde følge den anordnede alterbogs anvisning uden afvigelser. Efter at han som hans biskop 23. oktober havde paamindet ham om hans forpligtelse i denne henseende m h t den omhandlede formular, var hans i svarskrivelse af 26. okt udtalte vægring ved at opfylde et menighedsmedlems berettigede fordring til ham som daabens administrator saa meget mere utilbørlig«. Biskoppen gentog nu sin paamindelse, og befalede ham »ved den myndighed, hans embede gav ham« ikke at foretage nogen forandring i alterbogens ordlyd. Lærerne fik ogsaa en tilrettevisning. De maatte ikke som kirkesangere sige Amen til en daabshandling, der ikke stemte med ritualet. Provsten videresendte biskoppens skrivelse til F med paategning i tilslutning til

biskoppen, men hvis disse myndigheder mente, at de kunne tvinge F til at følge alterbogen, tog de fejl. F blev ikke blidere stemt overfor sin provst. Flere gange kom provsten uanmeldt i Them pgd, en gang lige før en gudstjeneste, og søgte af al magt at formaa F til at døbe efter alterbogen. Provsten kaldte Fs vægring »trods og opsætsighed«, truede med provsteret og tiltalte F, som om han var en forbryder (Dsk kirketid 1898, s 568). Fs fremstilling (trykt 1898, skrevet 1891) stemmer med Fs brev til provsten af 19. nov 1866 og støttes af provstens senere bemærkninger.

26. okt 66 modtog biskoppen en klage fra en boelsmand, *Joh. Fr. Frederiksen*, Engetved, over at *Falkenskjold* havde nægtet at døbe hans barn efter alterbogen, ligesom han klagede over lærer *Vendelboe*, og 20. nov 66 klagede husmand *N. P. Sørensen*, Fogstrup mark, direkte til ministeriet, fordi *Falkenskjold* nægtede at døbe hans barn efter alterbogen. *N. P. Sørensens* klage blev sendt til biskop *Brammer*, der i en længere redegørelse af 8. dec om forholdene i Them sogn skrev, at Sørensens andragende »stod i forb med de kirkelige bevægelser, som i de sidste maaneder havde været fremtrædende i sognet« (jvf ogsaa de to tidligere klager). Biskoppen havde bestræbt sig for at standse det te »schismatiske røre« i dets begyndelse og »ikke at forsømme, hvad humanitet eller besindighed eller varetagelse af menighedens uomtvistelige ret og vor kirkes nødvendige orden krævede«. Provst *Bülow* havde staaet biskoppen bi i disse bestræbelser, men de havde været frugtesløse, da *Falkenskjold* havde erklæret sig uvillig til at følge de gentagne indskærpelser. At F ikke ville have sin vægring betragtet som trods, men som en samvittighedssag, maatte vel have indflydelse paa bedømmelsen af hans karakter og »moralske strafskyldighed«, men det kunne ikke komme i betragtning her, hvor det gjaldt at hævde kirkens orden og menighedens ret. Hans løfte om at lade børnene døbe ritualmæssigt ved en nabopræst kunne maaske forhindre hans øjeblikkelige suspension, men biskoppen maatte paa embeds vegne kræve, at de paalæg, som gaves F, ikke blev ringeagtet. Under forudsætning af, at man indskærpede F hans forpligtelse til at følge alterbogen og erklærede sig lydig mod min's paalæg, skulle der gives ham valget mellem en bøde 50 rdl til fattige præsteenker eller at blive stillet for en provsteret. Og det skulle tilkendegives *N. P. Sørensen*, at han var »aldeles berettiget« til at faa sit barn døbt efter alterbogen.

Denne sag kunne ikke gaa stille af. *Grundtvigs* kapellan, *Kr. Køster*, skrev derom i Dsk kirketid 1866, sp 801–12: »Skal folkekirkens præster være forpligtet til, uvægerligt og bogstaveligt, nøje at følge de allernaadigst foreskrevne formularer ved daab og nadver?« Han kunne ikke tro, at regeringen ville gaa saa vidt, og biskop *H. L. Martensen* ville sikkert med alvor og bestemthed gøre opmærksom paa, hvilke ulyksalige følger et saadant *magtsprog* ville medføre. Det var lige ulykkeligt for folkekirken at drive en mængde præster og lægfolk ud; de ville før forlade folkekirken, hvor svært det end kunne falde dem, end de ville opgive deres overbevisning, og *Køster* bebrejdede biskop *Brammer*, at han med et magtsprog ville tvinge *Falkenskjold* til at handle mod sin overbevisning og tvinge sognefolkene til at lade deres børn døbe anderledes end ret var efter deres overbevisning. Biskoppens skrivelse havde en »mærkelig gammeldags tone, som mindede stærkt om den papistiske tid, da paver og biskopper paatog sig at raade over samvittighederne«. Tilslut skrev *Køster*, at han ville gøre sit til, at den frihed, som hidtil havde bestaaet, ikke skulle tilintetgøres ved et biskoppeligt magtsprog eller en uklog regeringshandling.

Kultusminister *Rosenørn-Teilmann* opfyldte foreløbigt *Køsters* ønske, og 22. dec 66 svarede ministeriet, at i denne sag skulle rigets øvrige biskopper først høres, og foreløbigt kunne nabopræster døbe børnene fra Them, hvis forældrene ønskede det. Dermed hævdedes den liturgiske frihed, og *Brammers* forsøg paa at skrue udviklingen tilbage til enevældens tid forhindredes (Heilesen, Khst saml 7 r IV 164). *Falkenskjold* havde i øvrigt allerede forinden aftalt med nabopræsterne *Møller*, Ry og *Moth*, Vinding, at forrette daab i Them kirke. *Møller* døbte saa *N. P. Sørensens* barn 9. dec 66, og *Moth* døbte *Frederiksens* barn 17. dec. Men *Jens Møller* holdt stædigt paa, at *Falkenskjold* skulle døbe hans barn. Saa klagede *Jens Møller*, men biskoppen misbilligede Jens Møllers optræden, da barnet jo nu kunne blive døbt efter faderens ønske.

Jens Møller var medlem af sogneforstanderskabet, og sogneforstanderskabet skrev 15. dec til biskoppen, at Them sogn var »i en sørgelig tilstand pga Fs vægring«, og det virkede forstyrrende, at man skulle tilkalde udensogns præster. Lærer *Vendelboe* fastholdt bestemt sit grundtvigske standpunkt og indsendte 4. marts 67 sin afskedsansøgning. Og denne nidkære lærer blev afskediget 1. maj; han fik embede i Birket paa Lolland 1881–82, blev læderhandler og boede til sidst i Farum, hvor han døde omkr 1920.

Sagen havde slidt saa stærkt paa *Falkenskjolds* nerver, at han søgte sin afsked. Provsten, hvis optræden havde irriteret ham, anbefalede hans afskedssøgning, ja mindede flere gange om, at F havde ventileret planer om at tage sin afsked. I sin afskedsansøgning henviste F til sit vaklende helbred og det overordentlig besværlige embede. Provst *Bülow* omtaler i sin paategning, at F ikke havde ladet det mangle paa nidkærhed, men han var en svag mand. Han »formaaede ikke at tilfredsstille de forskellige partier eller med sindsro at bære de krænkelser, han havde været udsat for. F var nu i en meget nedtrykt sindsstemning, uden lyst ell mod til præstelig virksomhed. Biskoppen paategnede 20. april afskedsansøgningen med bemærkning om, at skønt han maatte misbillige Fs fremgangsmaade af en enkelt del af hans embedsgerning, nærede han lige saa lidet tvivl om hans redelige vilje som om hans sædelige vandel, men tilskrev hans »misgreb«

mangel paa konduite under vanskelige forhold og paa klart, selvstændigt blik til at gennemskue »det fejlagtige ved en saakaldet »kirkelig« anskuelse, der bliver højrøstet og imponerende udtalt af adskillige bl hans samtidige præster«. – Da der var vanskeligheder ved fastsættelsen af Fs pension, trak det ud med Fs afskedigelse, men han holdt afskedsprædiken i Them 1. dec 67.

Efter at *Falkenskjold* havde forladt Them, var han 1868–72 hjælpepræst hos *F. E. Boisen* i Stege og derefter til udgangen af 1873 hos *Hostrup* i Hillerød, altsaa hos to fremstaaende tilhængere af det, biskop Brammer betegnede som »en saakaldet kirkelig anskuelse«. Han blev boende i Hillerød, efter at hans hverv som hjælpepræst var ophørt, og var fra 1881 forstander for Hillerød hospital. I denne stilling døde han 1898.

Alterbogssagen i Them gav anledning til, at *Martensen* gjorde et nyt forsøg paa at faa 3. trosartikel rettet i Alterbogen, som atter skulle optrykkes. Han havde lige saa lidt held med sig som i 1857; *Brammer* og *Engelstoft* modsatte sig ogsaa denne gang rettelse af 3. trosartikel, og kun *P. C. Kierkegaard* gik afgjort ind for forandringen. Som følge blev det nye optryk af alterbogen i 1867 uændret. Først 1885, da bispekollegiet var blevet næsten helt fornyet, lykkedes det at faa 3. trosartikel bragt i bedre overensstemmelse med grundteksten (P. Severinsen, Daabens ord, s 172). – – –

Der var kun 2 præster paa Silkeborgegnen, der selv indbød *Vilhelm Beck* og *Johs. Clausen* til at tale i deres kirker, da *Beck* og *Clausen* var paa deres store missionsrejse i Jylland 1865. Den ene var den gr pastor *Møller*, Sejling, den anden var pastor *Falkenskjold*, Them (IMs hist, s 98). Falkenskjold ville gerne skabe liv i dette store sogn. Vilhelm Beck omtaler ikke Fs vanskeligheder her, men fortæller, at det blev en underlig gudstjeneste, da den vestlige del af kirken var revet ned og aaben, saa menigheden maatte samles i kirkens østlige del, hvor *Beck* prædikede fra altret. *Clausen* var syg den dag og kunne ikke medvirke. (Becks erindr, s 71). Der var kun faa troende i Them, bortset fra dem, der tog til Bering valgmgh. Vilh. Beck fortæller dog en længere historie om, hvordan han var med til »at lægge grunden til et menneskes frelse« paa hjemvejen fra Them (s 71 i Becks erindr). 1863–69 virkede en IMs kolportør, *Anders Mortensen* i Them, men tilsyneladende uden at sætte spor (IMs hist, 1912, s 540).

Der blev (ihvertfald udadtil) ret hurtigt ro i sognet efter den bevægede alterbogsstrid. Pastor *A. C. Holm* (1867–77) var en fredens mand, venlig og afholdt, havde rigtig god kirkegang. En del af gr søgte til *Teilmann* i Bering. IM fik ikke fodfæste, det første fh byggedes 1874 i sognets mest aandeligt vaagne by, Gessø. Forholdene var ikke lette i det vidtstrakte sogn, og de to næste præster flyttede hurtigt herfra, *E. T. Tesch* (1877–85) som nærmest var gr i de aar han var her, og *P. V. R. Wiimh* (1885–91), som mindes med venlighed, han havde ret god kkg, var ikke nogen betydelig prædikant og havde vanskelighed ved at komme i kontakt med folk.

Omkr 1890 betegnes Them sogn som et i det store og hele »aandeligt dødt« pastorat. Der blev efterhaanden bygget 6 fh, hvor foredrag, gymnastik og selskabelighed udfoldede sig, uden at de kom til at betyde noget reelt i sognets aandelige udvikling.

Provst *T. R. (Sparre)-Petersen* (1891–06) var en meget flittig præst. Ustandselig var han paa farten rundt paa de lange veje. Han fik Them kirke smukt restaureret, og han fik bygget filialkirken i Brande 1900. Brydningerne fra pastor Falkenskjolds tid om daabspagten var ikke helt ophørt. Provst P var nærmest højkirkelig; han havde ret god kkg. Hans forkyndelse var præget af hans faders (han var lærer) solide undervisning og af *P. Madsens* teologi. Han var konservativ, stod venligt over for de gr og IM uden at slutte sig til nogen af dem. Han lagde stor vægt paa husbesøg og førte nøje bog over sine besøg. Han var meget musikalsk, spillede og sang smukt, mens hans hustru levede mere med i de nye vækkelsesmetoder, holdt kvindemøder i pgd, og var optaget af YM. Provst P havde selv lærereksamen og var interesseret i skolens arbejde (se her III, s 267).

Pastor *Niels Nielsen* (1906–35) se ndf, var en jævn mand, ikke særligt betydelig, han var gr, afholdt og respekteret. Det var omkr 1906, at lærerne *Laur. Martin Nielsen* og *Viggo Birkedal-Nielsen* købte gaarden Løvendal af landbrugskandidat *Holger Weis*, og forsøgte at drive højskole her. Men som omtalt ovf kunne højskolen ikke gaa. Krigsaarene 1914–18 gik mærkværdigt sporløst over sognene kirkeligt set.

Gdjr *Anders Jensen*, Gessø, stod i mange aar som leder af den gr bevægelse efter pastor *Teilmanns* bortrejse. Anders J var en elskelig og kærlig mand. Begtrup skriver, at »ingen overgik ham i hjertets renhed, uegennytte og offervilje«. Sammen med sin hustru, *Hanne*, havde han et yndigt hjem, et smuk gaard, med en dejlig, terrasseformet have ned mod en lille sø, hvor hans lille, hvide baad var fortøjet. Alt var præget af orden og smag. Her kom gr ordførere, her blev holdt enkelte m, men da Anders J døde, gik enhver sine egne veje.

(Begtrup: Minder fra gl gr hj, VI, 1926, 122).

Pastor *Herluf Aagaard* (1936–64) var gr, medl af amtsudvalget for DKU. Han skriver (1963), at kkg er 1 pct, meget ringe kirkelig interesse.

De 6 fh bruges væsentligt til selskabelige formaal. Der er en lille IMkreds, nogle Jehovas Vidner og adventister. Mange arbejdere og funktionærer har arbejde i Silkeborg. Østjyske forhold. Andagter paa alderdomshjemmet.

Pastor *V. Mulvad* har været sp siden 1964.

Pastor Mulvad skriver, at sognet er i udvikling mod nyere tankegang, og ikke mere kan vurderes efter gammel maalestok. Kkg 2,5 pct, vaagen, grundtvigsk indstillet befolkning. Nogen præg af den gr bevægelse fra Teilmanns tid. Møder for ældre, andagter paa alderdomshjem og plejehjem.

Gdjr *Johs. Pedersen,* Gessø, har været førende i det gr liv. Blandt lærerne nævnes den kyndige lokalhistoriker *S. P. Petersen* og *C. Nielsen,* Salten skov.

Blandt sognets ledende mænd kan nævnes: Sogneraadsfmd *Jens M. Andersen* (* 63, † amtsraadsmedl, fmd brugsf, andelsbank, BM egnens landboforening, sparekassedir *Søren Laursen* (* 69) virksom i mghraadet.

Den jyske folkemaalsdigter, *Chr. Sørensen Thomaskjær* († 1919) boede og er begravet i T.

1926 oplyses: Kkg ret god, bedst om vinteren, velvilje, en del gr, lille IMkreds. 1939: Kkg 3,5 og 4 pct, meget ringe kkl interesse, typisk »dødt sogn«, 6 fh, foredragsf, ungdomsf, 1947: Kkg 2–3 pct, meget ringe kirkelig interesse, 6 fh, 2 foredragsf, selsk ungdomsf, 1958: Kkg 1–2 pct, meget ringe kirkelig interesse, som hidtil.

Them kirke, midt i sognet, ved landevejen, østligt i byen, har romansk kor og skib af granitkvadre paa skraasokkel. Et vindue (tilmuret) i koret, og syddøren, hvis overligger med kors og tovsnoninger, ligger paa kg, ved vaabenhuset, er bevaret. Overhvælvet. Et sengotisk taarn blev omkr 1775 revet ned til skibets højde, og 1842 opsattes en tagrytter over vestgavlen. 1863 opførtes et nyt, spinkelt taarn, ottekantet foroven, afsluttet med et spir. Et gravkapel blev brudt ned 1824. Vaabenhus mod syd. Korsarm mod nord fra 1875. Kirken er hvidkalket, koret er tækket med bly, skibet med skifer. Restaur 1851 og 1903. Rester af sengotiske malerier fra c 1500 (i korbuen, jomfru Maria med 7 sværd (7 sorger) foran sit bryst). Egetræsalter med relief af gravlæggelsen fra 1893, renæssancealtertavle fra c 1625 med korsfæstelsesmaleri fra 1860 og nyt fodstykke med relief af korsgangen. Stager fra 1625. Ny sandstensfont. (Den gl font i Silkeborg kirke). Renæssancepræ dikestol, omdannet 1893 med udskaarne figurer. Stolegavle fra 1585. Gravsten (præsten N. Bisted). Fru Helene Sørensen, Bækkely, skænkede 1963 et taarnur (hun er døbt, konf og viet her, og havde samlet midlerne ved opsparing) 375 sd. Orgel (erhvervet 1922 fra Silkeborg kirke).

S. P. Petersen: T kirke, Østj hj, 1956, 116 f. Mackeprang, J G 7.

Brande kirke, indv 9. dec 1900, arkit Frimodt-Clausen, er bygget paa et sted, hvor der i middelald laa en kirke, som 1592 var øde. Kirken er opført af røde mursten, bestaar af skib, femsidet kor og taarn med spir. Altertavle: Jesus og børnene. Sandstensfont. Bjælkeloft. 165 sd. Harmonium. Ligkapel.

Folketal: 1850: 1876, 1901: 2513, 1921: 2661, 1960: 3426.

Altergæster: 1922: 700, 1934: 390 og 156, 1945: 377 og 102, 1957: 273 og 55, 1962: 310 og 75, 1965: 600 og 200.

Menighedsraad: 1922: 4 gr, 1 IM, 2 soc, resten u p, 1934: 4 gr, 1 IM, 2 soc, 2 u p, 1945: 5 gr, 3 soc, 1 IM, 1957: do, 1961: do, 1965: do.

Kommunevalg: 1943: Soc 388 (3), venstre 458 (5), BF 101 (1), 1962: Soc 506 (3), venstre 1112 (6), Arb 75 (0). Fmd: Gdjr **Aage Brønd.**

Sognepræst

Indt 1859: a) 116 rug, 23 byg, 74 havre, b) 61 rdl, c) naturalier, d) 450 rdl, e) 80 td ld, 6 td hartk. God egebindingsværksgd, 20 fag, 8 gode værelser. Brændt 1861. — 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1958: 12. kl, Pgd opf 1937. I pgdshaven en kreds af 6 lindetræer, plantet 1801 af pastor Asmussens børn.

12. 21. aug 1835–22. nov 64 (sp Vridsted-F 7. juni 33): **Peter Christian Asmussen,** * 3. jan 90, her. Forældre: Sp her Michael Overgaard A, † 38, og Birgitte Elisabeth Schade († 41) af Taagerup-T. Stud Aarhus 12, c jan 18 (h), adjunkt Aarhus 18, sp Sejling-S 9. april 28, † 22. nov 64. ~[1] 20 sin kusine Amalie Rosine Schade, * 3. juli 00 Esrom kro, † 29. dec 31. Forældre: Kroejer Jens Thanch S af Taagerup-T og Lovise Christiane Stockmarr. ~[2] 1. sept 32 Marie Frederikke Wahl, * 11. juli 95 Kbhvn, † 12. april 75. Forældre: Tømrerm, major i brandkorpset Johan Christian W og Marie Elisabeth Wulff. – Søn: Linnerup-Hammer. Søster ~ Aaboe, Kragelund-F. (Se ovf).

Hjælpepræst hos pastor Asmussen

1864—65: **Jørgen Teilmann,** se Bering valgmgh.

13. 10. febr 1865–9. aug 67 (sp Nr Nissum 5. marts 57): **Ely Sophus Falkenskjold,** * 7. sept 12 Skaarupgaard. Forældre: Stempelpapirkontrollør, major Andreas Sehested F og Cathrine Hedvig Leth. Stud Hrlf 31, c nov 36 (h), adjunkt Herlufsholm 43, sp Rind-Herning 7. maj 52, afsk 9. aug 67, hjpr Stege 68, do Hillerød-NH 72, forstander Hillerød hosp, † 19. marts 98. Ugift.

Om pastor F se ovf.

14. 18. okt 1867–26. juli 77 (ord kat Ebeltoft-D 30. april 60): **A. C. Holm,** fl t Hatting, se der.

15. 1. okt 1877–4. juni 85 (sp Gjellerup-Sunds 1. okt 74): **F. T. Tesch,** fl t Krummerup-F, se Stokkemarke.

16. 26. aug 1885–5. aug 91 (sp Faaborg-Aa 8. nov 78): **P. V. R. Wiimh,** fl t Haarlev-H, se der.

17. 19. okt 1891–8. maj 1906 (sp Alsted-Bjergby 10. maj 84): Provst **T. R. (Sparre)-Petersen,** provst her 24. nov 94, fl t Gamtofte, se der.

18. 21. aug 1906–21. aug 35 (sp Ullits-F '23. juni 97). **Niels Nielsen,** * 23. juli 65 Boldtrup, Stenild. Forældre: Gdjr Peder N. og Inger Marie Nielsen. Stud priv 87, c 94[1] (h_1), afsk 21. aug 35, † 6. dec 38. ~ 19. april 98 Kirsten Marie Christensen, * 4. sept 74 Bonderup, Kg Tisted, † 10. okt 42. Forældre: Gdjr Niels C og Marie Christine Andersen.

En lærer i Them skriver, at pastor *Nielsen* var i henved 30 aar sognepræst i Them sogn. Han var et godt og retlinet menneske, der ofrede sig for sin menighed, saa det var sandt og ret, at der paa hans begravelsesdag blev udtalt: »Han sled sig selv op for jeres skyld«. Det vidtstrakte sogn – har han gennemtravet paa kryds og tværs, for han elskede sit sogns natur, og saa snart det kom pastor Nielsen for øre, at et gammelt menneske var sengeliggende eller laa for døden, tog han sin spadserestok i haanden for straks at aflægge et besøg.

Pastor Nielsen var gr præget. Han var ikke nogen stor taler, men hans forkyndelse var inderlig, og hans prædiken var grundig gennemarbejdet. Endnu mindes mange hans hjertevarme ord fra korbuen til konfirmanderne og ligeledes hans skriftetaler før altergangen.

Pastor N var stærk arkæologisk, hjemstavns- og lokalhistorisk interesseret og fik stiftet »Them sogns forhistoriske forening«, der danner rammen om »Them museum«, som han ogsaa tog initiativet til, og som sikkert uden overdrivelse kan kendetegnes som et af de bedste og smukkeste paa landet.

19. 20. jan 1936–29. feb 64 (sp Torsted-H 5. dec 29): **Herluf Jensen Aagaard,** * 26. febr 94 Nr Broby. Forældre: Gdjr Hans Jensen Aa og Henriette Marie Caspersen. Lærereksamen Odense 15. Stud Døckers kurs 18, c 24^2 (1). Sp Sandø 30. sept 24, afsk 29. febr 64. ~ 29. okt 24 Abelone Larsen Vinther, * 12. nov 94 Nr Broby. Forældre: Urmager Mads Larsen V og Maren Jensen.

Medforf bogen om Kaj Munk 45, fmd Foren »Norden« Silkeborg afd 54, BM Frit Danmark Silkeborg 45, næstfmd Sønderjysk f, Silkeborg 51, medl amtsudv DKU, fmd Forældreraadet Th. Langs sk, Silkeborg 40—44, i distr udv f ØM 47.

20. 30. juni 1964 (rkp Ansgar k, Odense 27. marts 49–31. okt 62, lærer Unge hjems højskole 62, hjpr Skaade 63): **Viggo Mulvad** * 28. sept 19 Fuur. Forældre: Husmd Hans M og Dusine Kristine Christensen. Stud Statens kurs 40, sekretær i Centraladministrationen 43–46, c 47^2 (1-90), sekretær Dsk Santalmission 47. ~ 29. aug 43 Margrethe Kathrine Schmidt, * 8. febr 22 Stjær. Forældre: Møller Hans S og Sophie Jensen.

BM Fyns st mghraadsf 50—54, kredsfbdfmd Santalmiss 57—62. Fmd Juniorklubberne, Odense 56—61, BM Unge Hjem-bevægelsen 60—63. Skrev afh og kronikker.

Litt: Foruden ovenn: Aarh aarb 1923, 48 f, Dsk saml 2 r VI, 159, lærer S. P. Petersen: Gaardhistorie og kirkeruiner i T sogn, Østj hj, 1950, Khst Saml 6 r III, 159, V, 171, S. P. Petersen: Folkeliv i T 1860, Østj hj 1953, 5—25, do T kirke, smst 1956, 116 f, Fra T sogns kulturhist, Hedeselsk tidsskr 1953, 330 f, Louis Blauenfeldt: IMs hist, 1912, s 98. Sigurd Elkjær: Nedbrudte kirker i Aarh amt, Aarh aarb 1918, 119 f, G. Hagstrøm: Fra T sogns skove, Østj hj, 1949, 15 f, Claus Glambeck, der fik brev om at oprette et skæpperi ved Engetved, Jy saml 1880—81, 145, 147 f, S. P. Petersen: Det offentlige skrifte i T, Aarh aarb 1929, 120 f, do: Slægtsgaarden Rudstrup i T, Østj hj 1950 og 1951, Træskomand og spillemand Kr. P. Kristiansen, T smst 1946, 144 f, 1955, 116 f, S. P. Petersen: Museet i T, smst 1951, 131 f, Udflytterne i Salten skov, smst 1948, 171 f, 1949, 186 f.

NØRRE SNEDE

(Med filialkirke i Hampen).
Ejstrup var anneks til 10. juni 1895.

Nørre Snede sogn, 8043 ha, er højtliggende, stærkt bakket mod øst, hvor der er en del god jord. Mod vest opdyrket hede og sandet, mod SV Rørbæk sø, en typisk langsø, med stejle, smukke skrænter, delvis skovklædte, Halle sø ogsaa i den dal. Det stærkt kuperede terræn har sit højeste punkt ved Bavnehøj (128 m) mod syd, men et bælte af høje bakker strækker sig øst om Nr Snede til Palsgaard skov. Tvillinghøje 127 m. Mange kløfter, større hedesletter nord for Rørbæk sø. Store plantager, fladt mod nord. Hampen sø og plantage paa en hedeslette, Nedergaard og Palsgaard skov. Store moser.

Byerne Nr Snede, 997 indb, med centralskole fra 1957, mh, fra 1894, alderdomshjem fra 1951, lystanlæg, sportspl, kro, hotel, butikker, biograf, teglværk, mejeri, biskuitfabrik, (135 arb). Kyllingeopdræt, maskinfabrik, imprægneringsanstalt, rutebilst m m. – Hampen, 288 indb, Boest, Nørtvig, bebyggelserne Hundshoved, Grættrup, Bjørnskov, Nørhoved, Frisbæk, Ibsgaarde, Kejlstrup, Arritskov, Hampenbjerg med restaurant. Leret, Lyngholm. Folketallet er 3-doblet siden 1850.

Oldtidsminder: Sognet er et af de sogne, som har flest høje, 162 er fredede, flere ret anselige (Bavnehøj lige syd for Nr Snede, Munkhøj i Hampen, en gruppe ved Boest, Gresthøj osv). 245 høje er sløjfet. Fine flintdolke fundet ved Hundshoved, flere andre fund.

Sct Knuds Kilde syd for Nr Snede, omtales i præsteindberetn 1623 som søgt af mange syge; der blev bygget et kapel ved den. Chr III drog 1558 gn Nr Snede (et kgl brev er udfærdiget her). »Da kongen erfarede, hvad bulhuset ved kilden betød, befalede han, at bulhuset (bolværket) og kapellet skulle nedbrydes, og han gav kromanden samme bulhus og kapel.« En Sct Mikkels kilde nævnes i Pont atl (Schmidt, 148).

Den gamle jyske **hærvej** gaar fra Hundshoved mod syd som en malerisk (fredet)bivej. — Over en sideaadal til Boest bæk i Palsgaard skov er en betydelig mølledæmning, ved hvis østende man kan spore et mølle anlæg.

Børnehjemmet Bakkebo i Nr Snede, opr 1921), senere overtaget af fængselsvæsenet.

Nr Snede-Ejstrup var et af landets mest udstrakte pastorater indtil 1895 (c 23.000 ha), tyndt og spredt bebygget, udpræget afsides hedesogn. Mange søgte at skaffe sig ekstra indtægter ved at lave træsko. Der blev slidt og slæbt i den magre jord, og befolkningen var fattig.

Nu mødes 5 landeveje i Nr Snede, og her er et vigtigt trafikcentrum for biltrafikken. Men ogsaa i gamle dage var Nr Snede et sted, hvor der samledes mange folk. Byen bestod indtil omkr 1820 kun af kirke, præstegaard, skole, 4 gaarde og en kro. Kroen er flere hundrede aar gammel (nu moderniseret). Men her var i mange aar bedested for de store studedrifter. Nr Snede kunne visse dage være omringet af hundreder at stude, der overnattede i lyngen, mens det gik livligt for sig paa kroen.

Først 1824 fik Nr Snede postexpedition paa ruten Kolding-Viborg. De store markeder i Nr Snede samlede mange folk. Nu er alt dette historie. Nu er der vel ingen fattige bønder mere. Heden er dyrket op eller beplantet, landmændene har traktorer og biler, og Nr Snede er blevet en ret anselig by, med stor trafik til alle sider. Det var *brunkullene,* som skabte en del af velstanden. Flere solgte deres ejendom for gode penge, naar der blev opdaget Brunkul i jorden, herregaarden *Grættrup Nedergaard,* der har været ejet af grev *Holstein,* blev helt gravet op, og efter at stuehuset brændte, er der kun enkelte buske tilbage, som minder om den smukke park. Der kom velstand til sognet, der blev liv i pensionater og hoteller. Da brunkulsrusen hørte op, standsede fremskridtet ingenlunde. Der er flere industrier (en bager, der kom til byen som en fattig mand, blev millionær ved at bage smaakager, der sælges over hele Jylland). Der er bygget nyt alderdomshjem, ny skole, ny præstebolig, flot biograf, og kirken skal frilægges.

Grundtvigs navn er knyttet til Nr Snede. (Hans fætter var sp hr 1811–27). 1901 af-

sløredes i N S en mindesten om, at en halv eskadron kurhessiske husarer, der var indkvarteret i kroen, blev taget til fange af ritmester Brock 1849.

I aftes kom den jyske post
med nyt fra Nørre-Snede,
hvor hesserne fik husmandskost
midt paa den brune hede.

Med disse fire linjer begyndte den vise, som Grundtvig digtede for 100 aar siden for at prise den snildhed og raskhed, hvormed en eskadron af 30. dragonregiment i natten mellem den 8. og 9. juni 1849 overrumplede en tysk kavalleristyrke, som var ude paa rov efter levnedsmidler og foder og havde indkvarteret sig i landsbyen Nørre Snede.

Det meste af Jylland var jo i dette krigsaars begyndelse besat af tyske tropper, som var sendt slesvigholstenerne til hjælp fra en hel række af de mange smaastater, das grosse Vaterland dengang var opdelt i, og den »eksekutions-kommando«, som var lækkersulten efter Nørre-Snedes og de omliggende landsbyers spisekamre og kødgryder, var *hessere* – kurhessere, som de i de tider kaldtes, fordi det lille land Hessen-Kassel var et kurfyrstendømme, indtil Preussen efter sejren over Østrig i 1866 slugte det og satte kurfyrsten paa aftægt.

Saa snart det rygtedes, hvad de fjendtlige husarer førte i deres skjold, blev den opgave at sætte en stopper for deres virksomhed overdraget til ritmester *Nicolai Stabel Brock* i spidsen for en eskadron dragoner og et halvt hundrede mand infanteri. Brock havde sit standkvarter paa Frijsenborg, og her fik han om natten den 8. juni bud om, at om natten ville hesserne være at finde i Nørre-Snede. Seddelen med denne besked blev bragt ham fra Silkeborg, hvortil den var blevet smuglet af en ung bondekarl, som nok saa kækt var redet midt igennem tyskernes rækker med den. Meddelelsen stammede fra fuldmægtig *Mazanti*, der var konstitueret som herredsfoged i Brædstrup og som meget mod sin vilje maatte ledsage tyskerne paa deres furagerings-togt.

De danske dragoner sprang straks i sadlen, og fodfolksstyrken blev kørende. Vejen gik først 4 mil vest paa, derefter 5 mil mod syd, og da man var naaet til skoven ved Palsgaard, en halv mils vej nord for Nørre-Snede, lod ritmester Brock sine folk holde hvil; her var de godt gemt fra kl. 8 om aftenen, indtil de henimod midnat brød op og rykkede ned mod landsbyen.

Der var ganske rigtigt kurhesserne – men Mazanti havde forresten haft meget mas ved at trække ekspeditionen saa langt ud, at det virkelig blev i Nørre-Snede, de fik natkvarter. Han havde maattet finde paa at føre det fjendtlige korps omkring til Ejstrup og andre byer der paa egnen og faa timerne til at gaa, indtil turen til sidst kom til Nørre Snede. Her sørgede han for, at hesserne i de fire store gaarde, hvor de blev indkvarteret, ordentlig blev beværtet med mad og drikke – navnlig drikke! – saadan, at de rigtig kunne være oplagt til at sove oven paa denne hyggelige aften.

Og medens nu hele styrken laa og snuede sødeligt – officererne i dynerne, de øvrige vel sagtens i halmen – omringede de danske soldater ved midnatstid lige saa stille de fire gaarde og tog, uden at løsne et skud, ja næsten uden at svinge en sabel, hele selskabet til fange: henved 70 mand og lige saa mange heste. Hessernes ritmester, i bar skjorte, stod lidt og viftede med en pistol, men var hurtigt klar over, at der ikke var noget at stille op –. Han overgav sig. Hele flokken blev afvæbnet og i de medbragte vogne ført bort som fanger.

Det raske kup kom imidlertid Nørre-Snede dyrt til at staa. Nogle dage efter udsendtes en straffe-ekspedition – 1400 mand kurhessisk rytteri og jægere fra Schaumburg Lippe – til landsbyen og plyndrede den. Paa kroen drak soldaterne, saa længe de orkede, derefter lod de resten af drikkevarerne løbe ud af tønderne; rundt om i byens gaarde, ikke mindst i den store herskabelige pgd, blev ure, dækketøj, sølvtøj, sengeklæder osv, røvet eller ødelagt, vinduerne slaaet ud, møblerne hugget i stykker... I laaget paa et klaver i præstegaarden fandtes indridset de sande ord: Hier haben die Churhessen hausiert!

Mindestenen i byens smukke anlæg har som indskrift de to første linjer af Grundtvigs vers – suppleret med vistnok pastor Karstofts tilføjelse:

I regn og sol, i tø og frost
det minde jeg skal frede.
(Erling Stensgaard, Kr Dbl 10. juni 1949).

Af den ældre præstehistorie

Nr Snede og Ejstrup hørte i middelald til Aarhus domkapitel.

To af sp i Nr Snede blev senere biskopper *(Tage Müller og Th. Schiøler)*.

Den første luth sp skal have været *Jørgen Pedersen* († 1574), *Niels Lauritsen* († c 1603) byggede ny pgd, provst *Jens Nielsen* († 1645) efterfulgtes af provst *Peder Sørensen Ørum* († c 1692). Pgd brændte 1675. Han efterfulgtes af sin søn, *Jens Pedersen* († 1709).

Provst *Chr. Knudsen Søltoft* (1709–45) var en anset præst, gift med en datter af borgmester Bang, Ribe. De havde 12 børn, hvoraf flere blev præster eller præstekoner. En datter blev gift med eftermanden, *Jørgen Chrf. Schurmann* (1745–50) og en datterdatter blev gift med provst *Chr. B. Lohmann* (1750–74). Biskop *Hygum* omtaler 1748 Schurmann som »begavet af natur og naade«, han havde bragt forholdene »i skikkelig og ordentlig stand; ogsaa ungdommen i sognene var god«. (Elle J, s 90). – *Niels Friborg* (1774–1805) var vist en »temmelig maadelig præst«, til gengæld var hans efterfølger, *Tage Chr. Müller* (1806–10) en af egnens betydeligste. Han blev senere biskop i Ribe, var *J. P. Mynsters* ven, en ærværdig og karakterfuld personlighed, hans lærebog »Udvikling af den chr religions lærdomme« blev meget udbredt. Tage M skrev i sin selvbiografi ved bispevielsen, at det »i hans ensomme præsteaar i Nr Snede havde været ham en trøst og rigdom at se den aandelige frugtbarhed rundt i den udvortes fattigdom.« *Søren Jacobsen Grundtvig* (1811–27)

var fætter til N. F. S. Grundtvig, havde været prædikant ved Christiansborg slots kirke. Wiberg omtaler ham (III, 140) som »almindelig yndet«. Efterfølgeren *H. P. Barfoed* døde allerede 10 maaneder efter udnævnelsen, kun 41 aar gl. Provst *Eiler S. Wolf* (1828–49) flyttede til *Hvejsel-G* – en fin og værdig personlighed. Han var i juni 49 sammen med 3 andre familier i Nr Snede genstand for de kurhessiske troppers røveriske plyndring og hævn, og blev senere egenhændigt dekoreret med ridderkorset af kong Fr VII. Han var højt anset.

Tiden efter 1849

Provst *J. O. Fabricius* (1849–58) var »flittig og nidkær«, præget af *J. P. Mynster,* en dygtig historiker (navnlig Horsens bys historie) og knyttet til tidens litterære kredse. Han og hans livsglade, praktisk dygtige hustru efterlod sig et godt minde her. Som ung stod han sin farbroder, biskop, dr *Otto F,* Vor Frelsers k, Kbhvn nær, og som stud var han poet (regnedes med blandt »de 12 smaa poeter«). Han fulgte nøje alle litterære begivenheder i hovedstaden, og stod stadigt senere i forbindelse med Nr Snede. (Se Magleby, Lgld).

Præsterne *J. Mygdal* (1859–73) og *P. H. J. Müller* (1873–79) var uden særligt retningspræg. Der var noget gr liv, og i 1850–60'erne var der en ikke ubetydelig baptistisk bevægelse. Baptisterne byggede kapel og præstebolig i Kejlstrup, men i 80'erne gik menigheden tilbage, nogle blev adventister, og en uheldig præsts forargelige levned svækkede kredsen; da IM efter 1884 fik fremgang, døde bevægelsen ud, kapellet og præsteboligen blev nedlagt. Pastor Müller var svag. Kirkegangen svandt ind.

Gustav Barfod (1879–84) havde nogle lykkelige præsteaar her. Han fik begge kirkerne fyldt, havde et godt forhold til menighederne, IM gjorde sig mere og mere gældende ved møder og missionærbesøg. Barfoed var af Martensens skole, en særpræget prædikant, afskyede almindeligheder, ægte bibelsk, og tillige meget musikalsk, messede smukt.

Skønt pastor *F. H. Koed* kun var her i knapt 2 aar (1884–86), er han en af de præster, der har sat de dybeste spor. Han var legemligt svag, men sled flittigt rundt i det store pastorat. Han var afgjort IMs mand, en temperamentsfuld vækker, skrev digte og aandelige sange. Der blev en ret stor IMs vækkelse, som de gamle endnu 60 aar senere omtalte med glød i sindet. Vækkelsen var her ikke som mange andre steder mellem smaakaarsfolk, men blandt gaardmændene. (»Hvad enten man ville eller ikke ville, man *maatte* høre Koed!«) Koed oplevede selv en aandelig fornyelse her. Men han kom i politisk modsætning til mange. Han var »Estrupper«, mens befolkningen var venstremænd. Dette i forbindelse med hans helbred medførte, at han flyttede herfra. Frugterne af vækkelsen spores til dato. Hans sange (50 nr i et hefte) blev meget sunget, og enkelte blev optaget i IMs sangbog.

De to flg sp var grundtvigske: *Th. L. Schiøler* (1887–93) som senere blev biskop i Aarhus, og *C. L. J. Karstoft* (1893–1901) som har skrevet interessant og udførligt om forholdene her (NS sogn for 50 aar siden) i Aarh aarb 1944. Gludsted kirke blev indviet i Schiølers tid 1892, saa der var 3 kirker at betjene i det vidtstrakte pastorat, indtil Ejstrup blev udskilt 1895 (i Karstofts tid). Der var brydninger ml de grundtvigske præster og IM, som 1894 byggede mh i Nr Snede og udfoldede en livlig aktivitet. Missionshuset i den centralt beliggende by, hvor landevejene mødes, blev midtpunkt i meget IM-liv. Indtil omkr 1918 var der en kreds af KS, som sammen med de højskoleprægede havde stort flertal i Nr Snede menighedsraad (men ikke i Ejstrup). Blandt de grundtvigske ledere var lærer *Jørgensen,* som arbejdede godt sm m sp. I det fattige Ejstrup sogn bredte vækkelsen sig mest bl husmænd og smaakaarsfolk.

Provst *H. L. Larsen* (1901–08) var meget aktiv, optaget af mange sager, han stod IM nær og gjorde et stort arbejde. – Pastor *A. J. Andersen* (1908–18) var stilfærdig, uden partipræg, maaske n gr, kkg gik tilbage, og KS kredsen opløstes.

Siden 1918 har der været præster af IM eller i samarbejde med IM her. Pastor *C. L. Jeppesen* (1918–23) skriver om de gode forhold, de mange kirkegængere. KS genoplivedes omkr 1920, de holdt særlige gudstjenester ved indkaldte talere, men det ebbede ud. Pastor *Jeppesen,* noterer, at her gik vækkelsens andet slægtled smukt i 1. slægtleds spor.

Pastor *P. J. Jessen* (1924–31) var sønderjyde, pietist, arbejdede nært sm m IM, han skriver, at det var et godt sted at være; »Tredie slægtled er ikke ringere end andet slægtled«, der var vækkelse, og mange unge kom med. Indre mission fik nu føringen i kirke- og menighedsliv. Pastor J, som flyttede herfra til Ejstrup, tilføjer, at det er ejendommeligt, at der findes ingen præstegrave i N S. Her kom unge præster. De fattige hedeegne fristede ikke de ældre præster (men nu er embedet eftertragtet, ved sidste præsteindstilling havde man 66 ansøgere at vælge imellem).

Pastor *M. J. Kjær* (1932–41) fortsatte i forgængerens spor. Samlede store skarer unge til møde i præstegaarden. – Stammen i menigheden i dag er mennesker i alderen 40–55 aar – de, der var unge i Kjærs tid. – I samtaler mindes de altid disse sammenkomster i præstegaarden med stor tak som det, der har været med til at præge deres liv.

Pastor *Erik Bennetzen* (1942–54) fortæller (»Vejle amts folkebl« 23. okt 54) om hvordan han i sin skoletid paa Sorø hørte *Olfert Ricard* og saa som student fik forbindelse med KFUM, blev KFUM-sekretær i Kbhvn, fmd for KFUMs missionskomite, medl af KFUMs verdensraad (har rejst i Asien og Afrika osv). Han kalder N S »et dejligt sted at være præst, med solid kkg, aabne døre, venlige mennesker, der har brug for præsten. Husbesøg er der lagt stærk vægt paa, ikke pr bil, men paa cykle, for cyklisten faar let en snak med folk paa vejen. Dertil kom de mange møder rundt om i sognet, og ikke mindst arbejdet med konfirmanderne og de

unge. Her er ikke en menighed, der mest bestaar af gamle. Men krisen i ungdomsarbejdet mærkes. Det gælder om ikke at lægge sig for fast i de gamle former, over for det unge slægtled maa formerne delvis ændres. Pastor Erik B var en dygtig, frisk ung præst, der arbejdede med godt mod og videre horisont end de fleste.

En stor opgave for sognet var arbejdet med *Hampen kirke*, der dog først blev indviet 1957. Den kirke var en hjertesag for pastor B. Der var stor interesse for sagen, da den blev rejst i 1940'erne; ved den første indsamling indkom godt 35.000 kr, senere skaffede lotterier og basarer m m penge, og 1947 da der var 70.000 kr, blev de første tegninger godkendt. Aarene gik. Der blev plantet læbælte til at hegne kirkegaarden, og 1950 blev et lille kapel indviet samme aar som klokkestabelen. Fra Allehelgens dag 1950 ringede klokkerne i Hampen. Byggekomitéen bestod af pastor B, direktør *Saugmann*, Palsgaard savværk, (der gratis lod save træet, der var skænket af statsskoven), slagter *Aalbæk*, Hampen, gdjr *Edv. Mortensen*, Kejlstrup, gdjr *A. C. Andersen*, Ibsgaard. Gdjr *Jak. Jacobsen*, Hampen, skænkede de 2 td ld til kirkegrund, alle sten til kirkens grund er samlet paa sognets marker og vederlagsfrit kørt til kirken. Mødesalen i Hampen var en mellemting ml et fh og et mh, kun dans, kortspil og spiritus var forbudt, men alt ligefra andespil til gudstj foregik der. 21. jan 1950 foretoges den første begravelse paa Hampen kirkegaard, 31. maj 54 bevilgedes 168.000 kr paa finansloven til kirken, og det var en stor festdag, da grundstenen blev nedlagt 15. april 55. Da var pastor *Bennetzen* flyttet, og nu var pastor *E. Storebjerg* (sp her 1955) fmd for kirkekomiteen. Mange smukke gaver blev givet. Den gamle smed i Hampen, *Peder Sørensen* gav det første beløb i 1945, han var død 1944, men havde i sit testamente bestemt, at der af hans beskedne midler skulle ydes bidrag til kirken. Og stor var festen, da kirken endeligt kunne indvies 1957.

De kirkelige forhold betegnes som gode og rolige, befolkningen er kirkeligt interesseret, det kirkelige liv er præget af IM. Der er 2 mh og 2 IMkredse (80 og 60). 5 sdsk, FDF, som arbejder ihærdigt og med godt kirkeligt sigte, 5 YM kredse og megen interesse for ydre mission, 2 KFUM og K, spejdere. Desuden en del, som nærmest er grundtvigske og mange, som ikke hører til noget parti. De unge slutter godt op om kirken; den store offervilje til Hampen kirke viser, at kirken har en god plads i befolkningen. Som et vidnesbyrd om de fordragelige forhold skrives, at en gr leder (1955) sagde: »Det kan ikke nytte noget, at vi faar en gr præst. Det duer ikke her!«.

Blandt lægfolk nævnes

En del af de gamle pionerer fra Koeds tid levede længe, f eks den prægtige lærer og gdjr *Lars Nygaard*, Engebjerggaard (* 1841, † 1924), en glad og fornøjelig mand, altid tilfreds og taknemmelig. I hans store have blev der holdt velbesøgte sommermøder. Han satte gennem en menneskealder præg paa sognets aandelige liv. Han var uden om kendt som hingsteopdrætter. Jævnaldr med ham var gdjr *Peder Storgaard*, ogsaa en glad, syngende kristen, gdjr *Jens Jacobsen*, Hampen (* 1855, † 1927) en mand af legemlig styrke og aandelig fasthed, temmelig skarp i sine standpunkter. *Niels Rosendal*, som havde en lille gd, havde været særlig virksom for opførelsen af missionshuset, hvor han var en trofast medarbejder. Han og Jens Jacobsen havde gaaet flittigt rundt i hjemmene og indbudt og talt om Guds rige. Disse folk var ikke snævre, præget af tro, fasthed og glæde. Der var noget eget lyst over de gamle fra Koeds tid.

Den gamle indremissionær, *Ole Poulsen* (* 1841, † 1919) skal have en særlig lille minderune. Lærer *J. K. Jeppesen* (Rold pr Bred, Fyn), hvis fader, gdjr *Jens Jeppesen*, var nabo til *Ole Poulsens* gaard og stod Ole P meget nær, fortæller, at Ole P betød en hel del for det aandelige liv i Nr Snede. Han var fra Hestlund, Bording, og derfra paavirket af præsterne *Bülow* og *Blume*, samt *Anders Stubkjær*. 1881 købte han en gaard i Kejlstrup, Nr Snede sogn, og her virkede han som missionær i mange aar, baade ved husbesøg, samtalemøder (som han satte i gang rundt om i hjemmene) og ved de aarlige sommermøder, der blev holdt i hans gaard. Folk kom kørende langvejs fra til disse møder, gaarden var fyldt med vogne, en fjedervogn blev trukket om i haven og anvendt som talerstol. Ole P forstod at skaffe betydelige talere, *Busch*, Bøvling, *A. Stubkjær* osv. Han var meget virksom for at faa bygget mh i Nr S. Det blev indviet 1894 af den senere biskop *C. V. Götzsche*, og indvielsen var en stor fest. Da Ole P blev ældre afstod han gaarden til en søn og rejste med sin hustru til Klakring, hvor han ogsaa virkede som missionær. Baade han og hans hustru, Stine, er begravet i Nr S, hvor man har rejst et smukt, hvidt marmorkors paa deres grav. – Missionær *Rs. N. L. Nielsen* virkede her i 1920'erne, gdjr *Peter Godtfred Jensen*, Lyngholm, betød meget i søndagsskolearbejdet.

Desuden: Indremissionær *Rs. Laursen*, Sandvad, brødrene *Peter* og *Kr. Storgaard*, Hundshoved, kbmd *H. J. Dalhoff*, Nr Snede (medl af provstiudvalget) *Karl Nissen*, Kejlstrup, – og blandt nulevende: Gdjr *P. Vingborg*, Grættrup, gdjr *Ole Olesen*, Engebjerggaard, og *Karl Nissens* sønner.

IM i Nr Snede og Klovborg har iøvrigt haft megen forbindelse med hinanden. I mange aar havde de fælles mh i Klovborg (opf 1887). 3 af *Lars Nygaards* sønner fik gaarde i Klovborg.

Den grundtvigske kreds har været ledet af bmd *P. Madsen*, Grættrup, og centralbestyrer Schmidt.

Blandt lærerne nævnes lærer *P. Grejs* (lærer her 1909–44, † 52), hvis hustru var organist, meddeler til flere blade og aktiv i KS. De købte en gaard i Hvirringlund, Nr S. – Lærer *Poul Svejstrup Jørgensen* († 1913) købte ogsaa en gaard, var foregangsmand paa mange omraader. Hans søn er amtsraadsmedlem *Mads Svejstrup-J.*

Centralskolen ledes af skoleinspektør *N. J. Jørgensen* (* 1904).

Horsens statsfængsel har 2 km syd for Nr S) fra 1946 en afdeling i Nr S sogn (75 fanger), der kirkeligt betjenes fra Horsens statsfængsel. Afdelingen har *egen kirke*, indviet juni 1951, bygget af fangerne selv af to ammunitionsbarakker fra Hjøllund-lejren, malet i hvide og røde farver. Fanger har smykket kirken med billedskærerarbejder og kniplet alterdugen. Til afdelingen hører 75 ha til landbrug og værksteder.

1923 oplyses: God kkg, kirkeligt interesseret og velvillig befolkning, 2 mh, 2 foredragssale, friskole, ret stærk IM bevægelse. KS (20 fam). 1931: Kkg 10 pct, gode forhold, præget af IM, ellers som hidtil.

1943: Kkg 4–12 pct, svingende p gr a store afstande, gode, rolige forhold, præget af IM, 5 IM kredse, 4 sdsk, spejdere m m. 1951: Kkg 7 pct, gode, rolige, præget af IM, (150). 1959 Kkg 7–8 pct, som hidtil, mødesal i Hampen, 5 YMkredse, 2 KFUM og K, 5 sdsk, FDF, IM smf (80 og 60). Af og til gudstj i Frisbæk skole. Der læses med konfirmander i Hampen. 1963: Kkg 7–8 pct, kirk interesseret bef, gode, rolige forhold, kirkelivet præget af IM, iøvr som hidtil.

Nørre Snede kirke (Sct Mikkel) midt i byen, har romansk skib, kor og apsis af granitkvadre i skibets sydside, norddøren (tilmuret), flere vinduer bevaret. Syddøren har tympanon med to løvefigurer (indmuret i taarnets vestside). Apsis er sakristi, har fladt loft, iøvrigt er kirken overhvælvet. Lavt, sengotisk taarn med spidsbue til skibet. Vaabenhus mod syd. Planer om at lægge nyt blytag paa hele kirken. Muret alterbord med forpanel fra c 1890. Renæssancealtertavle fra c 1600 med 4 søjler og Gethsemanemaleri fra 1860 (C. Schleisner). Prægtig romansk granitfont med 2 løvefigurer i højt relief (var 1960—61 udlaant til kunstudstilling i USA, 1948 i London). Daabsfad af Nyrnbergtype fra c 1600 syndefaldet. Prædikestol med akantus-snitværk fra c 1580, samtidig himmel. Rester af stolestader fra 1588, jernbundet dør fra 1604. Gravsten. Kirken ventes restaureret, nyt orgel, de aabne stolestader skal lukkes i ryggen, inventaret ordnet. Klokke med minuskelindskrift fra c 1400. 250 sd. Orgel. To kæmpehøje paa kirkegaarden.

Uldall, s 102, Mack. D. 51, 264, 269, 297, do JG 263 f, Pont atl IV, 476.

Hampen kirke, indviet 17. nov 1957, arkit S. Vig Nielsen, byggesum 340.000 kr, ligger højt og smukt. Hvidkalket, tegltækt, af mursten, i traditionel stil, bestaar af skib, kor, taarn samt præsteværelse og vaabenhus mod nord. Klinkegulv. Enkelt alterparti med et mørkt egetræs trækors. Døbefont af bornholmsk granit. Pulpitur med orgel. 170 sd. Beboerne indsamlede paa 12 aar 168.000 kr, resten af byggesummen bevilgede staten. Kirkegaarden toges i brug 1950, her er ligkapel.

Folketal: 1850: 897 og 723 (Ejstrup), 1901: 1432, 1921: 1838, 1960: 2780.

Altergæster: 1892: 826, 1902: 911, 1912: 580, 1922: 486, 1932: 701, 1942: 1517, 1955: 1500, 1962: 1100 og 400.

Menighedsraad: 1922: 3 IM, 4 gr, 1 u p. 1934: 4 IM, 4 u p. 1945: do. 1949 var der valg, IMs og grundtvigske stemmer stod lige, ved lodtrækning fik de grundtvigske eet mandat, saa der var 4 gr, 3 IM, 1 soc. 1957: 7 IM, 6 m gr, 1 soc. 1961: do, 1965: do.

Kommunevalg: 1943: Soc 120 (0), borgerlig fællesl 578 (6). 1962: Soc (2), 5 valgt paa upolit lister. Fmd: Uddeler **C. Marcussen.**

Sognepræst

Indt 1859: a) 173 rug, b) 3 dobb tiende af een gaard, 20 byg, 42 rdl, 89 havre, c) naturalier, d) 375 rdl, e) 50 td ld ager, stor hede, 2 td hartkorn. Gl bindingsværkspgd, restaur 1850. Pgd brændt 11. sept 1866. — 1870: Regul 1824 kr, netto 3378 kr. — 1913: 2. kl, 1931: 2. kl, 1958: 12. kl. God pgd fra 1958.

13. 18. juli 1828–16. febr 49: Provst **E. S. Wolf,** provst her 14. sept 32, fl t Hvejsel-G, se der.

14. 16. april 1849–30. okt 58 (ord kat Horsens 10. juli 43): Provst **J. O. Fabricius,** provst her 9. maj 56, fl t Lundum-H, se Magleby, Langeland.

15. 22. jan 1859–14. maj 73 (ord kat Vejle-H 2. okt 51): **J. Mygdal,** fl t Dover-V, se der.

16. 28. juli 1873–3. jan 79 (førstelærer Sæby købstad 61): **Peter Jacob Homann Müller,** * 5. marts 32 Hjørring. Faderen: Sp i Albæk-Voer, † 85, se der. Stud Aalborg 51, c jan 58 (h_1), institutbest Sæby 58, afsk 3. jan 79, † 10. feb 91. ~ 22. maj 63 Christiane Busch, * 11. juli 40 Sæby, † c 1900. Forældre: Prokurator, branddir Christian Gottlieb B og Anna Marie Schunck.

Hjælpepræst hos pastor Müller

1876—79: **F. V. Hellemann,** se Gislum-V.

17. 10. sept 1879–10. maj 84 (hjpr Karlebo 15. febr 76): **G. O. V. Barfod,** fl t Skævinge-G, se der.

18. 2. dec 1884–11. aug 86: **F. H. Koed,** fl t Røgen-S, se Skørping-F.

19. 27. jan 1887–9. marts 93 (hjpr Høje Taastrup 1. okt 85): **T. L. Schiøler,** fl t rkp Budolfi k, Aalborg, se biskopper, Aarhus.

20. 16. aug 1893–22. jan 1901 (hjpr Hjørring 21. aug 91): **C. I. J. Karstoft,** fl t Vadum, se Gamborg-Udby.

21. 19. april 1901–18. maj 08 (hjpr Helligaands k, Kbhvn 26. febr 97): Provst **H. L. Larsen,** provst her 23. nov 06, fl t Gerlev-D, se sp Sct Markus k, Aarhus.

22. 10. aug 1908–6. maj 18 (højskolel Mørke): **A. J. Andersen,** fl t Laastrup-S, se der.

23. 5. okt 1918–22. okt 23 (sp Ullits-F 6. maj 12): **C. L. Jeppesen,** fl t Teestrup, se Stepping-F.

24. 28. febr 1924–12. okt 31 (sp Rinkenæs 29. juli 21): **P. J. Jessen,** fl t Ejstrup, se der.

25. 18. jan 1932–25. nov 41 (hjpr Grønbæk 19. juli 30): **M. J. Kjær,** fl t Horsens-Hammer, se der (senere Taps).

26. 23. marts 1942–24. sept 54 (sekretær KFUMs Centralf Kbhvn 36): **Erik Bennetzen,** fl t Løgstør-L, se der.

27. 4. jan 1955 (rkp Vor Frelsers k, Horsens 4. marts 49): **Erik Christian Storebjerg,** * 23. nov 21 Bøvling. Forældre: Gdjr Thor Christensen S og Johanne Marie Eriksen. Stud Rønde 41, c 48[1] (1-95). Hjpr V Frelsers k, Horsens 15. maj 48. ~ 15. juli 48 Maja Krarup Kristensen, * 10. sept 21 Bøvling. Forældre: Gdjr Kristen K og Maren Sloth. – Broder: Seest-H. Hustrus broder: Nibe-V.

Litt: Pastor Karstofts ovenn erindringer, Aarh aarb 1944, 117—44, A. Drewsen: Nr S, i Bidr t tidshistorien, 1854, 51 f, Khst saml 6 r I, 629. Om de kurhessiske tropper i Nr S, se Almuevennen, 1850, 53 f, 57 f, C. Heilskov: Nr S kro, Aarh aarb 1939, 1—16. Om Grættrup Nedergaard, Ugeskr f landmænd, 2 r VIII, 4 f.

EJSTRUP

(Med filialkirke i Gludsted).
Udskilt fra Nørre Snede 10. juni 1895.

Ejstrup sogn, 14022 ha, i udstrækning Danmarks 3. største pastorat, gammelt hedesogn, er ret højtliggende med bølgeformede jorder, i det hele ret jævnt terræn. Ved grænsen til Vejle amt Tyregod-V og Brande en smuk række søer (Rørbæk sø, Lille sø, Neder sø, Kulsø, der forbindes af Skjern aa, samt Emsø). Et bakkeparti op mod Hampen sø naar 87 m ved Ensehøj. Bortset fra bakkeøer er sognet overvejende en slette med store plantager, den smukke fredede Harrild hede, men ellers er der kun lidt hede tilbage. Jorden er opdyrket eller beplantet. Vest for Ejstrup er E sø (48 ha) med smukke anlæg og pavillon. Langs aaerne enge og store dambrug.

Byerne E, sammenbygget med *Ejstrupholm* stationsby, 913 indb. med centralskole med realafd fra 1957, Midtjysk ungdomsskole, bibl mh fra 1960, alderdomshjem fra 1952, lystanlæg, sportsplads, kro, afholdshotel, butikker, fabrikker (møbler, trikotage osv), Gludsted med centralskole fra 1962, baptistkirke, fra 1951, mh, og afholdshotel, Store Torlund, med fh og trikotagefabrik i den nedlagte skole, Smedebæk. – Bebyggelserne Hedegaard med Nordisk Insulin-laboratorium (fra 1951 i nedlagt mejeri), Rønslunde, Krejbjerg, Groest, Hvillum, Nørlund, Brejl, Storgaarde, Hallundbæk, Hygild, Tykskov, Harrild osv.

Oldtidsminder: To langhøje, 61 høje, flere i grupper. To store høje ved Hygild. 114 høje er sløjfet. Større bopladser fra Gudenaa-kulturen.

Paa kirkebakken ved Krejbjerg har der ligget en kirke, mindesten paa den fredlyste tomt. Landsbyen Smørup er forsvundet.

Ejstrup sogn er totalt forandret i løbet af de sidste 100 aar. Banen, der blev aabnet 1908 og skabte stationsbyen Ejstrupholm, betyder meget, hvortil kommer de mange ny, fine vejanlæg, og hele industrialiseringen.

Digteren **Anton Berntsen,** Vejle, skrev: Naar jeg med toget rejser nordpaa fra Vejle, benytter jeg lejligheden til at se op mod Nr Snede og Ejstrup og Assedrup, hvor jeg levede mine barndomsaar. Saa dvæler mine tanker ved dem, der den gang levede her... den uoverskuelige hær af mennesker, hver med sin strid og sine vanskeligheder. Gravene paa kirkegaarden bliver sløjfet. Hvad kom der ud af det hele? Men kristne klynger sig til haabet:

> Til undergang ej skabtes
> endog det mindste frø.
> Det var kun skal, der tabtes,
> livskærnen kan ej dø.

Lokalhistorikeren, skomager *Niels Christensen,* Ejstrupholm, har i manuskripter (paa indtil 300 sider) skildret Ejstrup sogn gennem tiderne, indledet med dette vers:

> Du bonde med dit studespand,
> du pløjed hedens brune land,
> en kornrig mark af sandet jord blev skabt.

For 80–90 aar siden laa store dele hen som hede. Mange fund viser, at egnen tidligt var beboet, her var skove, og de nuværende søer var større end nu. Da den sorte død for 6–700 aar gik over egnen, sprang lyngen frem paa markerne og gaardene blev øde, sandflugt hærgede. Nu er ved slid og slæb, studespand og mergling den golde hede forvandlet til plantage eller mark, og ikke mange sogne har saa mange navne paa hedeopdyrkere opført i Hedens mindepark som Ejstrup; sindet fyldes med stolthed ved at se saa mange fra blot eet sogn. Endnu kan gamle folk fortælle om mands og kones slæb i mergelgraven, med studene, med jorden, med uld og rok, med bagning og brygning osv. Blandt dem, der øvede en beundringsværdig indsats for hedeopdyrkning, var afd *Iver Chr. Jensen,* St Nørrelund, paa hvis hedearealer der nu er 22 gaarde og ejendomme.

Studene forsvandt omkr 1910. Den sidste, der gav afkald paa studene, var hedepioneren *Jørgen Mikkelsen* (væver), Gludsted, hans og *Iver Chr. Jensens* navne ses i mindeparken.

Der var kun lidt trævækst; fra højtliggende steder havde man milevid udsigt. Nu hindrer læhegn og store plantager de vide udsyn. Den første, der her begyndte at plante læbælter, var *Peter Alsted,* der fik navn som hedens og Gudenaaens digter. Han var født i Tørring 1864. 1887 købte han Brejlgaard i Ejstrup sogn. Han boede her til 1891, da han solgte gaarden. Han blev senere højskolelærer. Det var vist den storslaaede natur her, der gjorde ham til digter, maaske har ogsaa de mange gravhøje fra oldtiden inspireret ham.

Uopdyrket jord var i gamle dage kronens eje, og gn hundreder af aar var bonden i Ejstrup fæstebonde, der maatte yde pligtarbejde, døje korporlige straffe, maaske se sin egen høst forgaa, inden han havde faaet opfyldt ejerens krav. Fra Ejstrup kirke gik »hovvejen« mod syd, og ad den vej maatte han trave til hovarbejde. Den eneste gamle gaard, der stod tilbage, var Østergaard. Saa blev bønderne fri, fællesdriften ophørte. 1880 kom vejen fra Horsens over Nr Snede til Ejstrup, den betød et stort fremskridt, og Ejstrup by blev til. Flere gaarde blev bygget som tvillinggaarde, maaske for at man kunne være hinanden til gensidig hjælp. Indtil omkr 1900 var der mange hjem med lergulve, markstensgulve i køkkenet, aabne skorstene og bilæggerovne. Man forarbejdede selv sin beklædning, og blandt landbrugsredskaber var plejl og kasteskovl endnu almindelige. Tørre somre skabte fattigdom. Overtro og varsler prægede sindene til helt op mod 1900.

Provisorietiden vakte uro og dramatiske diskussioner, og omtrent samtidig begyndte det aandelige liv at vaagne. Med pastor *Koed* (1884–86) kom IM hertil. Folk havde nok gaaet ret flittigt i kirke før. Det blev betragtet som en skam ikke at gaa i kirke, men man saa ikke noget forkert i at gaa lige fra kirken hen i kroen; maaske var denne vanekirkegang en slags jordbund for pastor *Koeds* arbejde. Han var en nidkær og god præst. Nu samledes smaa kredse, mest smaakaarsfolk i hjemmene til bibelsamtale og sang. Den gamle kro i Ejstrup blev nedlagt og en ny opført, men den gamle krosal blev benyttet af IM til møder, indtil der blev bygget mh 1902, og mange herfra kom til sommermøderne hos *Ole Poulsen,* Kejlstrup. Mest betydning havde dog nok de smaa sam-

Pris for dette hefte:

Pris 18 kr plus oms og porto, ialt 20 kr. Beløbet bedes venligst snarest (inden 3 uger) tilsendt P. N., Vestersøgade 54, Kbh V. *Postgiro 2 15 42*. De sparer den dyre opkrævningsporto ved selv at indsende Beløbet. Trykning og oms skal betales om en måned.

Patronatet for Dansk Præste- og Sognehistorie:

Baun, C., biskop, Viborg. *Birkelund*, Palle, rigsbibliotekar, Kbhvn. *Fabricius*, L. P., dr theol, sognepræst, formand. *Fabritius*, Albert, dr phil, kgl historiograf, Kbhvn. *Fuglsang-Damgaard*, H. dr theol, biskop, Kbhvn. *Holt*, *Paul*, seminarierektor, Aarhus. *Hvidtfeldt*, Johan, dr phil, rigsarkivar. *Riisager*, *Vagn*, mag art, provst, Randers. *Sommer*, *Otto*, kordegn, Horsens (redaktionssekretær), – *Topsøe-Jensen*, Hælge, dr phil, overbibliotekar, Kbhvn.

Redaktørens adresse er: Vestersøgade 54, Kbhvn V.

DUPLEX-TRYKKERIET